

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**В.О. Боняк, В.А. Завгородній,
А.В. Самотуга, Л.А. Філянiна**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

*Навчальний посiбник
для пiдготовки до iспиту
за кредитно-модульною системою навчання*

Видання друге, доповнене i перероблене

*Рекомендовано Міністерством освіти i науки,
молодi та спорту України як навчальний посiбник
для студентiв вищих навчальних закладiв*

Днiпро
2017

ББК 67.9(4УКР)300

К 65

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
(лист МОНМС від 12.02.2013 № 1/11-2244)*

*Ухвалено до друку Вченою радою Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ, протокол
№4/1 від 22 грудня 2016 р.*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України **Марцеляк О.В.** – начальник навчально-наукового інституту підготовки фахівців кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ;

доктор юридичних наук, професор **Фрицький Ю.О.** – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

К 65 Конституційне право України : навч. посібник [для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання]. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянїна. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 293 с.

ISBN 978-966-383-463-4

З урахуванням сучасних досягнень науки конституційного права та чинного конституційного законодавства у навчальному посібнику розкрито ключові питання кожної з тем навчальної дисципліни «Конституційне право України», компактно викладено основи теорії конституції, загальні засади конституційного ладу України, конституційно-правовий статус людини і громадянина та органів державної влади, територіальний устрій і місцеве самоврядування, що надасть змогу у стислі строки систематизувати вивчений матеріал, виділити основні поняття, актуалізувати набуті у процесі навчання знання та побудувати схему відповіді на іспиті. Для самостійного вивчення надано перелік законодавчих та інших нормативно-правових актів.

До кожного модуля запропоновано тестові завдання, що допоможуть перевірити рівень засвоєння вивченого матеріалу.

Для здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, усіх, хто бажає швидко і досконало опанувати провідну галузь національного права.

ISBN 978-966-383-463-4

ББК 67.9(4УКР)300

© ДДУВС, 2016

© Автори, 2016

ПЕРЕДМОВА

Навчальний курс «Конституційне право» – одна з нормативних дисциплін, що вивчається в усіх вищих юридичних навчальних закладах та відповідних факультетах. У системі юридичної освіти цей курс посідає важливе місце. Конституційне право є першою навчальною дисципліною, що відкриває вивчення галузевих юридичних наук; слугує основою для засвоєння всіх інших галузей як національного, так і міжнародного права.

Завдання цього видання – ознайомити здобувачів вищої освіти насамперед з основами конституційного права України, навчити їх самостійно користуватись нормативно-правовими актами, розуміти роль і значення конституційних термінів та інститутів, застосовувати норми конституційного права. Опанування цієї галузі національного права передбачає всебічне осмислення основних положень Конституції України, що є не тільки актом найвищої юридичної сили в Україні, а й національною політичною цінністю.

З розвитком державно-правових відносин постійно змінюється та вдосконалюється й законодавство країни. Не є винятком і конституційні акти, що враховано авторами при підготовці даного видання. Так, одним із найважливіших актів, що вплинув на подальші зміни в національному законодавстві, стала Постанова Верховної Ради України «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII" від 22.02.2014 р. № 750-VII».

Важливою складовою реалізації прав і свобод людини й громадянина є ефективне функціонування органів судової влади, що також потребує постійного вдосконалення. Саме Законом України від 2 червня 2016 року «Про судоустрій і статус суддів» було фактично започатковано новий етап судово-правової реформи в державі.

Як свідчить досвід викладання навчальної дисципліни «Конституційне право», саме оволодіння основними положеннями конституційного права України значною мірою сприяє засвоєнню матеріалу, підви-

щенню правової культури студентів, виробленню навичок самостійного аналізу конституційної дійсності, вмінню використовувати набуті знання під час практичної діяльності та виховує у них глибоку повагу до загально визнаних моральних і правових цінностей, сучасного юридичного статусу України як незалежної, миролюбної, демократичної, правової держави.

Структура пропонованого посібника фактично відбиває структуру предмета «Конституційне право», містить стислий виклад відповідей на питання екзаменаційних білетів. З метою закріплення пройденого матеріалу до кожного модуля надаються тестові завдання. Для ґрунтовної підготовки до іспиту і засвідчення всебічної ерудованості та фахової компетенції здобувачам вищої освіти рекомендується звернутися до чинних нормативно-правових актів, використовуючи офіційні друковані та електронні видання й мережу «Інтернет», існуючої наукової та навчальної літератури (підручники, посібники, курси лекцій).

Автори вдячні провідним науковцям України в галузі конституційного права України професорам О.В. Марцеляку та Ю.О. Фрицькому за надані фахові позитивні рецензії та чекають на відгуки, зауваження і пропозиції від користувачів посібника.

Модуль I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА. ОСНОВИ ВЧЕННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЮ

1. Поняття, предмет і метод галузі конституційного права України

Ключові поняття: конституційне право України як галузь права; предмет галузі конституційного права; метод конституційно-правового регулювання.

Термін «конституційне право» використовується для розгляду одного з трьох явищ: 1) відповідної галузі національного права держави; 2) галузевої юридичної науки; 3) навчальної дисципліни.

Конституційне право України, як галузь права, – провідна галузь національної системи права, що являє собою сукупність правових норм, котрі регулюють основні відносини владарювання (відносини народовладдя), встановлюючи при цьому належність та організацію публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування), а також основні права та свободи людини і громадянина, їх гарантії.

Конституційне право визначає та закріплює основи конституційного ладу України та правового статусу людини й громадянина, форми народовладдя, територіальний устрій, систему органів державної влади та основні засади місцевого самоврядування в Україні.

До кваліфікаційних ознак конституційного права, що в сукупності дають змогу виокремити цю галузь права як таку, належать предмет і метод правового регулювання, соціальне призначення, роль і принципи конституційного права, його завдання та функції, наявність конституційної (конституційно-правової) відповідальності.

Конституційне право має свій предмет правового регулювання. Він пов'язаний з регламентацією політико-правових відносин, що спрямовані на реалізацію державно-владних функцій, забезпечення прав і свобод особи. Отже, *предмет* галузі конституційного права України – це особливе коло суспільних відносин, що виникають і діють у різних сферах життєдіяльності суспільства. Він є особливим, подвійним, що включає в себе дві найбільш важливі складові:

1) відносини, що визначають форму української держави (владновідносини);

2) відносини, що визначають основи правового статусу людини і громадянина в Україні (відносини між особою і державою).

Ці відносини мають відправний, базовий характер та стосуються усіх складових суспільного ладу: політичної, економічної, соціальної та культурно-духовної сфер. Також ці відносини є політико-правовими так як, з одного боку, характеризують політику Української держави у відповідній сфері суспільного буття, а з іншого – являють собою правову форму здійснення цієї політики.

Якщо розглядати предмет галузі конституційного права України більш детально, то він включає:

1. Відносини політичного характеру, що характеризують якісні риси держави – державний суверенітет, форму правління, форму державного устрою, демократичний державний режим, належність і суб'єкти публічної влади, основні засади організації та функціонування політичної системи.

2. Найважливіші економічні відносини, що характеризують існуючі в суспільстві форми власності, ступінь гарантованості захисту прав власника, способи господарської діяльності тощо

3. Відносини, що характеризують найсуттєвіші взаємозв'язки держави з особою і складають основи правового статусу людини і громадянина. Це відносини, що визначають: а) належність особи до громадянства України; б) основні права, свободи та обов'язки особи; в) їх гарантованість з боку держави.

4. Відносини, що виникають з приводу організації та діяльності органів державної влади України.

5. Відносини, що складаються у процесі реалізації права народу України на самовизначення (вибори, референдум).

6. Відносини, котрі визначають принципи організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні, діяльності його органів тощо.

Отже, це відносини, котрі стосуються усіх найважливіших сфер життєдіяльності суспільства.

Формування всієї системи національного права, всіх його галузей починається саме з конституційного права. Провідна роль конституційного права у національній системі права проявляється у тому, що його норми є вихідними, базовими для інших галузей права.

Характеристика конституційного права не вичерпується його предметом. Велике значення має *метод конституційно-правового регулювання* – це сукупність прийомів і способів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що складають предмет галузі конституційного права.

Для конституційного права, як провідної галузі національної системи права, характерний метод, що складається з сукупності таких способів правового регулювання:

- поєднання імперативного і диспозитивного способів при домінуванні імперативного. Владно-імперативний (категоричний) – суворо обов’язковий, побудований на засадах влади і підпорядкування варіант поведінки. Він виключає свавілля і волюнтаризм органів державної влади та їх посадових осіб. Диспозитивний метод регулювання суспільних відносин передбачає можливість обрання суб’єктами правових відносин, рівних за правовим статусом, варіанта поведінки у межах чинного законодавства;

- поєднання субординації (базується на відносинах влади та підлеглості, на правовій нерівності сторін; застосовується при регулюванні відносин, в яких однією із сторін виступає орган держави, наділений владними повноваженнями) і координації (передбачає рівноправність і незалежність учасників відносин, надає їм можливість у рамках, встановлених законом, самостійно визначати взаємні права та обов’язки);

- поєднання зобов’язань, дозволяння і заборон. Наприклад, метод *зобов’язання* передбачає, що «кожен зобов’язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» (ст. 68); *дозволяння* – дає можливість відповідному суб’єктові діяти за тих чи інших обставин на свій розсуд (ч.1 ст.41 Конституції України закріплює: «кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності»); метод *заборони* – суб’єктам конституційного права забороняються відповідні дії, наприклад, «цензура заборонена» (ч. 3 ст. 15 Конституції України) тощо;

- поєднання переконання і примусу, при превалюванні переконання. Конституційне право розраховане на добровільне і належне виконання суб’єктами своїх обов’язків.

Регулювання державно-правових відносин, що за своєю природою та змістом є надзвичайно складними, здійснюється, зазвичай, не одним, а декількома методами. Отже, метод галузі конституційного права можна охарактеризувати як комплексний, загальний, імперативний, універсальний та установчий з максимально високим юридичним рівнем, поєднанням прямого та опосередкованого регулювання. За його допомогою регулюються не всі, а найбільш важливі політичні, економічні, соціальні культурні (духовні) та інші відносини, що визначають зміст і основні напрями розвитку суспільства.

2. Система галузі конституційного права України

Ключові поняття: система галузі конституційного права України; принципи конституційного права, конституційно-правова норма; інститут конституційного права.

Система галузі конституційного права України – це об'єктивно зумовлена сукупність інститутів і норм конституційного права, інших складових елементів конституційного права, що регулюють найбільш важливі суспільні відносини. Це складна система, елементи якої взаємодіють, утворюють цілісну єдність. Серед інших галузей права вона вирізняється своєю внутрішньою структурою – побудовою.

У загальному вигляді систему конституційного права можна уявити як своєрідне утворення, що складається з трьох відносно самостійних, але надзвичайно тісно пов'язаних блоків: принципів конституційного права, його інститутів і норм.

Принципи конституційного права – це фундаментальні вихідні за-сади, ідеї, якими пронизана та на яких базується галузь. Це своєрідний каркас, що складає основу конституційного права, об'єднує його в єдине ціле, визначає його характер і динамічну спрямованість.

Усі принципи конституційного права поділяються на загальні (мають визначальне значення для багатьох конституційно-правових норм, декларуються безпосередньо в Конституції України, до них слід віднести принципи: народного суверенітету, поділу влади, невідчужуваності та непорушності прав людини тощо) і спеціальні (мають визначальне значення для конкретних конституційно-правових відносин).

Конституційно-правова норма – це формально визначене правило поведінки загального характеру, що здійснює регулятивний або охоронний вплив на суспільні відносини, які становлять предмет галузі конституційного права, походить від держави чи громадянського суспільства і його реалізація забезпечується можливістю застосування державного примусу.

Інститут конституційного права – це відносно самостійна сукупність відокремлених, взаємопов'язаних конституційно-правових норм, що регулюють певне коло однорідних суспільних відносин. Це головна складова галузі конституційного права.

Система галузі конституційного права України складається з найважливіших конституційно-правових інститутів, які можна поділити на:

- загальні (складні), до них належать інститути: основ правового статусу людини і громадянина; безпосередньої демократії; основ органі-

зації і функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування тощо;

- *головні*, котрі входять до складу загальних (наприклад, до складу загального інституту безпосередньої демократії входять такі головні: інститут виборів, інститут референдуму, інститут інших засобів безпосередньої демократії);

- *початкові* (інститут депутатського запиту, інститут імпичменту Президента України тощо).

Інститути конституційного права у сукупності утворюють чітку систему, основою якої є Конституція України. Зміст Основного Закону дає загальне уявлення про систему цих інститутів (основи конституційного ладу України; права, свободи та обов'язки людини і громадянина; вибори, референдуми; законодавча влада; Президент України; виконавча влада; адміністративно-територіальний устрій; місцеве самоврядування). Але ці поняття не є тотожними: система галузі є більш широким поняттям – вона охоплює всі конституційно-правові норми, а система Конституції України – лише частину цих норм, котрі знайшли своє відображення в основному джерелі права України – Конституції України.

Можна запропонувати й іншу класифікацію інститутів конституційного права залежно від відносин, що закріплені у джерелах конституційного права:

I. Інститут народовладдя:

- 1) безпосереднє народовладдя (пряма демократія);
- 2) представницьке народовладдя (через обраних представників народу);
- 3) місцеве самоврядування.

II. Інститут конституційного оформлення народовладдя:

- 1) конституційний лад;
- 2) юридична конституція;
- 3) конституційні закони;
- 4) конституційна законність;
- 5) конституційні звичаї, традиції.

III. Інститут правового статусу людини та громадянина:

- 1) громадянство (постійний зв'язок особи й держави);
- 2) система основних прав і свобод людини та громадянина;
- 3) гарантії основних прав і свобод.

IV. Інститут державного будівництва:

- 1) форма держави;
- 2) територіальна організація України;
- 3) механізм держави.

3. Конституційно-правові норми: поняття та види

Ключові поняття: конституційно-правові норми; матеріальні та процесуальні норми; структура конституційно-правових норм.

Конституційно-правові норми – це формально визначені правила поведінки загального характеру, що здійснює регулятивний або охоронний вплив на суспільні відносини, які становлять предмет галузі конституційного права, походять від держави чи громадянського суспільства і їх реалізація забезпечується можливістю застосування державного примусу.

Ці норми є особливим різновидом норм національної правової системи. Їм властиві риси, притаманні всім правовим нормам. Разом з тим, конституційно-правові норми мають ряд специфічних якостей і ознак, які дають змогу виділити конституційне право в окрему галузь. Від інших видів правових норм вони відрізняються:

- змістом, оскільки регулюють особливе коло суспільних відносин – відносини народовладдя;
- установчим характером, оскільки вони встановлюють порядок створення правових норм, обов'язковий для всіх інших галузей права;
- своєю ієрархічною системою: найвищу юридичну силу мають норми, виражені насамперед у Конституції України; вищу юридичну силу мають норми законів, а також акти, безпосередньо наділені силою закону (наприклад, нормативно-правові акти Верховної Ради України); підзаконні нормативні акти;
- особливостями структури (для них, як правило, не є характерною тричленна структура – гіпотеза, диспозиція та санкція).

Деякі конституційно-правові норми, а саме норми-принципи, норми-декларації, норми-цілі, взагалі мають лише диспозицію, інші мають і диспозицію, і гіпотезу. Санкція міститься в конституційно-правових нормах лише в окремих випадках.

До характерних ознак конституційно-правових норм необхідно віднести такі: найбільшу стабільність у порівнянні з нормами інших галузей права; підвищений рівень охорони з боку держави; прямий характер їх дії; особливий механізм реалізації.

Конституційно-правовим нормам властивий також політичний характер, оскільки основним предметом цієї галузі права є державно-політичні відносини влади, тобто політичні відносини, що виникають і здійснюються у сфері функціонування держави.

Специфічним є коло суб'єктів, які уповноважені застосовувати конституційно-правові санкції. Це, насамперед, народ, територіальні громади (населення адміністративно-територіальних одиниць), органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Конституційно-правові норми класифікують за різними ознаками. Найпоширенішою є класифікація їх за змістом, який розкривається перш за все через предмет правового регулювання, уявлення про який дає система (зміст) Конституції України. Залежно від змісту конституційно-правові норми поділяють на *матеріальні* та *процесуальні*.

Матеріальні норми права виражають зміст діяльності державних органів, визначаючи їх правовий статус, а *процесуальні* норми закріплюють порядок, способи, методи здійснення цієї діяльності шляхом встановлення конкретних організаційно-правових (процесуальних) форм реалізації матеріальних норм права. Матеріальні норми відповідають на запитання «що робити?», а процесуальні – «як робити?»; взаємозв'язок між ними – це зв'язок змісту та форми. Конституційне право особливим чином поєднує в собі елементи матеріальних та процесуальних норм, воно є, так би мовити, матеріально-процесуальним. Нині не існує достатніх підстав для виокремлення з конституційного права його конституційно-процесуальної галузі. До того ж у багатьох випадках практично неможливо поділити конституційно-правові норми на матеріальні та процесуальні й зосередити останні в одному процесуальному акті.

Розрізняють також *регулятивні* та *охоронні* конституційно-правові норми. *Регулятивні* норми можуть бути *зобов'язальними* (які встановлюють обов'язок особи вчинити певні позитивні дії), *заборонними* (які зобов'язують утримуватися від учинення тих чи інших дій) та *уповноважуючими* (які дають права на застосування тих чи інших позитивних дій).

За *мірою визначеності* конституційно-правові норми бувають: *абсолютно визначеними*, *імперативними*, які передбачають лише чітко визначений варіант поведінки (наприклад, обрання Президента України народом України на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на 5 років); *відносно визначеними*, які передбачають певну свободу вибору.

Відносно визначені норми поділяють на *ситуаційні*, *факультативні*, *диспозитивні*. *Ситуаційні* норми дають можливість вирішувати питання залежно від конкретних ситуацій, що складаються у процесі здійснення влади народом України. *Факультативні* норми, поряд з основним варіантом, передбачають і інший, факультативний варіант. *Диспозитивні* норми надають право обирати варіант поведінки на власний розсуд, якщо на це в

законі немає конкретної заборони (наприклад, при укладанні договору купівлі-продажу за згодою суб'єктів їх права можуть бути доповнені).

За сферою дії ці норми бувають загальні та локальні. За тривалістю дії – постійні та тимчасові. Їх можна класифікувати також за органами, що видають нормативні акти (норми, видані Верховною Радою України, Президентом України, органами місцевого самоврядування).

За структурою (побудовою) – для них не характерна тричленна структура: найчастіше вони містять лише диспозицію або диспозицію і гіпотезу, досить рідко – санкцію. Як правило, конституційно-правові норми відсилають до норм поточного законодавства (адміністративного, кримінального) з приводу конкретних санкцій за невиконання тих чи інших конституційних приписів.

Конституційно-правові норми також поділяють за їх юридичною силою: норми, що містяться в Конституції та законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, актах органів місцевого самоврядування тощо.

4. Конституційно-правові відносини: суб'єкти, об'єкти, зміст

Ключові поняття: конституційно-правові відносини; суб'єкти конституційно-правових відносин; об'єкти конституційно-правових відносин; матеріальні та нематеріальні об'єкти конституційно-правових відносин.

Конституційно-правові відносини є результатом дії конституційно-правових норм. Основою їх виникнення є безпосередня практична діяльність суб'єктів конституційного права.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, що виникають на основі конституційно-правових норм, суб'єкти яких наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

Найхарактернішими ознаками конституційно-правових відносин є такі:

- це найбільш суттєві суспільні відносини, котрі виникають у сфері здійснення влади народом України;

- це різновид політико-правових відносин, основним предметом їх регулювання є політика, тобто та сфера життєдіяльності суспільства, яка пов'язана з державною владою, зі змаганням різних політичних партій і соціальних груп за здобуття та здійснення влади;

- їм властиве особливе коло суб'єктів, головною ознакою яких є реалізація державно-владних повноважень;

- для них характерний особливий спосіб реалізації прав і обов'язків учасників відносин;

- вони виникають і реалізуються у сфері власне державної діяльності як такої.

Конституційно-правові відносини найчастіше класифікують за їх суб'єктами.

Суб'єкти конституційно-правових відносин – це фізичні особи, організації або соціальні спільноти, які на підставі конституційно-правових норм реалізують свої конституційні права обов'язки.

Правосуб'єктність вміщує конституційну правоздатність (спроможність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки) та дієздатність (здатність реалізовувати ці права та обов'язки) та деліктоздатність (передбачена законом здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення, хоча вона й має свої особливості: передусім, йдеться про її підвищений вік для громадян держави, що обіймають відповідні посади державних службовців або мають представницькі мандати, наприклад, судді Конституційного Суду України, народні депутати України, Президент України та ін.).

Суб'єктами конституційно-правових відносин є:

- український народ, як сукупність громадян різних національностей, якому належить уся повнота влади на території держави, корінні народи й національні меншини;

- громадяни України, особи без громадянства, біженці;

- Українська держава;

- органи державної влади України;

- народні депутати України та посадові й службові особи;

- політичні партії та громадські організації;

- територіальні громади, органи та інші суб'єкти місцевого самоврядування;

- адміністративно-територіальні одиниці, передбачені Конституцією й законами України;

- державні та інші підприємства, установи й організації, навчальні й інші державні, комерційні та приватні заклади тощо.

Суб'єктами конституційно-правових відносин можна вважати також виборчі комісії, загальні збори громадян за місцем проживання, постійні комісії місцевих рад, асоціації депутатів.

Ключовим елементом складу конституційно-правових відносин є їх об'єкти (це те, з приводу чого суб'єкти права вступають в юридичні зв'язки і на що спрямовані їх права і обов'язки). *Об'єкти конституційно-правових відносин* – це певні дії, особисті, соціальні чи державні блага, з приводу яких учасники (суб'єкти) вступають у суспільні відносини,

що регулюються конституційно-правовими нормами. Ці об'єкти можуть бути матеріальними та нематеріальними. явище матеріального чи ідеального характеру, з приводу якого та заради досягнення чого суб'єкти вступають у правовідносини, реалізують свої конституційні права та обов'язки.

Матеріальними об'єктами конституційно-правових відносин є: політичні блага – конституційний лад, суверенітет, влада народу, державна влада, громадянство, депутатський мандат, посада, територіальна цілісність тощо; дії уповноваженого суб'єкта (парламенту, Президента України, народного депутата тощо); дії зобов'язаних суб'єктів (підпорядкованих органів державної влади, суб'єктів правовідносин, щодо яких прийняте відповідне рішення Конституційного Суду України); речі та інші майнові й духовні блага (власність, засоби виробництва, предмети споживання, гроші, цінні папери, податки, збори, інтелектуальна власність, наукові й літературні твори, образотворче мистецтво тощо); поведінка суб'єктів конституційно-правових відносин; результати поведінки суб'єктів таких відносин; природні об'єкти.

Нематеріальними об'єктами конституційно-правових відносин є: особисті нематеріальні блага людини та громадянина (життя, здоров'я, честь, гідність); певні соціальні властивості й риси об'єднань, спільнот; духовні цінності.

Зміст конституційно-правових відносин – це реальна поведінка суб'єктів (фактичний склад) та її юридичне закріплення нормами права у вигляді конституційних прав і конституційних обов'язків (юридичний склад).

Виникненню конкретних конституційно-правових відносин передують юридичний факт. З нього починається реалізація конституційно-правових норм і завдяки юридичному факту конкретний суб'єкт стає учасником цих правовідносин, має відповідні права і обов'язки.

Юридичний факт – це у певний спосіб виражені зовні конкретні життєво важливі обставини, з наявністю або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення конституційно-правових відносин.

Юридичні факти формулюються у гіпотезах конституційно-правових норм і залежно від їх зв'язку з індивідуальною волею суб'єкта поділяються на дві групи: *події та дії*.

Події – це такі обставини, котрі об'єктивно не залежать від волі суб'єктів (наприклад, народження або смерть фізичної особи; досягнення громадянином України вісімнадцятирічного віку, що згідно зі ст. 70 Конституції України є підставою виникнення правовідносин з реалізації активного виборчого права тощо).

Дії – це юридичні факти, що залежать від волі та свідомості суб'єктів конституційно-правових відносин. Під кутом зору законності дії поділяються на *правомірні* та *неправомірні*. *Правомірні дії* зумовлюють виникнення у суб'єктів прав та обов'язків, передбачених конституційно-правовими нормами. *Неправомірні дії* – це юридичні факти, що суперечать вимогам конституційно-правових норм. Вони можуть стати підставою для притягнення відповідних посадових осіб та органів публічної влади до відповідальності.

5. Конституційно-правова відповідальність та її особливості

Ключові поняття: *конституційно-правова відповідальність; суб'єкти конституційно-правової відповідальності; об'єкт правопорушення; конституційне правопорушення; ретроспективна відповідальність; позитивна відповідальність.*

Конституційно-правова відповідальність – це особливий вид юридичної відповідальності, передбачений нормами конституційного права, має політико-правовий характер та передбачає заохочення державою позитивного діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів (позитивний аспект) або негативну реакцію держави на конституційний делікт, за що суб'єкт конституційного правопорушення зазнає визначених санкцій у межах чинного законодавства.

Коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності особливе, воно є вужчим за коло суб'єктів конституційного права. *Суб'єктами конституційно-правової відповідальності* можуть бути вищі посадові особи, органи державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Формами (санкціями) конституційної відповідальності є скасування чи припинення дії антиконституційного акта, усунення глави держави з посади в порядку імпічменту, визнання виборів чи результатів референдуму недійсними, офіційне визнання роботи державних органів, вищих посадових осіб незадовільною (у тому числі й шляхом висловлення вотуму недовіри уряду), дострокове розформування підзвітного органу та інше.

Конституційне правопорушення (делікт) – це винна поведінка суб'єкта конституційного права, що порушує норми конституційного права й не являє собою при цьому ні кримінального, ні адміністративного, ні цивільного, ні дисциплінарного правопорушення. Делікт є підставою для настання конституційно-правової відповідальності. Тобто, це

протиправне діяння суб'єктів, яке завдає шкоди державному ладу; його об'єктом виступають закріплені Конституцією України порядок організації та діяльності органів державної влади, форма правління та устрій держави; об'єктом такого проступку можуть стати форма або апарат держави, а також конституційні права людини.

Конституційно-правовій відповідальності властивий політичний характер, оскільки конституційні правовідносини пов'язані з такими соціальними явищами, як влада, народ, держава, нація, політика.

Особливістю конституційно-правової відповідальності є й те, що у багатьох випадках вона детально не конкретизується. Часом законодавець лише вказує на можливість такої відповідальності.

Як засіб забезпечення приписів правових норм, конституційно-правова відповідальність втілюється в життя двояко:

- 1) безпосередньо в межах конституційних правовідносин;
- 2) через норми інших галузей права.

Конституційно-правова відповідальність буває двох видів:

1) негативною (*ретроспективною*), тобто негативна реакція з боку держави на вже вчинене конституційне правопорушення;

2) *позитивною* – діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги конституційно-правових приписів і заохочуються державою межах і формах, передбачених чинним законодавством.

У сфері конституційних відносин домінує саме позитивна відповідальність, а ретроспективна відіграє роль допоміжної, хоча далеко не другорядної відповідальності.

Підставами відповідальності за конституційним правом є нормативні та фактичні умови. Нормативна умова передбачає лише можливість юридичної відповідальності, а фактична настає за наявності юридичних фактів.

Об'єктом правопорушення є ті відносини, які регламентовані нормами галузі конституційного права. Сутність даних відносин полягає в тому, що це найбільш важливі, фундаментальні відносини, в основі яких лежать ідеї та практика повновладдя народу України. Ось чому об'єктом правопорушення можуть бути владовідносини у сфері реалізації прав і свобод громадян (наприклад, виборчих), видання актів державних органів та ін.

При цьому доцільно звернути увагу на те, що порушення конституційно-правових норм може тягти за собою як конституційно-правову (конституційну) відповідальність, так і відповідальність, передбачену іншими галузями права (кримінальним, адміністративним). Наприклад, згідно зі ст. 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності й

територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Порухення громадянами України вимог цієї конституційно-правової норми тягне за собою адміністративну або кримінальну відповідальність.

6. Джерела галузі конституційного права

Ключові поняття: джерела галузі конституційного права України; природне; позитивне право.

Джерела права – це форма існування правових норм, яка перетворює право в об'єктивовану реальність.

Джерела галузі конституційного права України – це зовнішня форма вираження (об'єктивації) встановлених чи санкціонованих народом, державою, органами місцевого самоврядування конституційно-правових норм, що мають юридичну силу.

Це обов'язкові акти волевиявлення українського та місцевих референдумів, акти органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що містять положення норм конституційного права у письмовій формі, а також ті акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на основі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються конституційно-правові відносини в Україні (О.І. Ющик).

Вони закріплюють найважливішу сферу політико-правових відносин, що виникають у процесі здійснення народовладдя, є результатом правотворчості державних органів і безпосереднього творення права самим народом, причому така правотворчість має особливий характер, оскільки вона закріплює найважливіші відносини – відносини влади.

У сучасній науці конституційного права виділяють дві основні сфери джерел конституційного права: природне право і позитивне право.

Природне право відображає загальнолюдські уявлення про свободу, справедливість, невідчужуваність прав людини. Воно має особливо суттєве значення для конституційного права України, що повинне забезпечити охорону свободи людини, виступає критерієм демократизму всієї правової системи України. В Конституції України закріплені всі найважливіші природні права (право на життя, на недоторканність особи, право територіальної громади на місцеве самоврядування тощо). Це свідчить про те, що приписи природного права набувають чіткої правової оболонки і позитивне право зливається з природним правом. Усвідомлення природного права як джерела конституційного права, його розу-

міння як вищого імперативу для всіх гілок влади унеможливилює внесення до Конституції та законів України таких змін, які б призвели до ліквідації конституційного ладу, реставрації тоталітаризму в Україні.

Джерела позитивного конституційного права України систематизуються за їх юридичною силою. До них належать:

1. Конституція України – Основний Закон держави, універсальне джерело норм права, в якому містяться основні положення усіх без винятку галузей законодавства.

2. Закони України, що після Конституції України мають вищу юридичну силу, приймаються Верховною Радою України або шляхом всеукраїнського референдуму і є найбільш поширеним джерелом конституційного права України. Закони за юридичною силою поділяють на конституційні, органічні (додаткові) та звичайні, але Конституція України не встановлює чітких критеріїв такої класифікації.

3. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 9 Конституції України), а також загальновізані принципи і норми міжнародного права (ст. 18 Конституції України)

4. Регламент Верховної Ради України.

5. Підзаконні нормативно-правові акти: а) чинні постанови Верховної Ради України; б) укази Президента України; в) декрети та нормативні постанови Кабінету Міністрів України; г) нормативні акти Центральної виборчої комісії та інших центральних органів державної виконавчої влади; г) регламенти та інші нормативні акти органів судової влади); д) Конституція та інші нормативні акти Автономної Республіки Крим та рішення Ради Міністрів АРК; е) нормативні акти місцевих рад.

6. Рішення всеукраїнського та місцевих референдумів, що можуть мати як форму закону, так і форму підзаконного акта (рішення референдуму).

7. Нормативно-правові акти колишніх СРСР та УРСР, які є джерелами конституційного права України в силу принципу правонаступництва; політико-правові декларації (наприклад, Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.), договори (наприклад, Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р.), універсали тощо, а також парламентські, судові та інші прецеденти, які слугували певний час або й досі слугують нормативними орієнтирами для розвитку законодавства та регулювання конституційних відносин

8. Рішення Конституційного Суду України, в яких встановлюється конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, право-

вих актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, подається офіційне тлумачення Конституції та законів України.

7. Поняття, предмет, метод науки конституційного права

Ключові поняття: наука конституційного права; предмет науки конституційного права; метод науки конституційного права; джерела науки конституційного права.

Наука конституційного права – галузева юридична наука, що являє собою цілісну систему знань, ідей, концепцій, теорій, вчень про конституційне право як галузь національного права.

Предметом науки конституційного права є актуальні теоретичні та практичні проблеми галузі конституційного права України та відповідної галузі зарубіжних країн.

Предмет науки конституційного права є досить об'ємним та має тенденцію до подальшого розширення, так як політико-правова практика ставить нові проблеми, на які наука має надати обґрунтовані відповіді. До предмета належать не тільки норми й інститути відповідної галузі права, але й аналіз значного кола політико-правових відносин, їх специфіки, засади їх виникнення, розвитку, припинення. Важливим завданням науки є з'ясування ефективності дії конституційно-правових норм та інститутів, надання пропозицій щодо підвищення результативності їх впливу на суспільні відносини тощо.

Наука конституційного права вивчає практику реалізації конституційно-правових норм, досліджує закономірності розвитку галузі конституційного права, формулює практичні рекомендації з метою вдосконалення її норм і конституційно-правових відносин у цілому. До предмета науки також належить розробка комплексних теоретичних проблем становлення народовладдя в Україні та його конституційно-правового регулювання, сутність суверенітету (народного, національного, державного), а також форми реалізації народовладдя на практиці. Наука аналізує проблеми та труднощі конституційного процесу, визначає шляхи їх вирішення.

За умов становлення в нашій державі конституціоналізму на основі загальнолюдських цінностей важливим предметом науки є аналіз сутності Конституції України, її принципів, функцій, порядку її прийняття та зміни, ролі конституційного законодавства у формуванні громадянського суспільства та правової держави.

В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко зазначають, що предметно-

галузевий зміст конституційного права і законодавства визначає основний зміст предмета науки конституційного права.

Метод науки конституційного права – це *система принципів, наукових підходів та методів пізнання конституційно-правових явищ, а також учення про цю систему.*

Базовим системоутворюючим елементом методології науки конституційного права є принципи пізнання, що являють собою незаперечні імперативні вимоги, що суттєво впливають на «якість» наукової праці. До такої системи світоглядних (методологічних) принципів відносять: об'єктивність, всебічність й повноту, історизм та правовий поліцентризм, що створюють своєрідний «каркас» методології.

Науковий підхід – це сумативне утворення, в якому одному з елементів (сукупності методів, сукупності принципів пізнання та ін.) відводиться провідна роль.

Методи науки конституційного права представляють собою трьохрівневу систему, що представлена діалектичним, загальнонауковими та спеціальними методами науки конституційного права.

Філософський діалектичний метод пізнання ґрунтується на гносеологічних можливостях законів і категорій діалектики

Формально-логічні методи аналізу та синтезу дозволяють розкрити зміст понять; спеціально-юридичний метод пізнання дозволяє розкрити зміст нормативно-правових приписів, що регулюють конституційно-правові відносини; компаративістський метод дозволяє визначити схожі риси та відмінності у конституційно-правовому регулюванні організації та функціонування органів публічної влади України та зарубіжних країн; історичний дозволяє вивчати динаміку становлення конституційно-правових інститутів, їхній історичний розвиток; системний дозволяє аналізувати структуру всієї галузі конституційного права, взаємозв'язок конституційно-правових інститутів; за допомогою статистичного вивчається практика реалізації конституційно-правових норм, ефективність їхньої дії; конкретно-соціологічний – вивчення громадської думки тощо. Всі зазначені методи являють собою систему, тобто потребують комплексного застосування для безпосереднього ознайомлення з практикою діяльності органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства.

Джерелами науки конституційного права є:

- 1) нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові норми;
- 2) матеріали практики органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій тощо;
- 3) праці вітчизняних і зарубіжних учених. Вагомий внесок у розви-

ток науки конституційного права в цілому та її окремих положень зробили такі відомі українські вчені-юристи, як М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, А.З. Георгіца, В.П. Колісник, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, О.Л. Копиленко, О.В. Марцеляк, А.Ю. Олійник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, В.О. Серьогін, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Л.П. Юзьков та інші.

Головними завданнями науки конституційного права України є:

- наукове супроводження процесів розбудови незалежної, демократичної, правової держави, формування ефективного механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина;
- критичне засвоєння результатів вітчизняного й зарубіжного конституційного досвіду, втілення відповідних теоретичних положень і концепцій у сучасну державно-правову практику України.

8. Конституційне право України як навчальна дисципліна

Ключові поняття: конституційне право України як навчальна дисципліна; мета навчальної дисципліни «Конституційне право України».

Конституційне право України як навчальна дисципліна являє собою сукупність знань про конституційне право як галузь права та як галузь науки. Викладається вона в усіх вищих юридичних навчальних закладах і на юридичних факультетах.

Мета навчальної дисципліни – ознайомити здобувачів вищої освіти з основними поняттями, якими оперує наука конституційного права, розкрити положення вчення про конституцію та показати особливості конституційного процесу в Україні, надати аналіз конституційно-правових інститутів. Обсяг навчальної дисципліни «Конституційне право України» значно менший за обсяг однойменної науки. Наука конституційного права охоплює всю сукупність знань про політико-правові явища, а навчальна дисципліна містить тільки ту частину, яка необхідна для підготовки фахівців-правознавців.

Система конституційного права як навчальної дисципліни практично ідентична системі однойменної науки. Це відображається в навчальній програмі, зміст якої розподіляється на розділи (глави) та теми.

Конституційне право України як навчальна дисципліна охоплює основні положення науки конституційного права, зокрема:

- зміст предмета галузі конституційного права та основні положення вчення про конституцію;

- засади конституційного ладу України, конституційно-правове закріплення суверенітету Українського народу, форми Української держави та питання прав і свобод людини й громадянина, відповідність конституційно-правового регулювання основ правового статусу людини і громадянина міжнародним стандартам прав людини;

- форми здійснення народовладдя, предмет і види референдумів в Україні, виборче право та виборчу систему України, конституційну систему, принципи організації і діяльності органів державної влади, правовий статус Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України;

- конституційні принципи територіального устрою України та конституційно-правові засади організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні та ін.

Вивчення дисципліни дає можливість засвоїти зміст основних інститутів конституційного права України, оперувати ключовими конституційно-правовими поняттями й термінами; отримати всебічну картину конституційного ладу нашої країни і водночас розуміти ті нормативні положення, котрі мають основоположне значення для всіх інших галузей права. На практиці це надасть змогу будувати професійну діяльність та стосунки з оточуючими на конституційних принципах; за необхідності застосовувати приписи чинної Конституції України безпосередньо, без залучення деталізуючих норм; здійснювати конституційно-правову кваліфікацію подій і явищ, що відбуваються у різних сферах суспільного життя; оцінювати власні вчинки та вчинки колег з точки зору відповідності приписам конституційного законодавства України; давати фахову оцінку подій і явищ у суспільно-політичному житті України та зарубіжних країн, про які йдеться у засобах масової інформації; скеровувати перебіг подій у конституційно-правове русло; аналізувати чинне конституційне законодавство України з точки зору конституційно-правової теорії; аргументовано відстоювати власну позицію з позицій науки конституційного права та чинного конституційного законодавства.

Глибоке засвоєння здобувачами вищої освіти положень науки конституційного права, конституційного законодавства України має важливе значення для формування у них належної професійної культури юриста і демократичного світогляду, для усвідомлення тих загальнолюдських цінностей, на яких базується Конституція України.

9. Поняття конституції, її сутність та функції. Класифікація конституцій

Ключові поняття: конституція; функції конституції; писана і неписана конституція; октройована конституція; гнучкі конституції; жорсткі конституції.

Термін «конституція» (від лат. *constitutio* – устрій, установлення) у різні часи використовувався в різних значеннях. Так, зокрема, у Стародавньому Римі конституціями називали деякі акти імператора, а в середньовічній Європі – акти, в яких закріплювалися привілеї та вольності феодалів. У той же час ні в античному світі, ні в період середньовіччя сучасного поняття конституції не існувало. Як не було і таких законів, які можна було б розглядати у якості юридичної бази чинної нормотворчості, як акти, що визначали б належну організацію державної влади, закріплювали гарантії прав і свобод людини.

За сучасних умов саме конституція і є тим законом, який засновує політичну форму держави, систему державних органів, установлює порядок їх утворення і діяльності, основні права та обов'язки громадян. Іншими словами, конституція встановлює устрій держави. Саме через це її і називають Основним Законом держави.

Конституція – це Основний Закон держави, який приймається в особливому порядку, має найвищу юридичну силу, закріплює засади суспільного та державного ладу, основи правового статусу людини і громадянина, засади здійснення народовладдя, порядок організації та засади діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, а також адміністративно-територіальний устрій держави.

Функції конституції – це основні напрями її впливу на суспільні відносини, які зумовлені соціальним призначенням конституції. Основні з них:

- *юридична функція* пов'язана з тим, що конституція є основним джерелом права, має найвищу юридичну силу (формально-юридична конституція), є базою чинного законодавства і визначає всю систему правового регулювання в суспільстві;

- *політична функція* полягає в тому, що конституція встановлює основи організації публічної влади, визначає основні принципи політичної діяльності, функціонування інститутів політичної системи суспільства; визнає і закріплює політичну багатоманітність, багатопартійність. Конституція України, надаючи різним політичним силам рівні можливості в отриманні державної влади, водночас забороняє дії, спрямовані на насильницьку зміну засад конституційного ладу, створення військових фор-

мувань тощо;

- *установча функція*. Конституція встановлює основні політико-правові інститути держави і суспільства, визначає основи правового статусу людини і громадянина, систему і структуру законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування;

- *ідеологічна функція* полягає у виховній ролі конституції, яка встановлює взаємовідносини держави з людиною, інститутами громадянського суспільства на основі їх взаємної відповідальності. У конституції держави чітко формулюються ті духовні цінності, на які вона орієнтована – свобода людини, непорушність прав та свобод людини і громадянина, демократія тощо.

Класифікація конституцій у науковій літературі традиційно здійснюється за допомогою таких критеріїв: форма конституції; термін дії; спосіб прийняття; порядок внесення змін і доповнень; установлені конституцією форма правління, форма державного устрою і державно-політичний режим тощо.

За *формою вираження норм* конституції поділяються на *писані та неписані (кодифіковані і некодифіковані)*. Писана (кодифікована) конституція являє єдиний нормативний акт або кілька актів, перелік яких чітко визначений; в ній врегульовано усі питання конституційного характеру. Неписана (некодифікована) конституція складається з декількох або багатьох джерел, серед яких можуть бути як писані (акти парламенту, судові прецеденти), так і неписані або усні (конституційні звичаї, угоди). При цьому остання група джерел складає значну частку в структурі конституції.

Сьогодні не мають писаної конституції лише Велика Британія та деякі її колишні колонії (Австралія, Нова Зеландія). Так, конституцію Великої Британії складають норми статутного права, які містяться в таких актах, як Велика хартія вольностей (1215 р.), Петиція про права (1628 р.), Білль про права (1689 р.), Акт про престолонаслідування (1701 р.), закони про парламент (1911 і 1949 рр.), Консолідований закон про народне представництво (1983 р.), Закон про расові відносини (1986 р.) та в інших, а також норми загального права і конституційні звичаї.

Доцільно розмежовувати поняття писаної та формально-юридичної конституції. Так, конституція може мати письмову форму, але не наділяється найвищою юридичною силою і, отже, не має формально-юридичного характеру. Наприклад, в Ізраїлі було прийнято парламентські акти, де зібрано положення конституційного значення, але їх не можна розглядати як формально-юридичну конституцію, оскільки ці акти не мають вищої юридичної сили щодо інших законів.

За формою вираження норм Конституція України є писаною.

За *терміном дії* конституції поділяються на *постійні* і *тимчасові*. Більшість конституцій не передбачають певного терміну дії, тобто є постійними, але це не означає неможливості їх зміни або скасування. Тимчасові конституції приймаються на обмежений строк або до настання певних подій, наприклад, до прийняття нової конституції.

Основний Закон України – це акт постійної дії.

За *способом прийняття* розрізняють *октройовані* (даровані «згори») та *народні* конституції (прийняті представницьким органом або шляхом референдуму). Конституція України є народною – прийнята парламентом – Верховною Радою України.

За *порядком зміни, внесення поправок і доповнень* конституції поділяють на: *жорсткі*, які змінюються і доповнюються в особливому порядку, з дотриманням ускладненої (порівняно зі звичайною законодавчою) процедури; *гнучкі*, які змінюються в такому ж порядку, як і звичайні закони. Останнім часом така класифікація втрачає сенс, оскільки всі формальні конституції є жорсткими, а гнучкою може бути конституція в її матеріальному розумінні. При цьому набуває поширення класифікація конституцій залежно від ступеня ускладнення процедури їх зміни на: дуже жорсткі (конституція США), які передбачають обмеження установчої влади колом конституційних положень, що можуть змінюватися («обмеження за предметом перегляду»), чи обставинами, за яких забороняється вносити будь-які зміни до конституції; менш жорсткі (конституції Пакистану, 1973 р.; Іспанії, 1978 р.; Казахстану, 1995 р.), які передбачають суттєво ускладнену процедуру зміни лише «укріплених» статей.

За таким критерієм Конституцію України можна віднести до конституцій типу жорстких, що впливає зі змісту ч. 1 ст. 157 Конституції України: «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України».

10. Структура Конституції України

Ключові поняття: структура конституції; преамбула.

Структура конституції – це її внутрішній поділ на певні частини. Найчастіше писана конституція включає в себе три основні елементи:

1) преамбулу (передмову), що не містить правових положень, відображає історичні умови, що передували прийняттю конституції, загальні засади державної політики тощо;

2) основну – власне сам текст конституції, що зазвичай поділений на розділи, глави, статті, параграфи;

3) прикінцеві положення (це може бути як частина основного тексту, так і норми процесуального характеру) та перехідні положення (забезпечують спадкоємність між минулою і нинішньою конституціями).

Конституція України складається з преамбули та 15 розділів, що містять 161 статтю.

У преамбулі зазначаються цілі прийняття Конституції України.

Розділ I (статті 1 – 20 «Загальні засади» містить статті, котрі визначають основи суспільного ладу, громадянства, стосуються суверенітету України, соціального захисту її громадян, екологічної безпеки, а також статті, що визначають державну символіку.

Розділ II (статті 21 – 68) «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» містить норми, що визначають фундаментальні права та свободи громадян України, гарантії їх реалізації, а також обов'язки громадян перед державою і суспільством.

Розділ III (статті 69 – 74) «Вибори. Референдум» – статті присвячені регулюванню порядку здійснення і проведення таких основних форм народного волевиявлення, як вибори й референдум.

Розділ IV (статті 75 – 101) «Верховна Рада України» закріплює порядок утворення, роботи, повноваження, склад єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України, а також статус народного депутата України.

Розділ V (статті 102 – 112) «Президент України» містить норми, що реалізують порядок обрання, компетенцію, правовий статус, умови припинення повноважень Президента України, порядок формування та функції Ради національної безпеки і оборони України.

Розділ VI (статті 113 – 120) «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» закріплює порядок утворення, діяльності, компетенції та склад уряду України, місцевих органів влади.

Розділ VII «Прокуратура» виключено на підставі Закону України №

1401-VIII від 02.06.2016 "Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя").

Розділ VIII (статті 124 – 131²) «Правосуддя» містить норми, що регулюють порядок утворення та функціонування органів правосуддя, визначають статус суддів.

Розділ IX (статті 132 – 133) «Територіальний устрій України» закріплює основні принципи та систему адміністративно-територіального устрою України.

Розділ X (статті 134 – 139) «Автономна Республіка Крим» визначає становище цієї республіки та її компетенцію, принципи відносин з Україною, повноваження органів цієї республіки.

Розділ XI (статті 140 – 146) «Місцеве самоврядування» містить норми, що визначають систему органів місцевого самоврядування, їхній склад, статус депутатів, а також повноваження цих органів

Розділ XII (статті 147 – 153) «Конституційний Суд України» визначає склад, повноваження Конституційного Суду України, встановлює гарантії незалежності та недоторканності суддів.

Розділ XIII (статті 154 – 159) «Внесення змін до Конституції України» визначає порядок внесення змін і доповнень до Конституції України, процедуру їх розгляду.

Розділ XIV (статті 160 – 161) «Прикінцеві положення» визначає, що Конституція України набуває чинності з дня її прийняття. День прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України.

Розділ XV (пункти 1 – 16¹) «Перехідні положення» закріплює положення щодо чинності законодавства в частині, що не суперечить Конституції України, та порядок вирішення інших питань, які виникли у зв'язку з прийняттям нової Конституції України, а також Законів України "Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" та "Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)".

11. Конституціоналізм в Україні: зародження та основні етапи

Ключові поняття: конституціоналізм; конституційні акти України.

Термін «конституціоналізм» використовується з кінця XVIII – початку XIX ст. для позначення, головним чином, американської доктрини верховенства писаної конституції над законами. Однак реальність, позначена цим терміном, з'являється ще в міських правових системах Західної Європи XI – XII ст. Поняття «конституціоналізм» є ширшим, ніж поняття «конституція»:

остання є складовою першого.

В українській конституційно-правовій науці конституціоналізм не отримав єдиного визначення. Огляд різних його характеристик дозволяє зробити висновок про три основні підходи до визначення: політичний – як особливий характер відносин між державою та суспільством на основі консенсусу, як ідейно-політична доктрина і рух; філософсько-історичний – як вчення про конституцію, включаючи доконституційні ідеї божественного, природного права, договірного походження держави тощо; юридичний: у вузькому значенні – як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів, у широкому значенні – як складна політико-правова система, у якій представлені конституційно-правові норми та інститути у поєднанні з їх доктринальними основами, системою політико-правових цінностей.

Тобто, конституціоналізм – це теорія і практика конституційного будівництва; багаторівнева система, що функціонально виходить за межі конституції. Його можна визначити як спосіб існування і функціонування політичної системи суспільства; він є лакмусовим папірцем випробування держави на демократію.

В.М. Мелашенко наголошує, що криза державно-політичної системи суспільства є наслідком кризи конституціоналізму (істотних розходжень між фактичною і юридичною конституцією, між конституційною правосвідомістю і офіційною політико-правовою доктриною та ін.).

Конституціоналізм в Україні має давні традиції, а час його зародження пов'язується з Гетьманською державою (середина XVII – кінець XVIII ст.). Саме в перебігу та після закінчення Національно-визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Б. Хмельницького 1648 – 1654 рр. з'явився ряд актів, що мали конституційне значення та були спрямовані на побудову демократичної держави. Серед них Зборівська угода (1649 р.), Переяславські (Березневі) статті Богдана Хмельницького (1654 р.), Гадяцький трактат (1658 р.), статті (конституції) пізніших років.

5 квітня 1710 р. у м. Бендери було укладено «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького». У вітчизняній літературі цей акт отримав назву «Конституція Пилипа Орлика». Документ, написаний під суттєвим впливом передових на той час західноєвропейських наукових доктрин (природних прав, поділу влади тощо), передбачав таку модель організації державної влади в Україні, яка базувалася б на засадах принципу поділу влади (законодавча влада мала належати Раді, членами якої мали стати полковники зі своєю старшиною, сотники, «генеральні радники від усіх полків» та «посли від Низового Війська Запорозького»; виконавча – Гетьманові, а судова – Генеральному суду). На жаль, положення цього документа не були реалізовані, хоча формально він діяв на Правобережній Україні до 1714 р.

Період XIX – початок XX ст. характеризується появою кількох ціка-

вих конституційних документів, розроблених українськими вченими, серед них: проекти Григорія Андрузького «Начерк Конституції Республіки» (1848 – 1850 рр.), Михайла Драгоманова «Проект основаній Устава українського общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілка» (1884 р.), Миколи Міхновського «Основний Закон Самостійної України» (1905 р.), Михайла Грушевського (викладений в його статті «Конституційне питання і українство в Росії», 1905 р.) та інші.

Період відродження національної Української держави (1917 – 1920 рр.) позначений появою значної кількості конституційно-правових актів, які передбачали різні варіанти організації державної влади в Україні. До них слід віднести Третій Універсал Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р., Четвертий Універсал Української Центральної Ради від 9 (22) січня 1918 р., Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р., Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 р., Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 р.

До цієї групи конституційних актів можна віднести також і акти 30 – 40-х років ХХ ст., що були прийняті на українських землях, зокрема конституційні акти Карпатської України (березень 1939 р.), Акт проголошення відновлення державності України (30 червня 1941 р.) та ін.

За радянського періоду існування української державності було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937 і 1978 рр.). Але ці документи під кутом зору вимог теорії конституціоналізму можна вважати конституціями досить умовно, вони були, скоріше, квазіконституціями. Така оцінка конституцій радянського типу пов'язана з тим, що вони: по-перше, встановлювали неналежним чином організовану (радянську) модель влади, яка заперечувала принцип поділу влади та незалежне правосуддя; по-друге, конституції України радянського періоду мали повністю відтворювати структуру та положення Конституції СРСР, важливе місце серед яких посідали ідеологічні настанови щодо суспільного ладу, диктатури пролетаріату, завдань комуністичного будівництва тощо; по-третє, радянські конституції регулювали відносини людини і держави на засадах колективістської (класової) концепції прав людини без належного врахування міжнародних норм у галузі прав людини та надійного гарантування прав та свобод людини і громадянина.

Період незалежності України характеризується модерним періодом конституційного розвитку, що отримав назву новітнього.

12. Новітній етап конституційного розвитку України

Ключові поняття: етапи конституційного розвитку; внесення змін до Конституції України.

Сучасний конституційний розвиток нашої держави пов'язується з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де утверджувалося здійснення українським народом його невід'ємного права на самовизначення та проголошувалися нові принципи організації публічної влади та правового статусу людини і громадянина. У цьому процесі можна виділити три основні етапи.

Перший етап сучасного конституційного процесу в Україні охоплює період від 16.07.1990 р. до 26.10.1993 р. (розпочалася робота з підготовки проекту нової Конституції України). 24.10.1990 р. Верховна Рада Української РСР утворила Конституційну комісію (Комісію з розроблення нової Конституції Української РСР). Ця Комісія розробила Концепцію, де було сформульовано загальнометодологічні принципи майбутньої Конституції України. На її основі Комісія підготувала проект нової Конституції України, останній варіант якого датується 26.10.1993 р. Поряд з цим до чинної на той час Конституції УРСР 1978 р. вносилися зміни і доповнення з метою привести її у відповідність із положеннями Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. та Акта проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. Через загострення політичної ситуації, що відобразилося у протистоянні різних гілок влади, після 26.10.1993 р. конституційний процес було фактично перервано.

Другий етап почався після завершення дострокових парламентських і президентських виборів та охопив період від 10.10.1994 р. до 08.06.1995 р. (характеризувався відновленням конституційного процесу. 10.10.1994 р. Верховна Рада України затвердила новий склад Конституційної комісії). Одночасно з розробленням проекту Конституції України на другому етапі було вирішено питання про встановлення тимчасового конституційного правопорядку (укладено Конституційний договір між Президентом України і Верховною Радою України про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період до прийняття нової Конституції України). Конституційний договір дозволив створити умови для прискорення конституційного процесу в Україні.

Третій етап охопив період від 08.06.1995 р. (підписання Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом Укра-

їни «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України») до 28.06.1996 р. (прийняття Конституції України Верховною Радою України). В юридичній літературі звертається увага на те, що на цьому етапі конституційний процес в Україні характеризується суттєвими особливостями, які досить рідко трапляються в конституційній практиці. До них належать: а) створення Конституційною комісією України на своєму засіданні 24.10.1995 р. нової Робочої групи з підготування проекту нової Конституції України з числа членів Конституційної комісії; б) схвалення Конституційною комісією України проекту Конституції, представленого Робочою групою, і передання його разом із зауваженнями і пропозиціями членів Конституційної комісії на розгляд до Верховної Ради України; в) представлення проекту Конституції України на спеціальному засіданні Верховної Ради України 20.03.1996 р.; г) створення Верховною Радою України 05.05.1996 р. Тимчасової спеціальної комісії з доопрацювання проекту Конституції України; д) колективне (на пленарному засіданні Верховної Ради України, яке тривало майже добу) обговорення більшості статей проекту Конституції України і прийняття 28 червня 1996 року нової Конституції України (Основного Закону) переважною, кваліфікованою більшістю голосів; ж) завершальне редагування тексту Конституції апаратом Верховної Ради України та урочисте підписання тексту Конституції Президентом України і Головою Верховної Ради України 12.07.1996 р.; з) офіційне оприлюднення Конституції України 14.07.1996 р.

Четвертий (новітній) етап сучасного конституційного процесу в Україні розпочався після прийняття Конституції України 28.06.1996 р. і триває дотепер. Він пов'язаний з такими подіями.

16 квітня 2000 р. було проведено всеукраїнський референдум за народною ініціативою, проголошений Президентом України Л. Кучмою 15 січня 2000 р., щодо впорядкування взаємовідносин Президента з Верховною Радою України, зокрема визначення підстав права розпуску главою держави законодавчого органу та зміни структури Верховної Ради (зменшення кількості народних депутатів до 300 і запровадження двопалатного парламенту). Однак результати цього референдуму з ряду політичних причин не були законодавчо закріплені.

Протягом 2002 – 2003 рр. до Верховної Ради України було подано ряд законопроектів, що передбачали внесення змін до Конституції України 1996 р., спрямованих на трансформацію форми правління в Україні (від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської). 26 грудня 2002 р. Верховна Рада України утворила Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з опрацювання

проектів законів України про внесення змін до Конституції України; 4 вересня 2003 р. народні депутати України внесли до парламенту проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України», що передбачав вдосконалення механізму функціонування державної влади, розподілу повноважень між Президентом України та органами державної влади; 24 грудня 2003 р. Верховна Рада України приймає рішення попередньо схвалити цей законопроект та направити його до Конституційного Суду України, а питання про прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України» внести до порядку денного наступної чергової сесії Верховної Ради України. 8 квітня 2004 р. проект Закону про внесення змін до Конституції України (попередньо схвалений проект групи народних депутатів України з висновком Конституційного Суду України) не набрав необхідної кількості голосів під час голосування у Верховній Раді України. 8 грудня 2004 р. «пакетним голосуванням» разом із Законом «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України при повторному голосуванні 26 грудня 2004 р.» було прийнято Закон «Про внесення змін до Конституції України». Таким чином, було змінено конституційний статус Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України. Ці зміни передбачали розширення установчих та контрольних повноважень парламенту стосовно уряду, за формою правління Україна стала парламентсько-президентською.

Однак внесені до Конституції України зміни не поліпшили взаємовідносин між Президентом України, з одного боку, та парламентською коаліцією й урядом – з іншого.

Протягом 27 грудня 2007 р. Президент України В. Ющенко видав Указ «Про Національну конституційну раду», згідно з яким цей орган очолюється Президентом України і на який покладається завдання з підготовки проекту нової редакції Конституції України.

31 березня 2009 р. у Верховній Раді України було зареєстровано внесений Президентом України В. Ющенком проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України». Серед пропонованих главою держави змін, зокрема, передбачалася нова назва парламенту – Національні Збори, який мав складатися з двох палат – Палати депутатів і Сенату. Однак необхідної підтримки у Верховній Раді цей законопроект не отримав.

У 2010 р. суб'єкт права на конституційне подання – 252 народних депутати України – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року №2222-IV.

30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України визнав зміни до Конституції неконституційними у зв'язку з порушенням процедури розгляду і прийняття Закону №2222-IV від 8 грудня 2004 р. (незважаючи на те, що своїми рішеннями у 2007 та 2008 рр. Конституційний Суд України двічі визнав конституційним закон №2222-IV). Тобто, на цей раз було акцентовано увагу на процедурні порушення при ухваленні Верховною Радою України змін до Конституції України 8 грудня 2004 року.

Прийняття такого рішення означало відновлення дії норм Конституції України 1996 року.

В результаті подій кінця 2013-го - початку 2014 року у нашій державі, що дістали назву *Революції Гідності*, 21 лютого 2014 року Верховна Рада України на «революційній хвилі» прийняла за основу закон про відновлення дії Конституції України 2004 року.

Згідно з Постановою Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 750-VII, Положення Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII, визнано такими, що є чинними на території України.

Отже, повернення на початку 2014 року до Конституції України 2004 року, стало однією з головних умов подолання політичної кризи в державі.

13. Внесення змін до Конституції України

Ключові поняття: внесення змін до конституції, жорсткі конституції; гнучкі конституції.

За порядком внесення змін і доповнень конституції поділяються на гнучкі та жорсткі. *Гнучка конституція* змінюється і доповнюється у такий спосіб, як і звичайні закони.

Жорстка конституція – це конституція, внесення змін і доповнень до якої має ускладнений порядок в порівнянні зі звичайними законами.

Порядок внесення змін до Конституції України визначається у розділі XIII Основного Закону. Він спрямований на забезпечення як стабільності конституційного ладу, так і динаміки його розвитку з урахуванням суспільних потреб, які постійно змінюються.

Аналіз норм цього розділу дає підстави стверджувати, що Конституція України належить до жорстких, важко змінюваних актів; вона мо-

же бути змінена лише в особливому, закріпленому нею порядку. Саме сталий процесуальний порядок внесення до неї змін забезпечує стабільність правового змісту і можливість часткової зміни окремих положень у разі необхідності. Таким чином, забезпечується, з одного боку, стабільність суспільних відносин, а з другого – можливість їх подальшого розвитку на демократичних засадах.

Характерними рисами конституційного порядку внесення змін до Основного Закону держави є такі:

1) право подання до Верховної Ради України законопроекту про внесення змін до Конституції України надається лише Президенту України та не менш як третині народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради (ст. 154 Основного Закону). Обмеження кола суб'єктів законодавчої ініціативи з цього питання є суттєвою конституційною гарантією стабільності Конституції;

2) вводиться диференційований підхід до зміни конституційного тексту. Так, зміни до розділів (за винятком I, III і XIII) можливі лише в тому разі, якщо такий законопроект попередньо буде обговорений і схвалений більшістю народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Оскільки це схвалення не є остаточним, то воно приймається простою більшістю голосів від конституційного складу парламенту. Остаточне ж рішення приймається тільки на наступній черговій сесії Верховної Ради не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України (ст. 155 Основного Закону);

3) передбачений більш складний порядок внесення змін до розділів, які є фундаментальною основою Конституції України, а саме – розділу I «Загальні засади», III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України». Згідно зі ст. 156 законопроект про внесення змін до розділу подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від її конституційного складу, та прийняття законопроекту кваліфікованою більшістю – двома третинами від конституційного складу парламенту. Такий законопроект вважається чинним тільки з моменту затвердження його всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Частина друга ст. 156 забороняє повторне подання законопроекту про внесення змін до цих розділів Основного Закону з одного й того ж питання на розгляд Верховної Ради України того самого скликання. Це може зробити парламент тільки наступного скликання;

4) згідно зі ст. 157 Конституції України вона не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод люди-

ни й громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

У цілому передбачений у Конституції України ускладнений механізм зміни конституційного тексту спрямований на забезпечення стабільності конституційного ладу, прав і свобод людини й громадянина. Це, звичайно, не означає, що розділ II Основного Закону, присвячений основним правам, свободам і обов'язкам людини та громадянина, не може бути змінений узагалі. Конституційно передбачено можливість подальшого розширення прав і свобод особи, посилення їх гарантованості. Згідно з частиною першою ст. 22 Основного Закону, права і свободи людини та громадянина не є вичерпними. Тим самим конституційно визнається можливість розширення кола основних прав і свобод особи. Водночас ні за яких обставин Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану;

5) відповідно до ст. 158 Конституції України, заборонено повторне подання до Верховної Ради одного й того ж законопроекту, якщо він уже розглядався парламентом України і був ним відхилений, раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Ця норма спрямовано на збереження стабільності Конституції України, цьому сприяє й те, що Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі конституційні положення;

б) гарантується конституційність законопроектів про внесення змін до Основного Закону з питань, які стосуються національної безпеки України, забезпечення прав та свобод людини і громадянина шляхом вимоги обов'язкового висновку щодо них Конституційного Суду України. Так, згідно зі ст. 159 Конституції України, законопроект розглядається Верховною Радою за наявності висновків Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158. Стаття 157 Конституції України встановлює, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина, або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України, а ст. 158 передбачає, що законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України і не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту. Тільки до цих законопроектів необхідний висновок Конституційного Суду України. Для інших цього не передбачається.

Стосовно висновку Конституційного Суду щодо конституційності

законопроекту, то він є важливою юридичною гарантією проти можливості порушення Основного Закону. Парламент не може прийняти законопроект до свого розгляду з питань, передбачених статтями 157 і 158 Конституції України, без цього висновку. Але навіть за наявності позитивного висновку законопроект може бути прийнятий або відхилений Верховною Радою, а прийнятий закон може бути не затверджений народом на всеукраїнському референдумі.

Таким чином, встановлений у розділі XIII Конституції України ускладнений порядок зміни конституційного тексту, на відміну від раніше діючої Конституції УРСР 1978 р., спрямований на забезпечення стабільності конституційних норм, що має суттєве значення для розвитку правової системи на демократичних засадах.

14. Юридичні властивості та правова охорона Конституції України

Ключові поняття: юридичні властивості конституції; пряма дія норм Конституції України.

Юридичні властивості Конституції України – це її специфічні риси, що відрізняють Конституцію від інших нормативно-правових актів, характеризують її сутність і зміст. Як нормативний документ, вона характеризується такими *юридичними властивостями*:

1) Конституція України має установчий, програмний та ідеологічний характер, тобто є первинним елементом, на якому засновуються права та обов'язки більшості суб'єктів державного і суспільного життя;

2) має найвищу юридичну силу порівняно з будь-якими нормативними актами держави і навіть порівняно з міжнародно-правовими актами, давати згоду на обов'язковість яких держава може лише за умови, якщо вони не суперечать Конституції України;

3) має підвищену стабільність, змінити її положення, як правило, дуже важко (в Україні для цього в багатьох випадках потрібен референдум);

4) Конституція України виступає юридичною базою поточного законодавства. Усі нові закони повинні їй відповідати, розвиваючи далі її положення, і в жодному разі не виходячи за межі, визначені Основним Законом;

5) має специфічний предмет правового регулювання – найважливіші в державі суспільні відносини;

6) Конституція України розробляється і приймається в особливому порядку. З цією метою можуть бути створені спеціальні органи або пар-

ламент застосовує спеціальну процедуру, яка вимагає схвалення конституції не простою, а кваліфікованою більшістю голосів, можливе також прийняття її референдумом;

7) її норми є *нормами прямої дії*. Це означає можливість звернення людини й громадянина до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на основі Конституції України, навіть за умови відсутності регулювання правових відносин іншими нормативними актами;

8) має високий рівень захисту з боку держави. Фактично весь апарат держави працює на дотримання конституційних положень. Крім того, майже в кожній державі є органи, для яких захист конституції є основним завданням. В Україні, зокрема, діє Конституційний Суд України – єдиний орган, який може вирішувати питання про конституційність (відповідність Конституції України) правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Правову охорону Конституції України здійснюють:

– Вищі органи державної влади: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Так, згідно з Конституцією України, Президент України є гарантом додержання Конституції України (ч. 2 ст.102), Верховна Рада України усуває Президента України з поста у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (п. 10 ст. 85) та здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України (п. 13 ст. 85), Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Конституції та законів України (п. 1 ст. 116) тощо;

– правоохоронні органи (суди, прокуратура), центральні та місцеві органи виконавчої влади;

– орган конституційної юрисдикції – Конституційний Суд України, який є основним, визначальним елементом системи правових засобів захисту Конституції України. Він забезпечує її верховенство, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України;

– Збройні Сили України, на яких покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності (ч. 2 ст. 17 Конституції України);

– громадяни України. Активні форми охорони Конституції України громадянами передбачені в її тексті. Так, ст. 55 встановлює, що кожному гарантується право: на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звертатися за захистом своїх прав до Уповнова-

женого Верховної Ради України з прав людини; після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а також будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Тестові завдання до модуля І «Загальна характеристика галузі конституційного права. Основи вчення про конституцію»

1. Конституційне право України можна розглядати як:

- А) методологічну науку для теорії держави і права;
- Б) провідну галузь соціального регулювання суспільних відносин;
- В) провідну галузь права і законодавства, юридичну науку і навчальну дисципліну;
- Г) правильна відповідь відсутня.

2. Галузь конституційного права України – це:

- А) система правових норм, що регулюють суспільні відносини щодо організації і функціонування органів держави та місцевого самоврядування;
- Б) система правових норм і нормативно-правових актів, що регулюють права і свободи людини та громадянина;
- В) система конституційно-правових норм, що закріплюють, регулюють і охороняють суспільні відносини у сфері народовладдя.
- Г) все вищезазначене є правильним.

3. Предмет галузі конституційного права складають:

- А) два найбільш суттєвих блоки суспільних відносин, що визначають форму української держави (владновідносини) та відносини, що визначають основи правового статусу людини і громадянина в Україні (відносини між особою і державою);
- Б) суспільні відносини між державою і людиною стосовно реалізації юридичної відповідальності;
- В) правовідносини між державою, особою і суспільством;
- Г) правовідносини з приводу реалізації публічної влади.

4. Метод конституційного права як галузі права – це:

- А) засоби заборони й уповноваження, які використовує законодавець для регулювання конституційних правовідносин;
- Б) автономний та наказовий способи, які використовує законодавець для регулювання конституційних правовідносин;

В) сукупність прийомів і способів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що складають предмет галузі конституційного права;

Г) прийоми, які використовує законодавець для регулювання всіх суспільних правовідносин.

5. Імперативними вважаються норми, які...

А) передбачають чітко визначену поведінку суб'єктів;

Б) надають суб'єктам можливість вільного вибору виду поведінки на власний розсуд;

В) які визначають форми, в яких реалізуються матеріальні конституційно-правові норми;

Г) не виключають свавілля і волюнтаризм.

6. Система галузі конституційного права України включає:

А) принципи галузі конституційного права та конституційно-правові інститути;

Б) принципи галузі конституційного права, конституційно-правові норми та конституційно-правові інститути;

В) конституційно-правові інститути, конституційно-правові відносини та джерела;

Г) конституційно-правові норми та конституційно-правові інститути.

7. Розрізняють такі конституційно-правові інститути:

А) спеціальні;

Б) загальні, головні, початкові;

В) начальні, об'єднувальні, спеціальні;

Г) прості, складні, загальні.

8. Особливістю структури конституційно-правових норм є те, що:

А) переважна їх більшість не містить санкції;

Б) обов'язково містять всі три елементи;

В) завжди містять санкції;

Г) вони є загальні та локальні.

9. Склад конституційно-правових відносин утворюють:

А) суб'єкти і об'єкти конституційно-правових відносин;

Б) об'єкт конституційно-правових відносин, суб'єктивні права та юридичні обов'язки;

В) об'єкт конституційно-правових відносин та правосуб'єктність;

Г) суб'єкти, об'єкти та юридичний зміст конституційно-правових відносин.

10. Розрізняють такі види конституційно-правової відповідальності:

- А) позитивна, перспективна;
- Б) ретроспективна та позитивна;
- В) перспективна, негативна;
- Г) ретроспективна, тобто відповідальність за минуле.

11. За порушення конституційно-правових норм може наставати відповідальність:

- А) виключно кримінальна;
- Б) адміністративна та цивільна відповідальність;
- В) перспективна, негативна;
- Г) як конституційно-правова відповідальність, так і відповідальність, передбачена іншими галузями права.

12. Санкціями конституційно-правової відповідальності є:

- А) позбавлення волі;
- Б) адміністративний арешт;
- В) скасування чи припинення дії антиконституційного акта, усунення глави держави з посади в порядку імпічменту, визнання виборів недійсними тощо;
- Г) все вищезазначене є правильним.

13. Джерела конституційного права України систематизуються за:

- А) їх юридичною силою;
- Б) кількістю конституційно-правових норм;
- В) за структурою конституційно-правових норм;
- Г) правильна відповідь відсутня.

14. Наука конституційного права – це:

- А) система конституційно-правових норм;
- Б) галузева юридична наука, що являє собою цілісну систему знань, ідей, концепцій, теорій, вчень про конституційне право як галузь національного права;
- В) нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові норми;
- Г) навчальна дисципліна, що викладається в усіх вищих юридичних навчальних закладах.

15. Конституція – це:

- А) Основний Закон держави, який приймається в особливому порядку, має найвищу юридичну силу, закріплює засади суспільного та державного ладу, основи правового статусу людини і громадянина, засади здійснення народовладдя, порядок організації та засади діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, а також адміністративно-територіальний

устрій держави;

Б) закон, який засновує політичну форму держави, систему державних органів, установлює порядок їх утворення і діяльності, основні права та обов'язки громадян;

В) закон, що встановлює устрій держави;

Г) правильна відповідь відсутня.

16. За порядком зміни, внесення поправок і доповнень конституції поділяють на:

А) жорсткі і гнучкі;

Б) постійні й тимчасові;

В) старі, нові, новітні;

Г) республіканські та монархічні.

17. Конституцію України можна охарактеризувати:

А) новітня, писана, постійна, жорстка, октройована;

Б) неписана, постійна, республіканська;

В) новітня, жорстка, прийнята парламентом, має найвищу юридичну силу;

Г) новітня, гнучка, писана.

18. Конституція України містить:

А) преамбулу і 10 розділів;

Б) 20 розділів;

В) преамбулу та 15 розділів;

Г) 14 розділів.

19. Конституціоналізм – це...:

А) основні політико-правові інститути держави і суспільства;

Б) закон, що засновує політичну форму держави, систему державних органів;

В) теорія і практика конституційного будівництва;

Г) правильна відповідь відсутня.

20. За формою вираження норм конституції поділяють на:

А) постійні та тимчасові;

Б) писані та неписані;

В) гнучкі, жорсткі;

Г) октройовані та народні.

21. За терміном дії конституції поділяють на:

А) постійні та тимчасові;

Б) писані та неписані;

В) гнучкі, жорсткі;

Г) народні та даровані.

22. Юридичні властивості Конституції України – це

- А) гарантована конституційність законопроектів про внесення змін до Конституції;
- Б) диференційований підхід до зміни конституційного тексту;
- В) процесуальний порядок внесення до неї змін;
- Г) специфічні риси, що відрізняють її від інших нормативно-правових актів, характеризують її сутність та зміст.

23. Порядок внесення змін до Конституції України:

- А) не визначений в Основному Законі нашої держави;
- Б) передбачений окремою статтею;
- В) визначений у розділі XIII;
- Г) передбачений розділами I, III, XIII Конституції України.

24. Законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України»:

- А) затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України;
- Б) Президентом України;
- В) Верховною Радою України;
- Г) тільки на засіданні Верховної Ради України наступного скликання.

25. Конституція України не може бути змінена, якщо:

- А) зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина;
- Б) спрямовані на ліквідацію незалежності;
- В) наявні умови воєнного або надзвичайного стану;
- Г) все вищезазначене є правильним.

26. Забезпечення верховенства Конституції України, вирішення питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснення офіційного тлумачення Конституції України є завданням:

- А) політичних партій;
- Б) Конституційного Суду України;
- В) міжнародних судових установ;
- Г) все вищезазначене є правильним.

Модуль II. ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ. ОСНОВИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

15. Поняття конституційного ладу і його співвідношення з державним ладом

Ключові поняття: конституційний лад; державний лад; громадянське суспільство.

У поняття конституційного ладу вкладається різне значення. Так, зокрема, він визначається:

1) як фактична конституція або цілісна система основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються й захищаються конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами;

2) як певний спосіб (форма) організації держави, який закріплено в конституції;

3) такий стан відносин (або порядок), що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці й правосвідомості справедливих, гуманних і правових взаємозв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою або як установлені конституційним правом взаємовідносини між людиною, народом, суспільством і державою, що покликані забезпечити визнання та захист прав та свобод людини і громадянина, народовладдя, громадянського суспільства і демократичної держави.

Конституційний лад – це встановлена Конституцією України та іншими правовими актами система соціальних, економічних і політико-правових відносин, що закріплюють такий спосіб організації держави, за якого визнаються та гарантуються права і свободи людини й громадянина, а держава підкорюється праву та демократичному Основному Закону.

Конституційний лад не варто ототожнювати з державним ладом. На відміну від останнього, конституційний лад завжди передбачає наявність у державі конституції. Необхідними ознаками конституційного ладу є також народний суверенітет, поділ влади, непорушність та невідчужуваність загально визнаних прав і свобод людини та громадянина. У

свою чергу, державний лад може і не містити вказаних ознак.

Характеристика конституційного ладу передбачає встановлення його співвідношення з такими поняттями, як «державний лад», «громадянське суспільство».

Державний лад – це нормативно впорядкована (унормована) система суспільних відносин, що гарантована Конституцією та законами України, з організації й діяльності держави та її основних інституцій.

Державний лад може бути конституційним, якщо мова йде про конституційну державу, тобто державу, яка впливає на суспільний лад правовим шляхом (установлюючи або санкціонуючи правові норми, забезпечуючи їх реалізацію на основі конституції та інших легітимних джерел права), виконує певні обов'язки перед людиною і суспільством, і неконституційним – державний лад тоталітарної держави.

Під *громадянським суспільством* слід розуміти певний суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, забезпечуються загальні права людини та ідеологічний плюралізм; це суспільство рівноправних громадян, які беруть участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави і здійснюють над нею контроль.

Взаємозв'язок держави і громадянського суспільства виявляється в тому, що держава здійснює свій регулятивний вплив у сфері громадянського суспільства лише в певних межах, які встановлюються для захисту інститутів і механізмів громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство функціонує і як система, що частково управляється державою, і як саморегульована система. У свою чергу, конституційна держава також перебуває в певній залежності від саморегульованого громадянського суспільства і його потреб, а останнє виступає необхідною передумовою конституційної держави.

16. Засади конституційного ладу в Україні

Ключові поняття: *засади конституційного ладу; демократична держава; соціальна держава; правова держава.*

Засади конституційного ладу – це система вихідних принципів організації державної влади в конституційній державі, взаємовідносин конституційної держави з людиною та інститутами громадянського суспільства. Ці принципи визначають і закріплюють основи правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин.

Терміном «засади конституційного ладу України» позначають та-

кож загальний конституційно-правовий інститут, що закріплює основні принципи організації Української держави, які характеризують її як конституційну державу, а також визначає засади і найважливіші принципи взаємовідносин держави з людиною та інститутами громадянського суспільства.

Норми цього інституту містяться в розділі I Конституції України «Загальні засади». Провідною статтею є ст. 1, котра присвячена українській державності. Суверенітет дає можливість самостійно здійснювати як внутрішню, так і зовнішню політику України.

Із суверенності України випливає й її незалежність – право самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи без втручання в них будь-якої іншої держави.

Конституція характеризує Україну як *демократичну державу*, яка за формою правління є республікою. Про демократичний характер нашої держави свідчить те, що законодавчий орган, Президент України, органи місцевого самоврядування обираються громадянами України на принципах періодичних, альтернативних, вільних виборів.

Україна проголошена *соціальною державою*, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, держава для людини, а не навпаки.

Україна проголошена *правовою державою*. За сучасних умов таке закріплення ще не відображає реальності сьогодення, а є одним із перспективних завдань, норма-мета, якої необхідно досягти. Основні риси правової держави: верховенство права, закону, Конституції України; визнання пріоритету прав та свобод людини і громадянина; взаємна відповідальність держави і громадянина; демократична форма правління; соціальна справедливість і гуманізм тощо.

Частина 2 ст. 2 Основного Закону закріплює положення про те, що Україна за своїм державним устроєм є унітарною державою. Вона має єдину конституцію, єдиний уряд, єдине законодавство тощо. До її складу входить утворення з особливим статусом – Автономна Республіка Крим, яка є невід'ємною складовою частиною України. Унітарна форма державного устрою для України є найбільш виправданою, оскільки відповідає її етнічному складу, історичному минулому, економічним та культурним реаліям.

Стаття 3 Основного Закону встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. У частині другій ст. 3 конституційно передбачено відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, адже головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Стаття 4 Конституції України закріплює принцип єдиного громадянства, що забезпечує єдиний правовий статус для всіх громадян України.

Згідно з ч. 2 ст. 5 носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Він здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Це можуть бути всеукраїнський та місцевий референдуми, вибори та інші форми. Конституція України встановлює гарантії прав суверенітету народу. Це заборона на узурпацію державної влади, оскільки єдиним її джерелом є суверенний народ, а також право народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Таке право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

У ст. 6 Основного Закону закріплено поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Це один із основоположних принципів організації державної влади. Гілки влади, за Конституцією, є відносно незалежними, мають свою чітко встановлену компетенцію.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади мають здійснювати свої повноваження в межах, встановлених Конституцією України та відповідними законами.

Основним Законом гарантовано функціонування місцевого самоврядування (ст. 7). У нормативному значенні положення даної статті пов'язані з принципом народовладдя. Україна розглядає самоврядування як фундаментальні засади устрою суспільства і держави. Місцеве самоврядування слід розглядати як форму залучення громадян України до участі в управлінні своїми справами.

Стаття 8 Конституції України встановлено, що в країні визнається і діє принцип верховенства права. У правовій конституційній державі влада має підлягати праву, а не право – державі.

Частина 2 ст. 8 закріплює важливе положення про те, що Конституція України має найвищу юридичну силу і згідно з преамбулою є Основним Законом України; *її норми є нормами прямої дії* (частина третя ст. 8), що дає можливість людині і громадянину звертатися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України навіть у тому разі, якщо відсутні відповідні нормативно-правові акти.

Стаття 15 Основного Закону визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Забезпечення політичної багатоманітності означає свободу політичної діяльності об'єднань громадян (партій, рухів тощо), яка не заборонена законодавством України. Економічна багатоманітність означає можливість рівноправного існування різних форм власності та гос-

подарювання, однакову їх підтримку і захист з боку держави.

Ідеологічна багатоманітність – це право різних суб'єктів безперешкодно формулювати, пропагувати і втілювати у практику суспільних відносин різноманітні теорії, ідеї, погляди, які стосуються різних аспектів життя держави і суспільства. Сама держава, звичайно, дотримується певних політичних та ідеологічних концепцій, але вони не можуть офіційно проголошуватися державою пріоритетними та обов'язковими. З цією ж метою забороняється цензура, тобто обмежувальні заходи щодо здійснення свободи слова в засобах масової інформації. Все це має суттєве значення для розвитку в Україні суспільних процесів на демократичних засадах.

Особливе значення має ст. 19 Конституції України. В ній закріплено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1 ст. 19). А органи державної влади і місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19).

17. Народ – єдине джерело влади в Україні

Ключові поняття: державний суверенітет; національний суверенітет; народний суверенітет; народовладдя.

Суверенітет означає верховенство і незалежність влади, тобто її право на власний розсуд розв'язувати свої внутрішні та зовнішні справи без втручання в них будь-якої іншої влади. В науці конституційного права розрізняють кілька видів (форм) суверенітету: державний, національний та народний.

Державний суверенітет означає властивість держави самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати свої функції всередині держави і у відносинах з іншими державами.

Національний суверенітет характеризує повновладдя нації, її політичну свободу, наявність у неї реальної можливості самостійно визначати спосіб свого національного життя, зокрема здатність самовизначатися і утворювати незалежну державу.

Народний суверенітет – повновладдя народу, його реальна здатність здійснювати свою невід'ємну і неподільну владу самостійно та незалежно від інших соціальних сил. Це володіння народом соціально-економічними, політичними засобами для реальної участі в управлінні справами держави і суспільства.

Принцип народовладдя отримав закріплення у ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ».

Своїм Рішенням Конституційний Суд України від 05 жовтня 2005 року №6-рп у справі про здійснення влади народом, виходячи з положень статті 5 Конституції зазначив, що припис, за яким «носієм суверенітету... є народ» закріплює принцип народного суверенітету, та означає, що влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу. Разом з цим, Конституційний Суд зазначив, що влада народу здійснюється в межах території держави у спосіб і формах, встановлених Конституцією та законами.

Народний суверенітет відповідно слід розглядати як природне право народу самостійно розпоряджатися своєю долею, створювати такий суспільний і конституційний лад, котрий відповідає його волі. Водночас народний суверенітет у площині конституційної доктрини повинен мати певні обмеження, мета яких – захистити конституційні цінності. Необхідність таких обмежень пов'язана з особливостями механізмів волевиявлення народу. І референдум, і вибори – це такі форми волевиявлення, які забезпечують ухвалення відповідного рішення чи обрання депутатського корпусу певною більшістю виборців.

Аналіз Конституції України дозволяє підтвердити висновок про встановлення окремих обмежень народного суверенітету. Такі обмеження можуть мати формальний або змістовний характер. Формальне обмеження народного суверенітету знаходить свій прояв у тім, що Основний Закон чітко визначає форми народного волевиявлення – вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії (ст. 69), а також процедуру їх застосування, наприклад, згідно зі ст. 4 Конституції України, не допускається проведення референдуму щодо законопроектів з питань податків, бюджету і амністії, що є гарантією від спонтанних проявів народовладдя.

Здійснення народовладдя відбувається у двох формах: безпосередньо (пряма) і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (представницька демократія).

Отже, народовладдя – це належність влади народові та її здійснення ним як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

18. Форми здійснення народовладдя в Україні

Ключові поняття: безпосередня (пряма) демократія; представницька демократія; засоби безпосередньої демократії.

Основи безпосередньої демократії визначаються Конституцією та законами України. Згідно з ч. 2 ст. 5 Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Отже, залежно від форми волевиявлення народу розрізняють інститути безпосередньої та представницької демократії.

Безпосередня (пряма) демократія – це самостійна реалізація народом власної волі, безпосереднє здійснення влади народом у загальнодержавному або місцевих масштабах. Демократія є безпосередньою, якщо народ править сам, на своїх зборах, якщо немає різниці між тими, хто управляє, і тими, ким управляють.

Представницька демократія – це здійснення влади через вільно обрані народом представницькі органи.

Конституційне регулювання прямого народовладдя міститься у розділі III Основного Закону, що має назву «Вибори. Референдум». Конституція України визначає як загальні принципи безпосередньої демократії, так і інституціональні (спеціальні), зокрема, принципи виборів, референдуму тощо. Пріоритетними є загальні принципи, котрі властиві всім або більшості форм безпосереднього народовладдя.

Відповідно до чинної Конституції України, такими загальними принципами безпосередньої демократії є: суверенітет народу; єдиновладдя народу; повновладдя; безпосереднє волевиявлення; поєднання безпосередньої і представницької демократії; конституційності й законності; політичного плюралізму; гарантованості безпосереднього народовладдя тощо.

Безпосередня демократія, як і всяка влада, здійснюється в певних формах, тобто способах. Ст. 69 Конституції України визначає, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші засоби безпосередньої демократії. До них також належать:

- народні обговорення;
- народні законодавчі ініціативи;
- опитування громадської думки;
- загальні збори громадян;
- місцеві ініціативи;

- громадські слухання;
- відкликання депутата місцевої ради тощо.

Пріоритетними серед конституційно-правових форм безпосередньої демократії є вибори до органів державної влади й органів місцевого самоврядування та всеукраїнський і місцевий референдуми.

Характерними ознаками безпосередньої демократії є:

1) пряме волевиявлення народу (участь громадян у прийнятті рішень);

2) прийняття рішень імперативного (обов'язкового) характеру.

За сучасних умов розбудови України як демократичної та правової держави назріла потреба прийняти новий закон України про місцевий референдум та закони про інші конституційні форми безпосередньої демократії: про мирні збори, мітинги, походи, демонстрації, а також оновити закони про місцеві форми безпосередньої демократії: вибори, ініціативи, загальні збори громадян та інші.

19. Конституційне закріплення форми правління Української держави

Ключові поняття: форма правління; монархія; республіка; парламентська республіка; президентська (дуалістична) республіка; змішана (напівпрезидентська) республіка.

Форма державного правління – це спосіб формування вищих органів державної влади, що передбачає порядок їх формування, компетенцію, взаємовідносини їх між собою та з населенням країни.

Форма правління є найважливішим елементом форми держави.

Головною, визначальною ознакою форми правління є конституційно-правовий статус глави держави. Залежно від статусу глави держави сучасні держави за формою правління поділяються на дві групи – монархії та республіки.

Монархія – форма державного правління, за якої верховна влада повністю або частково зосереджена в руках монарха – одноосібного глави держави (короля, імператора, султана та ін.), що здійснює її довічно за власним правом, а не на підставі делегування та передає у спадщину відповідно до визначеної системи престолонаслідування.

Республіка – це форма державного правління, за якої верховна влада належить представницькому одноосібному (президент) або колегіальному (парламент) органу, що обираються населенням на певний строк. Переважна більшість держав світу сьогодні мають республіканську фо-

рму правління (більш як 140). Конституція України (ч. 1 ст. 5) також закріплює республіканську форму правління держави.

Загальними ознаками республіканської форми правління є: виборність глави держави та інших вищих органів державної влади на певний строк; здійснення державної влади не за власним правом, а за дорученням народу; юридична відповідальність глави держави у випадках, передбачених законом; обов'язковість рішень верховної державної влади для всіх інших органів державної влади; захист інтересів громадян держави, взаємна відповідальність людини і держави.

Конституційній теорії та сучасній практиці державного будівництва відомі три основні види республік – парламентська, президентська та напівпрезидентська, або змішана. Вони розрізняються порядком обрання президента, статусом і порядком формування уряду, характером відповідальності уряду тощо.

Парламентарна (парламентська) республіка характеризується тим, що парламент є повновладним органом, який формує уряд, що несе перед ним політичну відповідальність, і обирає главу держави (президента або колегіальний орган, що здійснює функції глави держави), який фактично виконує лише представницькі функції (модель «гнучкого поділу влади»). Головними рисами парламентарної республіки є: реальне формування уряду парламентом при номінальній участі глави держави; зосередження виконавчої влади в руках уряду; політична відповідальність (колективна та індивідуальна) уряду перед парламентом, можливість розпуску парламенту главою держави.

Президентська (дуалістична) республіка характеризується тим, що: глава держави – президент – обирається позапарламентським шляхом (на загальних виборах) і водночас є главою виконавчої влади; уряд формується президентом при номінальній участі парламенту; уряд несе політичну відповідальність перед президентом; виконавча влада зосереджується в руках президента, який формально чи фактично очолює уряд. У президентській республіці найбільш послідовно проводиться в життя принцип поділу влади (модель «жорсткого поділу влади»: президент не може достроково припинити повноваження парламенту, останній не має права усувати з посади міністрів шляхом вотуму недовіри), а відносини між законодавчою та виконавчою гілками влади будуються відповідно до принципу стримувань і противаг.

Змішана (напівпрезидентська) республіка характеризується рисами як парламентської, так і президентської республіки. Практика державного будівництва різних країн світу знає різні приклади такого поєднання.

Стаття 5 чинної Конституції України закріплює республіканську

форму правління, не конкретизуючи її. Аналіз розділів Конституції, в яких визначається статус вищих органів державної влади, дає можливість зробити висновок, що в Україні реалізовано змішану форму правління – парламентсько-президентську республіку. Підставами для такого висновку є такі конституційні положення:

- Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією (ч.2 ст. 113);

- Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України (ч. 2 ст. 114);

- кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 3 ст. 114);

- Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України (ч.4 ст. 114);

- Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України (ч. 1 ст. 115).

- обрання Президента України громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ст. 103);

- наявність у Президента України права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України (ст. 93) та права припиняти повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених Основним Законом (п. 8 ч.1 ст. 106) та ін.

20. Форма державного територіального устрою України

Ключові поняття: унітарна держава; федеративна держава; конфедерація; автономія.

Форма державного устрою характеризує політико-територіальну організацію державної влади, поділ території на складові частини, їх правовий статус, порядок взаємовідносин цих частин між собою та з центральною владою.

Залежно від форми державного устрою розрізняють прості (унітарні) та складні (федеративні) держави.

Унітарна держава – єдина держава, частинами якої є адміністративно-територіальні одиниці, що не володіють суверенними правами (Польща, Франція, Україна, Латвія, Італія). Розрізняють дві форми унітарних держав – просту і складну. У простій унітарній державі утворюються лише адміністративно-територіальні одиниці; у складній, поряд з адміністративно-територіальними одиницями, існують і певні автономні територіальні утворення.

Автономія – це самоврядування певної частини території держави, тобто її право самостійно вирішувати окремі питання організації й здійснення державної влади в межах повноважень, встановлених Конституцією держави.

Федеративна держава – складна, союзна держава, що складається з державних утворень, які володіють юридично певною політичною самостійністю (США, Федеративна Республіка Німеччина, Російська Федерація, Швейцарія, Індія). *Ознаками федеративної держави є* :

- 1) територія федерації складається із територій її суб'єктів, які можуть встановлювати власний адміністративно-територіальний поділ;
- 2) існують два рівня органів державної влади – федерації та її суб'єктів;
- 3) наявність двопалатного парламенту;
- 4) законодавство складається із законодавства федерації і законодавства суб'єктів федерації;
- 5) суб'єкти федерації не є суб'єктами міжнародного права, але у разі надання відповідних повноважень можуть брати участь у міжнародних договірних відносинах самостійно;
- 6) можливість дворівневої системи судових та правоохоронних органів;
- 7) наявність зовнішніх атрибутів (столиця, прапор, герб, гімн) федерації та її суб'єктів.

Конфедерація – це тимчасовий юридичний союз суверенних держав, створений для забезпечення загальних інтересів. При цьому члени конфедерації зберігають свої суверенні права як у внутрішніх, так і в зовнішніх справах (наприклад, Німецький союз (1815–1867 рр.), Швейцарський союз (1815–1848 рр.) тощо; нині риси конфедерації має Європейський Союз. Такий міждержавний союз формується на добровільній основі з метою досягнення відповідної мети, втілення якихось конкретних спільних цілей. Конфедерації мають нестійкий, перехідний характер: вони або розпадаються, або еволюціонують у федерацію.

Відповідно до ст. 2 Конституції України, за формою державного устрою Україна є унітарною державою.

Основними ознаками України як унітарної держави є:

- єдність державної території – державна територія України є єдиною, котра не містить відокремлених територіальних утворень, що ма-

ють ознаки держави; складається з територій адміністративно-територіальних одиниць, які не мають будь-якої політичної самостійності (Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання (ст. 134 Основного Закону Української держави));

- єдина Конституція України – один загальнодержавний Основний Закон) (Конституція Автономної Республіки Крим є статутом адміністративно-територіальної автономії, а не Основним Законом);

- єдина система законодавства – закони можуть прийматися тільки Верховною Радою України чи всеукраїнським референдумом;

- єдина система вищих органів державної влади (глава держави – Президент України, парламент – Верховна Рада України, уряд – Кабінет Міністрів України тощо, юрисдикція яких поширюється на територію всієї країни);

- єдина судова система;

- в Україні існує єдине загальнодержавне громадянство; територіальні одиниці не можуть мати власного громадянства;

- єдина на всій території державна символіка – Державний Герб, Державний Прапор, Державний Гімн; територіальні одиниці можуть мати власну офіційну символіку, але вона не має статусу державної;

- єдина грошово-кредитна система;

- у міжнародних відносинах Україна є єдиним суверенним суб'єктом міжнародного права.

Отже, Україна є унітарною децентралізованою державою. Особливість державного устрою України полягає в тому, що до її складу входить Автономна Республіка Крим. Крім наявності у її складі зазначеного автономного утворення, адміністративно-територіальний устрій держави ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації.

21. Характеристика державного режиму в Україні

Ключові поняття: державний режим; демократичний державний режим.

Форма правління й форма державного устрою складають уявлення про те, як організована влада в державі, яка компетенція й співвідношення між вищими органами влади, у чому полягає її адміністративний політико-територіальний устрій. Але всебічне уявлення про форму дер-

жави потребує з'ясування сутності третього елементу – державного режиму. Саме у ньому знаходять своє вираження реальні владні повноваження вищих представницьких і інших органів, співвідношення компетенції між ними, сучасний стан демократії, основних прав і свобод людини та громадянина.

Державний режим – це сукупність методів і способів здійснення державної влади, котрі відбивають реальне співвідношення й розподіл влади у державі між різними політичними установами. Він, як елемент форми держави, є найбільш рухливий, мінливий, хоча в тій чи іншій мірі взаємодіє й співвідноситься як з формою правління, так і з формою державного устрою.

Істотний вплив на державний режим в Україні мають демократичні традиції, наявність багатопартійної політичної системи, реалізація теорії поділу влади, стан і гарантованість основних громадянських прав і свобод. Недаремно Конституція України закріплює, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1). Демократичною вважається держава, устрій і діяльність якої відповідає волі народу, загально визнаним правам та свободам людини і громадянина.

З погляду норм конституційного права демократичний державний режим, що формується в нашій державі, характеризується такими основними рисами:

1) закріплення й реальне існування широкого спектра політичних і соціальних прав та свобод громадян, їх гарантованість державою;

2) формування вищих органів державної влади на основі загальних і вільних виборів всіма реальними учасниками – громадянами, політичними партіями, об'єднаннями з метою створення умов для реалізації на практиці теорії поділу влади;

3) наявність і існування на практиці багатопартійної політичної системи, політичного плюралізму й конкурентної боротьби за владу між різними політичними силами;

4) реальне верховенство Конституції України й загальнодержавного законодавства, реалізація принципу законності, створення умов для діючого існування правової й соціальної держави.

22. Характеристики України як конституційної держави

Ключові поняття: конституційна держава; ознаки конституційної держави.

Характеризуючи Україну як конституційну державу, Основний Закон не обмежується закріпленням її рис як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави (ст.1). У розділі I Конституції України також визначаються: головний обов'язок держави – утворення і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3); обов'язок держави – забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу (ст. 16); завдання держави – забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (ст. 10); сприяння вивченню мов міжнародного спілкування (ст. 10); сприяння консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11); турбота про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (ст. 12); забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст. 13); гарантування свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст. 15); соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17); найважливіші функції держави – захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки (ст. 17); основи зовнішньої політики держави – зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновищезначаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18).

Конституційною вважається держава, що характеризується: а) обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом; б) забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

Необхідною передумовою конституційної держави є її суверенність. Держава здатна виражати волю своїх громадян, у повному обсязі гаран-

тувати їхні права і свободи лише тоді, коли вона є суверенною. Суверенітет, як необхідний атрибут державної влади, виступає якісною рисою держави і становить важливу засаду конституційного ладу України.

Основними ознаками суверенітету Української конституційної держави є: верховенство державної влади на всій території України, її необмеженість нічим і ніким, окрім народного суверенітету, Конституції України, громадянського суспільства, природного права і законів; відсутність на території України будь-якої іншої конкуруючої влади, яка могла б видавати легітимні закони; підпорядкованість державній владі всіх громадян, їхніх об'єднань, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб; єдність і неподільність державної влади (полягає в наявності єдиної системи органів державної влади, які мають єдині цілі та завдання діяльності, що забезпечує певну ступінь керованості суспільством); незалежність і самостійність державної влади: вона сама, без впливу інших сил, правоспроможна приймати нормативні акти та забезпечувати їх виконання за допомогою засобів державного примусу; відсутність залежності (політичної, фінансової, організаційної тощо) органів державної влади від будь-кого всередині держави та за її межами.

Конституційно-правовими ознаками України як суверенної конституційної держави також є:

- територіальна цілісність (держава має свою державну територію). Відповідно до ч. 1 ст. 2 Конституції України суверенітет України поширюється на всю її територію. Складниками державної території України є її суша, води, надра під ними та відповідний повітряний простір. Державна територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ч. 3 ст. 2 Конституції України). Цілісність державної території України полягає в забороні її насильницького поділу. Недоторканність державної території України означає те, що всі інші держави зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на територію України відповідно до загально визнаних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН та в інших міжнародних договорах;

- єдиний конституційний простір (Конституція України є юридичною базою для формотворчої діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вона визначає зміст і напрямки розвитку галузевого законодавства). До складу України входить автономне утворення – Автономна Республіка Крим (АРК), яка має Конституцію Автономної Республіки Крим (ч. 1 ст. 135 Конституції України);

- громадянство. Згідно зі ст. 4 Конституції України, в Україні існує єдине громадянство. Принцип єдиного громадянства має на меті: недопущення існування громадянства окремих адміністративно-територіальних

одиниць України; уникнення випадків кумуляції громадянства окремих осіб (подвійного громадянства, або біпатризму). Так, відповідно до п. 1 ч.1 ст. 19 Закону України «Про громадянство України», громадянство України втрачається, якщо громадянин України після досягнення ним повноліття добровільно набув громадянство іншої держави;

- єдина грошово-кредитна система. Стаття 99 Конституції України визначає, що грошовою одиницею України є гривня;

- національні Збройні Сили. Оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності Конституція України (ч. 2 ст. 17) покладає на Збройні Сили України;

- міжнародна правосуб'єктність. Україна, як суверенна держава, є повноправним суб'єктом міжнародного права, може вступати у відносини з іншими суверенними державами, вступати до міжнародних організацій, укладати міжнародні договори тощо. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18 Конституції України);

- офіційний статус державної мови.

Отже, конституційна держава – це така держава, що характеризується, по-перше, обмеженістю (підпорядкованістю) державної влади правом і народним суверенітетом, по-друге, забезпеченням такої обмеженості відповідними гарантіями.

23. Державна символіка України

Ключові поняття: Державний Герб; Державний Прапор; Державний Гімн.

Державна символіка – умовні знаки державності і суверенітету; державні символи законодавчо закріплюють офіційні графічні чи звукові зображення, в яких втілюються національні ідеї політичного та історичного змісту, що символізують державність. Важливими ознаками України як суверенної держави є такі її символи: Державний Герб, Державний Прапор, Державний Гімн.

Державний Герб – це відмінний знак, що є офіційною емблемою держави, яка зображується на прапорах, грошових знаках, печатках і деяких офіційних документах. Згідно з Конституцією України (ч. 3 ст. 20) Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорозького законом,

що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. При цьому головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України) – ч. 4 ст. 20 Конституції України.

Державний Прапор – це офіційний відмінний знак (емблема) держави, символ її суверенітету. Згідно з Конституцією України (ч. 2 ст. 20), Державний Прапор України являє собою стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Верхня смуга – синього кольору, нижня – жовтого, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3.

Державний Гімн – музикально-поетичний твір, який разом з Державним Гербом та Державним Прапором є офіційним символом держави. Конституція України (ч.5 ст.20) визначає, що Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Закон України «Про Державний Гімн України» було прийнято 06.03.2003 р., згідно зі ст. 1 цього Закону Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького зі словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського.

Законодавчо також регламентовано, що:

- урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України;
- його музичне виконання також здійснюється під час проведення офіційних державних церемоній та інших заходів;
- наруга над Державним Гімном України тягне за собою відповідальність, передбачену законом.

Також відповідно до ч. 7 ст. 20 Конституції України, столицею України є місто Київ. Під столицею розуміють головне місто та адміністративно-політичний центр держави. Зазвичай у столиці розташовані вищі та центральні органи державної влади. З історії України відомо кілька столиць, наприклад, Львів (столиця Галицько-Волинського князівства) у 1273 – 1340 рр., Чигирин (столиця Козацької держави) в 1648 – 1676 рр., Батурин (гетьманська резиденція) в 1678 – 1708 рр., Харків (столиця УРСР) у 1919 – 1934 рр.

Статус м. Києва як столиці України визначається Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 р.

24. Державна мова в Україні

Ключові поняття: державна мова; мови національних меншин

Згідно з ч. 1 ст. 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова. Це покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Держава гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Питання мовної політики в Україні регулюються також іншими конституційними нормами. Так, у ст. 24 Основного Закону закріплено недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками. Окремі статті Конституції України містять вимоги про обов'язкове володіння державною мовою Президентом України, професійними суддями, суддями Конституційного Суду. У законодавстві України передбачено також вимогу володіння українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування, особами, які вступають до громадянства України. У ст. 92 Конституції підкреслено, що порядок застосування мов в Україні визначається винятково законами.

Державна мова – закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо (абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади державної мовної політики»).

Разом з цим, згідно з правовою позицією Конституційного Суду України (Рішення КСУ від 14 грудня 1999 року № 10-рп у справі про застосування української мови) під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Поняття державної мови є складовою більш широкого за змістом та обсягом конституційного поняття «конституційний лад».

Державна мовна політика в Україні має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української як державної, регіональних мов або мов меншин та інших мов, якими користується населення країни в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її мови і культури, зміцнення єдності українського суспільства (ст. 2 Закону України

«Про засади державної мовної політики»).

Також у вищезазначеному Законі України надано визначення:

- регіональної мови або мови меншини як мови, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави;

- мови національних меншин – як мови меншини, що об'єднана спільним етнічним походженням.

Державна мовна політика України базується на визнанні і всебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку регіональних мов або мов меншин, інших мов, а також права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про засади державної мовної політики», цілями та принципами державної мовної політики є:

1) визнання всіх мов, які традиційно використовуються в межах держави чи її певної території, національним надбанням, недопущення привілеїв чи обмежень за мовними ознаками;

2) забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території держави із створенням можливості паралельного використання регіональних мов або мов меншин на тих територіях і в тих випадках, де це є виправданим;

3) сприяння використанню регіональних мов або мов меншин в усній і письмовій формі у сфері освіти, в засобах масової інформації і створення можливості для їх використання у діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, в судочинстві, в економічній і соціальній діяльності, при проведенні культурних заходів та в інших сферах суспільного життя в межах територій, на яких такі мови використовуються, та з урахуванням стану кожної мови;

4) підтримання і розвиток культурних взаємин між різними мовними групами;

5) забезпечення умов для вивчення української мови як державної, регіональних мов або мов меншин, інших мов і викладання цими мовами з урахуванням стану кожної мови на відповідних рівнях освіти у державних і комунальних навчальних закладах;

6) сприяння здійсненню наукових досліджень у сфері мовної політики;

7) розвиток міжнародного обміну з питань, що охоплюються цим Законом, стосовно мов, які використовуються у двох або декількох державах;

8) поважання меж ареалу розповсюдження регіональних мов або мов меншин з метою забезпечення того, щоб існуючий або новий адміністративно-територіальний устрій не створював перешкод для їх розвитку;

9) застосування принципу плуралінгвізму, за якого кожна особа в суспільстві вільно володіє кількома мовами, на відміну від ситуації, коли окремі мовні групи володіють тільки своїми мовами.

Важливою є також вказівка на те, що держава сприяє розвитку багатомовності, вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед тих, які є офіційними мовами Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

У ст. 8 Закону України «Про засади державної мовної політики» визначено, що публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення державної, регіональних мов або мов меншин в офіційних документах і текстах, що веде до створення перешкод і обмежень у користуванні ними, порушення прав людини, а також розпалювання ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть за собою відповідальність, встановлену статтею 161 Кримінального кодексу України. Також законодавець зазначає, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої мовні права і свободи від порушень і протиправних посягань; кожному гарантується право на захист у відповідних державних органах і суді своїх мовних прав і законних інтересів, мовних прав і законних інтересів своїх дітей, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, юридичних і фізичних осіб, якими порушуються мовні права і свободи людини і громадянина.

Крім цього, законодавчо встановлено право кожного звертатися за захистом своїх мовних прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та після використання всіх національних форм і засобів правового захисту звертатися за захистом своїх мовних прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Отже, основи державної мовної політики визначаються Конституцією України, а порядок застосування мов в Україні – виключно Законом України «Про засади державної мовної політики», з норм якого мають виходити інші правові акти, що визначають особливості використання мов у різних сферах суспільного життя.

Українська мова є рідною для 67,5 % населення України, тобто для 33 млн. осіб (перепис населення 2001 р.) і має до 50 млн. носіїв (рідна та друга мова) в Україні та за її межами.

25. Правовий статус людини і громадянина як загальний конституційно-правовий інститут

Ключові поняття: *правовий статус особи; конституційний статус особи; загальний статус; спеціальний (родовий) статус; індивідуальний статус людини.*

Соціально-правове становище людини, права особи та їх генезис (соціальні корені) – одна з проблем історичного розвитку людства, що пройшла крізь тисячоліття і незмінно знаходиться в центрі уваги правової, політичної, етичної, релігійної, філософської думки. Тисячоліттями проводився пошук способів взаємин індивіда і влади: у зв'язку із суспільним прогресом та розвитком людства шляхом свободи все більш чітко проявлялося прагнення обмежити всевладність держави, захистити людину від свавільних дій державних органів і посадових осіб, запропонувати особистості якомога більш широке поле самовизначення.

Так, уже в проекті Конституції П. Орлика (1710 р.) було задекларовано ідею «впорядкування та відновлення своїх прав і вольностей».

М. Драгоманов у конституційному проекті під назвою «Вільна спілка» передбачав особисту свободу людини, забезпечення недоторканності особи, повагу її гідності, а правознавець О. Кістяківський наголошував на необхідності обмеження державної влади «невідкладними, непорушними правами людини».

За сучасних умов демократичного розвитку складні зв'язки, що виникають між державою та індивідом, взаємозв'язки людей один з одним фіксуються державою в юридичній формі – у формі прав, свобод та обов'язків, що утворюють правовий статус людини і громадянина. Це одна з найважливіших політико-юридичних категорій, котра невід'ємно пов'язана з соціальною культурою суспільства, рівнем демократії та станом законності.

Правовий статус особи можна охарактеризувати як її юридично закріплене становище в державі і суспільстві; систему найбільш важливих зв'язків людини і громадянина з державою й суспільством.

У загальній теорії держави та права розрізняють, принаймні, три різновиди правового статусу:

1) *загальний* – статус людини як повноправного члена суспільства; він є однаковим для всіх і не залежить від соціальних ознак тієї чи іншої людини – її раси, віку, статі, майнового стану тощо;

2) *спеціальний (родовий)* – статус людини як представника певної соціальної групи (наприклад, біженці, працівники Національної поліції,

студенти, пенсіонери та ін.; він має свої особливості у представників кожної з таких груп населення);

3) *індивідуальний* – статус людини як неповторної особистості, приаманний окремому індивіду; цей статус є унікальним, неповторним у кожного з членів суспільства.

Спеціальний правовий статус ґрунтується на загальному, а індивідуальний – на спеціальному. Одна й та сама людини володіє одразу кількома спеціальними статусами, оскільки одночасно належить до багатьох соціальних груп. Або, інакше кажучи, унікальність індивідуального правового статусу визначається неповторним поєднанням у ньому спеціальних правових статусів.

Найбільш суттєві зв'язки між людиною і громадянином, суспільством та державою отримали закріплення в Конституції України, у сукупності вони становлять *конституційний статус людини і громадянина*. Слід розмежовувати поняття конституційного і конституційно-правового статусу людини і громадянина: перший визначається лише Конституцією України, а другий – як Конституцією України, так й іншими джерелами галузі конституційного права, наприклад, законами України «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» тощо.

Конституційно-правовий статус людини і громадянина структурно включає в себе такі елементи: 1) конституційні принципи правового статусу людини і громадянина; 2) громадянство; 3) загальну правосуб'єктність; 4) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки; 5) гарантії правового статусу, серед яких особливе значення має юридична відповідальність.

Конституційний статус особи є більш стійким у порівнянні з іншими галузевими статусами і виступає як певна гарантія стабільності правового становища людини в суспільстві і державі. Проте й конституційний статус не є незмінний, він поступово змінюється у відповідь на нові виклики суспільного розвитку. При цьому суттєву роль відіграють так звані міжнародні стандарти у галузі прав людини, яких намагається досягти кожна цивілізована держава.

26. Громадянство України: поняття, ознаки, принципи громадянства

Ключові поняття: громадянство; підданство; принципи громадянства

Громадянство (підданство) з давніх-давен стало визначальним елементом становища (статусу) індивіда в суспільстві і державі. Як свідчать джерела, уже в Стародавньому Римі вільні люди мали різний статус: громадянина (патриція) або простолюдини (плебея).

За своєю юридичною природою *громадянство* – це стійкий, необмежений у просторі та часі правовий зв'язок фізичної особи з державою, що породжує спеціальний політико-правовий статус особи, її здатність бути повноправним членом суспільства. Це зв'язок, внаслідок якого особа і держава набувають взаємних прав і обов'язків у обсязі, що передбачений конституцією та законами.

Відповідно до абз. 2 ст.1 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року, *громадянство України* – це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

До ознак громадянства, як певного зв'язку особи з державою, слід відносяться:

- 1) правовий характер;
- 2) необмеженість у просторі та часі;
- 3) максимальний обсяг взаємних прав та обов'язків.

Система конституційно-правових норм, що регулюють питання громадянства, складає головний конституційно-правовий інститут – інститут громадянства. Джерелами цього інституту є:

1. Конституція України.
2. Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р.
3. Чинні міжнародні договори України з питань громадянства.
4. Підзаконні акти (наприклад, Указ Президента України від 27.03.2001 р. № 215/2001 «Питання виконання Закону України «Про громадянство України») та ін.

Норми цих актів, виходячи з визнання права на громадянство як природного права людини, закріплюють принципи громадянства та визначають порядок набуття і припинення громадянства, повноваження органів державної влади та інших організацій, що беруть участь у вирішенні питань громадянства, і порядок їх вирішення.

Принципи громадянства – це вихідні засади, керівні ідеї, котрі ви-

значають істотні риси відносин громадянства, що одержали закріплення в законодавстві. Конституція України (ст. 4, 25) та Закон України «Про громадянство України» (ст. 2) визначають такі *принципи* громадянства України:

1) єдиного громадянства України, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;

2) запобігання виникненню випадків безгромадянства (апатризму);

3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України (невід'ємності громадянства України). Цей принцип Конституція України закріплює відповідно до положень ч. 2 ст. 15 Загальної декларації прав людини: «Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство»;

4) визнання права громадянина України на зміну громадянства;

5) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

6) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;

7) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

27. Визнання громадянства та підстави набуття громадянства України

Ключові поняття: підстави набуття громадянства; умови прийняття до громадянства.

Правові підстави для визнання особи громадянином України визначені ст. 3 Закону України «Про громадянство України» в редакції від 18.01.2001 р., де вказано, що громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24.08.1991 р.) постійно проживали на території

України;

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» (13.11.1991 р.) проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13.11.1991 р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», а також діти таких осіб, які прибули разом з батьками в Україну, якщо на момент прибуття в Україну вони не досягли повноліття;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

При законодавчому закріпленні питань набуття громадянства України враховані вимоги ст. 3 Європейської конвенції про громадянство від 06.11.1997 р. Так, ст. 6 Закону України «Про громадянство України» встановлює, що громадянство України набувається за такими *підставами*:

1) за народженням;

2) за територіальним походженням;

3) внаслідок прийняття до громадянства;

4) внаслідок поновлення у громадянстві;

5) внаслідок усиновлення;

6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя;

7) внаслідок встановлення над особою, визаною судом недієздатною, опіки;

8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;

9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;

10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Натуралізація – зміна конституційно-правового статусу іноземного громадянина або людини без громадянства в результаті надання цій особі за її заявою громадянства відповідної держави.

В юридичній літературі розрізняють натуралізацію за законом (усиновлення, встановлення над особою опіки) та натуралізацію за заявою.

Натуралізація за заявою передбачає необхідність подання в письмовій формі відповідної заяви на ім'я Президента України, яка скріплюється підписом заявника із зазначенням дати складання.

Відповідно до вимог ст. 9 Закону України «Про громадянство України» умовами прийняття до громадянства України є:

а) визнання і дотримання Конституції України та законів України;

б) подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців). Іноземці, які перебувають у громадянстві (підданстві) кількох держав, мають подати зобов'язання припинити громадянство (підданство) цих держав.

Іноземці, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, замість зобов'язання припинити іноземне громадянство повинні подати декларацію про відмову особи, якій надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, від іноземного громадянства.

Подання зобов'язання припинити іноземне громадянство не вимагається від іноземців, які є громадянами (підданими) держав, законодавство яких передбачає автоматичне припинення особами громадянства (підданства) цих держав одночасно з набуттям громадянства іншої держави, або якщо міжнародні договори України з іншими державами, громадянами яких є іноземці, передбачають припинення особами громадянства цих держав одночасно з набуттям громадянства України.

Іноземці, які подали зобов'язання припинити іноземне громадянство, повинні подати документ про це, виданий уповноваженим органом відповідної держави, до уповноваженого органу України протягом двох років з моменту прийняття їх до громадянства України. Якщо іноземці, маючи всі передбачені законодавством цієї держави підстави для отримання такого документа, з незалежних від них причин не можуть отримати його,

вони подають декларацію про відмову від іноземного громадянства;

в) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років (ценз осілості). Ця умова не поширюється на іноземців чи осіб без громадянства, які перебувають у шлюбі з громадянином України понад два роки, і на іноземців чи осіб без громадянства, які перебували з громадянином України понад два роки у шлюбі, що припинився внаслідок його смерті. Дворічний термін перебування у шлюбі з громадянином України не застосовується до іноземців і осіб без громадянства, яким було надано дозвіл на імміграцію відповідно до пункту 1 частини третьої статті 4 Закону України "Про імміграцію"

Для осіб, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, термін безперервного проживання на законних підставах на території України встановлюється на три роки з моменту надання їм статусу біженця в Україні чи притулку в Україні, а для осіб, які в'їхали в Україну особами без громадянства, - на три роки з моменту в'їзду в Україну.

Для іноземців та осіб без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, термін безперервного проживання на законних підставах на території України встановлюється на три роки з моменту набрання чинності контрактом про проходження військової служби у Збройних Силах України;

г) отримання дозволу на імміграцію (ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні або притулок в Україні, та на іноземців і осіб без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу у Збройних Силах України або які прибули в Україну на постійне проживання до набрання чинності Законом України "Про імміграцію" (2491-14) (7 серпня 2001 року) і мають у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року відмітку про прописку або отримали посвідку на постійне проживання в Україні;

д) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);

е) наявність законних джерел існування. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні або притулок в Україні.

Датою набуття громадянства України у випадках, передбачених законодавством, є дата видання відповідного указу Президента України.

Законодавчо також визначено перелік осіб, які не приймаються до громадянства України (ч.5 ст.9 Закону України «Про громадянство України»). До них належать особи, які:

1) вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид;

2) засуджені в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості) з урахуванням рівня загрози для національної безпеки держави;

3) вчинили на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином.

28. Припинення громадянства України. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства

Ключові поняття: підстави припинення громадянства України; експатріація; втрата громадянства.

Підстави припинення громадянства України передбачені ст. 17 Закону України «Про громадянство України». До них законодавцем віднесено такі:

- 1) внаслідок виходу з громадянства України;
- 2) внаслідок втрати громадянства України;
- 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Експатріація – вихід особи із громадянства України за її власною ініціативою. Громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за його клопотанням.

Крім того, передбачено випадки, коли вихід із громадянства України не допускається – якщо особу, яка клопоче про вихід із громадянства України, в Україні повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або стосовно якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав законної сили і підлягає виконанню (ч. 14 ст. 18 «Про громадянство України»).

У ст. 18 вищезазначеного Закону України визначено, що:

- вихід із громадянства України допускається, якщо особа набула громадянство іншої держави або отримала документ, виданий уповноваженими органами іншої держави, про те, що громадянин України набуває її громадянство, якщо вийде з громадянства України;
- вихід дітей віком від 14 до 18 років з громадянства України може відбуватися лише за їхньою згодою.

Датою припинення громадянства України є дата видання відповідного Указу Президента України.

Під *втратою громадянства* України розуміють автоматичне припинення громадянства за певних умов. Громадянство України втрачається за таких обставин:

- добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття;
- набуття особою громадянства України на підставі ст. 9 Закону України «Про громадянство України» внаслідок обману, свідомого по-

дання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

- добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є загальним військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою (ч. 1 ст. 19 Закону).

Громадянство України не втрачається, якщо внаслідок цього громадянин України стане особою без громадянства.

Від втрати громадянства слід відрізнити *позбавлення* громадянства, тобто примусове позбавлення громадянства особи. Конституція України (ст. 25) та Закон України «Про громадянство України» (ст. 2) забороняють позбавляти громадянства України.

Громадянин України, який подав заяву про вихід з громадянства України або щодо якого оформляється втрата громадянства, до видання указу Президента України про припинення громадянства України користується всіма правами і несе всі обов'язки громадянина України.

Державні органи, які беруть участь у вирішенні питань громадянства, та їх повноваження.

1. Президент України: ухвалює рішення і видає укази про прийняття до громадянства України і про припинення громадянства України; визначає порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства та виконання ухвалених рішень; затверджує Положення про Комісію при Президентові України з питань громадянства.

2. Комісія при Президентові України з питань громадянства: розглядає заяви про прийняття до громадянства України, вихід із громадянства України та подання про втрату громадянства України і вносить пропозиції Президентові України щодо задоволення цих заяв і подань; повертає документи про прийняття до громадянства України чи про вихід із громадянства України уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань громадянства або Міністерству закордонних справ України для їх оформлення відповідно до вимог чинного законодавства України; контролює виконання рішень, ухвалених Президентом України, з питань громадянства.

3. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства (Державна міграційна служба – ДМС): встановлює належність до громадянства України; приймає заяви разом із необхідними документами щодо прийняття до громадянства України та виходу з громадянства України дітей; перевірки правильності оформлення документів, наявності умов для прийняття до громадянства України і відсутності підстав, з яких особа не приймається до громадянства України, наявності підстав для виходу з громадянства України і відсутності підстав, з яких не допускається вихід з громадянства Украї-

ни та ін.; здійснює підготовку подань про втрату особами громадянства України і разом із необхідними документами надсилання їх на розгляд Комісії при Президентові України з питань громадянства; приймає рішення про оформлення набуття громадянства України; виконує рішення Президента України з питань громадянства; видає особам, які набули громадянство України, паспорти громадянина України, тимчасові посвідчення громадянина України, довідки про реєстрацію особи громадянином України; вилучає у осіб, громадянство яких припинено або стосовно яких скасовано рішення про оформлення набуття громадянства України, паспорти громадянина України, тимчасові посвідчення громадянина України, паспорти громадянина України для виїзду за кордон та видає довідки про припинення громадянства України; веде облік осіб, які набули громадянство України, та осіб, які припинили громадянство України та ін.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства, один раз на півріччя інформує Комісію при Президентові України з питань громадянства про виконання рішень Президента України з питань громадянства.

4. Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва і консульські установи України.

29. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

Ключові поняття: права та свободи людини; конституційні права та свободи людини і громадянина; права громадянина; покоління прав людини; права першого покоління; права другого покоління; права третього покоління.

Права та свободи особи у структурі її правового статусу являють собою формально визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, офіційну міру можливої поведінки людини в державно-організованому суспільстві.

Конституційні права та свободи людини і громадянина – це закріплені в Основному Законі держави певні можливості (надбання), необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними та рівними для кожного, забезпечуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів.

Між термінами «права особи» і «свобода особи» існують як спільні, так і відмінні риси, хоча нерідко вони вживаються як синоніми. Основні

права свідчать про можливість отримання якихось соціальних благ, тобто «права» на отримання чогось (на працю, освіту, гідний рівень життя тощо). *Свобода* – це можливість для людини уникати впливу з боку держави, державної влади, що встановлює певні обмеження. Свобода характеризується незалежністю особи від держави.

Співвідносячи поняття «права та свободи людини» і «права та свободи громадянина», необхідно враховувати, що хоча вони і вживаються паралельно, вони не є тотожними та ідентичними. Права людини випливають з природного права, вони властиві всім людям від народження, незалежно від того, чи є вони громадянами держави, в якій проживають. Права та свободи громадянина випливають з позитивного (встановленого державою) права і включають в себе ті права, що закріплюються за особою в силу її належності до держави (громадянство).

Основні права та свободи людини і громадянина становлять певну систему і *класифікуються* за різними підставами:

1) за соціальним статусом – на права людини (належать суб'єкту від народження та гарантуються суспільством) і права громадянина (надаються, гарантуються та охороняються державою, до якої належить особа);

2) відповідно до еволюції розвитку (за черговістю їх включення до конституцій та міжнародно-правових документів) – на права першого, другого і третього покоління.

Перше покоління включає проголошені буржуазними революціями (XVII – XVIII ст.) громадянські й політичні права, які отримали назву «негативних», себто таких, що виражають незалежність особистості від держави, позначають межі її втручання у сферу свободи індивідуума (право на життя, недоторканність житла, виборче право тощо).

Друге покоління стосується соціальних, економічних і культурних прав, що дістали закріплення в міжнародно-правових документах і конституціях багатьох держав до середини ХХ ст. Цю групу прав інколи називають «позитивними», оскільки їх реалізація, на відміну від реалізації прав першої групи, вимагає «позитивного втручання» держави, створення відповідних механізмів реалізації (право на працю, на відпочинок, на соціальне забезпечення, на освіту тощо).

До третього покоління відносять солідарні або колективні права, існування яких пов'язане з глобальними проблемами людства та які належать більше націям, народам чи територіальним громадам, ніж окремим індивідуумам (на мир, безпечне довкілля, самовизначення, на місце самоврядування тощо). Становлення прав цієї групи почалося після Другої світової війни.

3) за значенням для їх носія – на основні права, що безумовно необ-

хідні для існування та розвитку людини, та неосновні права – не є життєво необхідними для людини.;

4) за видом суб'єкта – на індивідуальні та колективні;

5) за ступенем їх абсолютизації – на такі, що підлягають обмеженню, і такі, що не підлягають законодавчому обмеженню;

6) за способом закріплення – на конституційні, що закріплені у Основному Законі держави і мають фундаментальне значення, й галузеві – передбачені поточним законодавством та є конкретизацією конституційних прав людини.

Найбільш поширеним в юридичній літературі критерієм класифікації прав і свобод людини і громадянина є поділ їх за сферами суспільних відносин. За цим критерієм вони поділяються на п'ять груп: 1) особисті або громадянські; 2) політичні; 3) економічні; 4) соціальні; 5) культурні.

Глобальні проблеми у сфері природокористування та охорони довкілля, що постали у другій половині ХХ ст., призвели до виокремлення також такої групи прав як екологічні. До їх числа належить право на безпечне довкілля, вільного доступу до інформації з екологічних питань та ін.

30. Особисті права та свободи людини і громадянина в Україні

Ключові поняття: права першого покоління; особисті права та свободи людини.

Особисті (громадянські) права (права першого покоління) покликані забезпечувати свободу та автономію індивіда як члена громадянського суспільства, його юридичну захищеність від будь-якого незаконного зовнішнього втручання в особисте життя. Вони становлять основу правового статусу особи. Їх особливістю є те, що вони по суті є природними правами людини і не пов'язані з належністю людини до громадянства.

Конституція України закріплює такі *особисті права і свободи*: право на життя (ст. 27). Це найголовніше, невід'ємне право людини. Воно є визначальним, оскільки життя особи – це найвища цінність, всі інші права та свободи особи втрачають свій сенс і значення в разі смерті людини. Всі інші права об'єднуються навколо цього стрижневого права.

Право на повагу гідності людини (ст. 28) – невід'ємна ознака цивілізованого суспільства. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути

піддана медичним, науковим чи іншим дослідям. Наявність цієї норми в Конституції України свідчить про те, що повага людської гідності є обов'язком всіх і кожного.

Наступне особисте право – право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29). Воно означає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Згідно з ч. 3 ст. 29 Конституції України, тримання під вартою в разі нагальної необхідності може бути застосованим і без попереднього вмотивованого рішення суду, але його обґрунтованість протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожна особа від моменту затримання може захищати себе особисто і користуватися правовою допомогою захисника, оскаржити затримання в суді. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Право людини на недоторканність житла закріплено у ст. 30 Конституції України. Англійське прислів'я «Мій дім – моя фортеця» найбільш чітко відображає сутність цього права; не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Тільки у виняткових, невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Відповідно до ст. 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Право особи на невтручання в особисте і сімейне життя, право на приватність закріплено ст. 32 Основного Закону. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожному громадянину надано право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожній особі конституційно гарантується судовий захист права

спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Свобода пересування, право вільного вибору місця проживання та право вільно залишати територію України, право громадян України в будь-який час повернутися в Україну закріплено ст. 33 Основного Закону.

Конституція гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34). Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом: а) в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності; б) забезпечення громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації прав інших людей; в) для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; г) для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Ст. 35 гарантовано право на свободу світогляду і віросповідання. Це означає, що особа може як сповідувати будь-яку релігію, так і не сповідувати ніякої; безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди; вести релігійну діяльність.

Отже, *особисті права та свободи людини і громадянина* – це можливості задовольняти потреби людини у формуванні, безпечному функціонуванні й розвитку її як особистості, тобто носія тих або інших духовно-моральних індивідуальних властивостей. У Конституції України вони закріплені у ст.ст. 27 - 35. Більшість із них мають абсолютний характер, тобто є не лише невід'ємними, а й такими, що не можуть бути обмежені.

31. Політичні права і свободи людини і громадянина

Ключові поняття: права першого покоління; політичні права і свободи; право петицій; виборче право.

Політичні права і свободи – це можливості особи щодо формування органів публічної влади та участі у суспільно-політичному житті держави.

Конституція України передбачає такі *політичні права і свободи*:

- право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, на участь у професійних спілках (ст. 36). Прийняття або вступ до таких об'єднань відбувається на добровільних засадах. В Основному

Законі також визначено, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій;

- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих, референдумах, право обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (*виборче право*) – ст. 38. Конституційно визначено, що громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування;

- право на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ст. 39);

- ст. 40 закріплено право на звернення – право петицій, тобто право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів.

Політичні права і свободи, як і особисті, інколи називають негативними, маючи на увазі те, що держава не зобов'язана вживати якихось позитивних дій для їх забезпечення, а повинна утриматися від зазіхань на права і свободи, які входять до цих двох груп, тобто вони розглядаються як свобода людини від держави, право людини на невтручання держави.

На відміну від особистих, політичні права і свободи мають на меті не забезпечення автономії людини, а прояв людини як активного учасника політичного процесу.

Щодо політичних прав особи, то правосуб'єктність у повному обсязі настає з вісімнадцяти років, а реалізовуватись вони можуть як індивідуально, так і колективно.

Політичні права здебільшого належать людині як члену політичного співтовариства, насамперед, громадянам держави. Хоча деякими з них можуть користуватись й іноземці та особи без громадянства (наприклад, право на звернення).

Отже, реалізація політичних прав задовольняє потреби людини у визначенні загальних соціальних умов свого індивідуального існування й розвитку шляхом її участі в управлінні суспільством і державою. До цієї групи прав належать права на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації, на участь в управлінні державними справами; на збори, мітинги, демонстрації; на звернення до органів державної влади та самоврядування; право кожного на свободу думки і слова; право на вільний вираз поглядів та переконань (статті 36–40 Конституції України).

32. Соціально-економічні та культурні права людини і громадянина

Ключові поняття: права другого покоління; соціальні права; економічні права; культурні права.

Соціально-економічні та культурні права належать до прав людини другого покоління і пов'язані з діяльністю людини, спрямованою на задоволення її матеріальних, культурних і духовних потреб.

На відміну від більшості особистих і політичних прав, багато соціально-економічних прав мають характер принципів і не забезпечуються безпосереднім захистом у судовому порядку. Їх обсяг та ступінь реалізованості здебільшого залежать від стану економіки та ресурсів держави.

Економічні права людини і громадянина – це їх можливості щодо діяльності в економічній сфері суспільних відносин. Конституція України фіксує такі *економічні права і свободи*:

- право власності і право громадян України користуватися об'єктами права державної та комунальної власності (ст. 41);
- право на підприємницьку діяльність (ст. 42);
- право на працю, на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, право на захист від незаконного звільнення та на своєчасне одержання винагороди за працю (ст. 43);
- право тих, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, (ст. 44), таким чином вони не можуть ставити політичні вимоги.

Отже, *економічні права людини* – це її можливості вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності, яка складає основу існування та розвитку суспільства.

Економічні права і свободи тісно пов'язані з соціальними. *Соціальні права людини* – це можливості із забезпечення їй гідного рівня життя й соціальної захищеності, забезпечення необхідних для розвитку та існування умов.

До них належать:

- право кожного, хто працює, на відпочинок (ст. 45 Конституції України). Воно забезпечується: а) наданням днів щотижневого відпочинку; б) оплачуваної щорічної відпустки; в) встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв; г) скороченою тривалістю роботи у нічний час;
- право громадян України на соціальний захист (ст. 46). Воно

включає забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом;

- право на житло закріплено ст. 47. Конституційно закріплено, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду;

- право на достатній життєвий рівень (достатнє харчування, одяг, житло) (ст. 48).

Соціальні права забезпечують людині гідний рівень життя й соціальну захищеність, а культурні права сприяють духовному розвитку людини, забезпечують її участь в економічному, соціальному і культурному прогресі суспільства.

До *культурних прав* належать: право на освіту, право громадян України безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах і право громадян України, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови (ст. 53); право громадян України на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності та на захист інтелектуальної власності (ст. 54).

Отже, *культурні права* – це можливості особи щодо доступу до матеріальних та духовних цінностей, що вироблені народом та людством у цілому. Їх реалізація задовольняє потреби людини у доступі до культурних надбань свого та інших народів (зокрема у здобутті знань), у її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури

33. Конституційні обов'язки людини і громадянина

Ключові поняття: принцип рівності обов'язків; конституційні обов'язки людини і громадянина.

Поряд з правами і свободами Конституція України визначає й конституційні обов'язки громадян України. Обов'язки – складова частина правового статусу людини і громадянина.

Конституційний (основний) обов'язок – це міра належної поведінки особи у суспільних відносинах, що гарантована засобами державного примусу.

Обов'язок характеризується такими рисами:

1) на відміну від суб'єктивного права, юридичний обов'язок – це категорія необхідної поведінки людини, його реалізація не повинна зу-

мовлюватися бажанням людини;

2) обов'язок – це завжди певне обмеження прав людини. Людина повинна коритися певним правилам, щоб у здійсненні своїх прав і свобод не завдавати шкоди іншим людям;

3) виконання обов'язку забезпечується спеціальним механізмом, який має держава. За невиконання обов'язку держава встановлює юридичну відповідальність.

Перелік конституційних обов'язків, закріплений у Конституції України, є доволі коротким, що свідчить про демократизм Основного Закону. До конституційних обов'язків громадян України належать:

- захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України (ч. 1 ст. 65);

- шанувати державні символи України (ч. 1 ст. 65);

- не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані їм збитки (ст. 66);

- сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67);

- неухильно додержуватися Конституції України та законів України (ч.1 ст. 68);

- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68);

- обов'язок набуття загальної середньої освіти (ч. 2 ст. 53);

- обов'язок піклування про дітей та непрацездатних батьків (ч. 2 ст. 51).

Конституція України виходить із *принципу рівності обов'язків*, який означає, що жодна особа не може звільнитись або ухилятися від обов'язків, вони повинні рівномірно поширюватись на всіх громадян, іноземців та осіб без громадянства. Однак деякі обов'язки на дві останні категорії осіб не поширюються (наприклад, захист Вітчизни).

Перелік конституційних обов'язків, закріплених у Основному Законі, є вичерпним і розширювальному тлумаченню не підлягає.

Отже, здійснення прав і свобод невіддільне від виконання людиною і громадянином своїх обов'язків перед суспільством і державою. В конституційних правовідносинах особа може бути як уповноваженою стороною, так і водночас – зобов'язаною.

34. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина

Ключові поняття: гарантії прав та свобод людини і громадянина; економічні гарантії; політичні гарантії; юридичні гарантії; нормативно-правові гарантії; організаційно-правові гарантії.

Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина – це передбачені Основним Законом України умови, засоби, методи та механізми, що забезпечують ефективну реалізацію конституційних прав та свобод кожної людини і громадянина.

Гарантії конституційних прав особи поділяються на: загальні (економічні, політичні) та спеціальні (юридичні).

Економічні гарантії – це можливість людини в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки володіти власністю, вільно здійснювати вибір занять; це соціальна діяльність держави, надання матеріальних послуг населенню, створення умов для працевлаштування, активної трудової діяльності людини тощо.

Політичні гарантії – це політика держави, спрямована на створення умов для всебічного розвитку людини, забезпечення її прав і свобод.

Юридичні гарантії конституційних прав і свобод поділяються на *нормативно-правові* (матеріальні й процесуальні) та *організаційно-правові*.

Нормативно-правові гарантії прав закріплені, насамперед, у Конституції України (ст. 55 – 63).

Організаційно-правові гарантії полягають в діяльності відповідних уповноважених суб'єктів. Суб'єктом, на якого покладаються обов'язки щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, є держава. Це випливає зі змісту ст. 3, 22, 42, 49, 51, 53 та інших статей Конституції України та реалізується за допомогою різних правових засобів через усю систему органів державної влади (загальної та спеціальної компетенції).

Особливе місце в системі органів загальної компетенції посідає Президент України – гарант прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України). Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод людини і громадянина через відповідну законодавчу діяльність, призначає на посаду та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 101 Конституції України). Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 116 Конституції України).

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і

свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, що визначено Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р.

Серед органів спеціальної компетенції важливу роль у гарантуванні прав і свобод людини і громадянина в правовій державі відіграють суди. Судовий захист прав і свобод людини і громадянина здійснюють як суди загальної юрисдикції, так і Конституційний Суд України.

Зокрема, законодавчо передбачено, що передбачає, що суб'єктами права на конституційне подання до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції та визнання акта (його окремих положень) неконституційними є Президент України, щонайменше 45 народних депутатів України, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Окрім суду, до органів спеціальної компетенції щодо гарантій прав і свобод людини й громадянина належать органи прокуратури, органи Національної поліції та інші правоохоронні органи.

Юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби, які забезпечують реалізацію прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. При цьому, крім внутрішньодержавних, Конституція України передбачає також і міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина (ч. 4 ст. 55).

До гарантій прав і свобод належить також юридична відповідальність за їх порушення. Мається на увазі відповідальність насамперед влади (органів держави та їх посадових осіб), що передбачена українським законодавством.

35. Права та свободи людини і громадянина в умовах надзвичайної ситуації, воєнного та надзвичайного стану

Ключові поняття: надзвичайний стан; права, котрі не можуть бути обмежені в умовах надзвичайного стану, надзвичайна ситуація, воєнний стан

Правову основу введення режиму надзвичайної ситуації, надзвичайного та воєнного стану, крім норм Конституції України (п. 19 ч. 1 ст. 92, п. 21 ч. 1 ст. 106), становлять Кодекс цивільного захисту України, Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» «Про правовий режим воєнного стану», «Про основи національної безпеки», а

також закони, що регулюють діяльність окремих органів державного управління в умовах надзвичайного стану, наприклад, «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки» та укази Президента України про введення надзвичайного стану, які після підписання в невідкладному порядку розглядаються Верховною Радою України.

Згідно з п. 24 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України, *надзвичайна ситуація* – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності. В п. 16 тієї ж статті визначається, що зоною надзвичайної ситуації може бути окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація.

У січні 2015 р. Кабінетом Міністрів України, відповідно до Кодексу цивільного захисту України, прийнято рішення про запровадження режиму надзвичайної ситуації на територіях Донецької та Луганської областей, режиму підвищеної готовності на всій території України та створення Державної комісії з надзвичайних ситуацій та на всій території держави запроваджено режим підвищеної готовності. Урядом також ухвалено рішення про створення регіональних координаційних центрів з надзвичайних ситуацій під керівництвом голови обласної державної адміністрації. Метою прийняття вищезазначених рішень є повна координація діяльності всіх органів влади для забезпечення безпеки громадян і цивільного захисту населення.

Слід зазначити, що такий режим не слід ототожнювати з надзвичайним станом і воєнним станом, що вводяться рішенням Верховної Ради України.

Цивільні громадяни при введенні режимів надзвичайної ситуації та підвищеної готовності не набувають додаткових обов'язків і не здійснюють жодних додаткових заходів.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни консти-

туційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування належних повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу. При введенні надзвичайного стану допускається тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку, з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи: встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення і народного господарства; заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; заборона страйків; примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб.

В умовах надзвичайного стану не можуть бути обмежені права на: рівність громадян перед законом (ст. 24); громадянство і його зміну (ст. 25); життя (ст. 27); повагу до гідності людини (ст. 28); звернення до органів державної влади (ст. 40); житло (ст. 47); шлюб (ст. 51); рівність дітей у їх правах (ст. 52); захист прав і свобод людини і громадянина (ст. 55); відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди (ст. 56); знання своїх прав і обов'язків (ст. 57); незворотність дії законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58); правову допомогу (ст. 59); необов'язковість виконання явно злочинних розпоряджень чи наказів (ст. 60); неможливість подвійного притягнення до юридичної відповідальності (ст. 61); право вважатися невинуватим у вчиненні злочину (ст. 62); право на невідповідальність за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів (ст. 63).

Особам, тимчасово переведеним на роботу, не оговорену трудовим договором, а також залученим до робіт по ліквідації надзвичайних ситуацій у випадках, передбачених Законом, гарантується оплата праці відповідно до чинного законодавства.

В умовах надзвичайного стану забороняється: зміна Конституції України; зміна Конституції Автономної Республіки Крим; зміна виборчих законів; проведення виборів Президента України, а також виборів

до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; обмеження прав і повноважень народних депутатів України.

Порушення вимог або невиконання заходів правового режиму надзвичайного стану тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Правосуддя на території, де введено надзвичайний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України.

Введення будь-яких скорочених або прискорених форм судочинства забороняється.

Надзвичайний стан в Україні може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях. У разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Указом Президентом України, але не більш як на 30 діб котрий набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

На територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації.

Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентові України подає Рада національної безпеки і оборони України.

Про введення воєнного стану в Україні або її окремих місцевостях Президент України видає відповідний указ, і передає його на затвердження Верховній Раді України одночасно з відповідним проектом закону.

В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх

утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, наступні заходи правового режиму воєнного стану: встановлювати посилену охорону важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їхньої роботи; запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану; використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю; примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка; запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування; встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан; забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі; забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби; встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового

складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ та інше.

Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно чинного законодавства України. В умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України. У процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання наступних стандартів: мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи тощо. На час залучення працюючої особи до виконання трудової повинності поза місцем її роботи за трудовим договором за нею після закінчення виконання таких робіт зберігається відповідне робоче місце (посада).

Час введення і строк на який вводиться воєнний стан, а також територіальні межі на яких вводиться воєнний стан визначаються Указом Президента України про введення воєнного стану.

Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Введення надзвичайного чи воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, на свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадські і політичні права і законах України. Будь-які спроби використати введення надзвичайного стану для захоплення влади або зловживання нею тягнуть за собою відповідальність згідно з законом.

Відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права Україна при введенні надзвичайного чи воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам-учасницям пакту, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, межу їх відхилень і причини прийняття такого рішення. У повідомленні зазначається також термін на який вводиться надзвичайний стан у разі введення воєнного стану – дата припинення дії відповідних відхилень.

36. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб

Ключові поняття: *внутрішньо переміщені особи, гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб*

В Україні, внаслідок агресії Російської Федерації, анексії території Автономної Республіки Крим та військових дій на сході України, за даними Української Гельсінської спілки з прав людини, відбулося найбільше внутрішнє переміщення в Європі з часів Другої Світової війни. Органами соціального захисту населення зареєстровано понад 1,6 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

У 2014 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який встановлює гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до положень частини першої ст.1 вищезазначеного Закону, *внутрішньо переміщеною особою* є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Законодавчо закріплено, що такі обставини вважаються загальновідомими та такими, що не потребують доведення, якщо інформація про них міститься в офіційних звітах (повідомленнях) Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного Комітету Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розміщених на веб-сайтах зазначених організацій, або якщо щодо таких обставин уповноваженими державними органами прийнято відповідні рішення.

Також цим же Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначено, що адресою покинутого місця проживання внутрішньо переміщеної особи визнається адреса місця проживання особи на момент виникнення обставин, зазначених у частині першій цієї статті.

Законодавчо визначено, що громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, за обставин,

визначених ст.1 вищезазначеного Закону, має право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення на покинуте місце проживання.

Щодо обліку внутрішньо переміщених осіб, то у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначено, що:

– факт внутрішнього переміщення має підтверджуватися довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє безстроково, крім законодавчо визначених випадків;

– кожна дитина, у тому числі яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи;

– підставою для взяття на облік внутрішньо переміщеної особи є проживання на території, де виникли обставини, зазначені в ст. 1 вищевказаного Закону, на момент їх виникнення;

– для отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи така особа звертається із заявою до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у місті Києві державних адміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад за місцем проживання у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Для обліку таких осіб у державі створена Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб.

Згідно з положеннями ст.ст. 7-8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» таким зареєстрованим особам забезпечена реалізація прав внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, виборчі права. Водночас, ст.9 передбачено інші права внутрішньо переміщеної особи та її обов'язки.

Вищезазначеним Законом визначено повноваження Кабінету Міністрів України центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Ст. 13 визначено, що рішення, дії чи бездіяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб можуть бути оскаржені до суду в порядку, визначеному законом.

Внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами і свободами відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні. Заборонена їх дискримінація при здійсненні ними будь-яких прав і

свобод на підставі, що вони є внутрішньо переміщеними особами.

Також Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» встановлено джерела фінансового та матеріально-технічного забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; порядок взаємодії органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями з надання допомоги внутрішньо переміщеним особам; звернено увагу на необхідність сприяння з надання внутрішньо переміщеним особам кредитів на придбання земельних ділянок, придбання та будівництво житла, а також відповідальність за порушення законодавства з цього питання.

37. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні

Ключові поняття: іноземець; іноземці та особи без громадянства; особа без громадянства (апатрид).

Окрім правового режиму громадянства України, особи, що на законних підставах перебувають на території України, можуть мати або набувати й інші особисті правові стани чи режими, зокрема, правовий статус іноземців та осіб без громадянства.

Іноземець – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, – це іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні.

Особа без громадянства (апатрид) – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Правовий статус іноземців в Україні визначають Конституція України, Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р., Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 р., Конвенція про статус біженців 1951 р., Україна приєдналась до цієї конвенції 10.01.2002 р., інші нормативні акти і міжнародні договори України.

Основний принцип, на основі якого встановлюється правовий статус іноземців в Україні, закріплено у ст. 26 Конституції: іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть

такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Вони можуть у встановленому порядку іммігрувати в Україну на постійне проживання або прибути для працевлаштування на визначений термін, а також тимчасово перебувати на її території.

Іноземці користуються тими ж правами і виконують ті самі обов'язки, що й громадяни України. Конституцією та законами України іноземцям та особам без громадянства гарантуються особисті (громадянські) права, що належать до загальновизнаного переліку природних прав.

Іноземці та особи без громадянства користуються в Україні численними економічними, соціальними та культурними правами і свободами. Як суб'єкти права приватної власності, вони можуть володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. У їхній власності можуть перебувати житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, засоби виробництва, кошти тощо. Вони також є суб'єктами свободи підприємницької діяльності, права на працю, права на страйк, права на відпочинок, права на соціальний захист, права на житло, права на достатній життєвий рівень, права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, права на сприятливе навколишнє середовище і екологічну безпеку.

Вищезазначені особи також мають право на звернення до суду та до інших державних органів для захисту їхніх особистих, майнових та інших прав. Зокрема, за статтями 147, 150 Конституції України, статтями 55-56 законопроекту «Про Конституційний Суд України», вони, як і громадяни України, можуть звертатися з письмовими клопотаннями до Конституційного Суду України щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Дія національного режиму щодо іноземців має певні межі. Вони повністю не прирівнюються у правах та обов'язках до громадян України. Іноземці не користуються в Україні більшістю політичних прав (не можуть об'єднуватися в політичні партії; не беруть участі в управлінні державними справами; не мають виборчих прав; не можуть брати участі в референдумах; не мають права рівного доступу до державної служби; не можуть створювати профспілки тощо), мають дещо менший порівняно з громадянами України обсяг економічних, соціальних і культурних прав (не мають права користуватися об'єктами права державної та комунальної власності, права на захист від незаконного звільнення, права

на соціальний захист, права безоплатно здобути вищу освіту тощо); на них не поширюється обов'язок відбувати військову службу.

Наприклад, Земельним кодексом України обмежується право власності іноземців та осіб без громадянства на землю. За ст. 81 Кодексу вони можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

Іноземці та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення у разі: придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм за правом власності; прийняття спадщини.

Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Правовий статус різних категорій іноземців в Україні має певні особливості. Так, зокрема, статус іноземців, які користуються дипломатичними і консульськими привілеями та імунітетами характеризується тим, що на них не поширюється юрисдикція України. Наявність дипломатичних і консульських привілеїв та імунітетів означає: недоторканність особи, недоторканність житла, імунітет від юрисдикції, фіскальний імунітет, митні привілеї тощо.

До іноземців, які користуються повним імунітетом від юрисдикції України, належать: глави дипломатичних представництв, члени дипломатичного персоналу представництв, члени сімей глав дипломатичних представництв і члени сімей дипломатичного персоналу представництв, представники інших держав (глави держав, урядів тощо), члени парламентських і урядових делегацій, співробітники деяких міжнародних організацій.

Згідно з ч. 3 ст. 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення, законами України може бути передбачено особливий вид адміністративної відповідальності для іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок – адміністративне видворення за межі України.

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», іноземці та особи без громадянства можуть бути примусово видворені з України, якщо вони не виконали в установленний строк без поважних причин рішення про примусове повернення або якщо є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або

особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення, крім випадків затримання іноземця або особи без громадянства за незаконне перетинання державного кордону України поза пунктами пропуск через державний кордон України та їх передачі прикордонним органам суміжної держави.

Разом з тим, позов про примусове видворення не подається у разі виявлення підстави для примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордони під час їх виїзду з України.

Іноземцям та особам без громадянства, котрі були примусово видворенні, забороняється подальший в'їзд в Україну строком на п'ять років. Строк заборони щодо подальшого в'їзду в Україну обчислюється з дня винесення такого рішення та додається до строку заборони в'їзду в Україну, який особа мала до цього.

Забороняється примусове повернення іноземців або осіб без громадянства чи їх примусове видворення або видача чи передача до країн де: їх життю або свободі загрожуватиме небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань; їм загрожує смертна кара або страта, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; їх життю або здоров'ю, безпеці або свободі загрожує небезпека внаслідок загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини, або природного чи техногенного лиха, або відсутності медичного лікування чи догляду, який забезпечує життя; їм загрожує видворення або примусове повернення до країн, де можуть виникнути зазначені випадки.

Водночас не допускається колективне примусове видворення іноземців та осіб без громадянства. Так, ця вимога передбачена у ст. 4 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ч. 2 ст. 31 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

38. Правове закріплення статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні

Ключові поняття: біженець; особа, яка потребує додаткового захисту; особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту; додатковий захист; тимчасовий захист.

Особливий статус на території України мають біженці та особи, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

Їх правовий статус визначається Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 р. та міжнародно-правовими документами, найважливішими з яких є Конвенція ООН про статус біженців 1951 р. та Протокол щодо статусу біженців 1967 р., які були ратифіковані Україною 10.01.2002 р.

Відповідно до законодавства, *біженець* – це особа, яка не є громадянином України і внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом унаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Новелою конституційного законодавства є також виокремлення особи, яка потребує додаткового захисту, та осіб, які потребують тимчасового захисту.

Додатковий захист – форма захисту, що надається в Україні на індивідуальній основі іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну або перебувають в Україні і не можуть або не бажають повернутися в країну громадянської належності або країну попереднього постійного проживання внаслідок обставин, зазначених у законодавстві.

Тимчасовий захист – форма захисту, що є винятковим практичним заходом, обмеженим у часі, і надається в Україні іноземцям та особам без громадянства, які масово прибули в Україну і не можуть повернутися в країну постійного проживання через обставини, зазначені у законодавстві.

Особа, яка потребує додаткового захисту – це особа, яка, згідно з законодавством, не є біженцем, але потребує захисту, оскільки змушена

була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань.

Особи, які потребують тимчасового захисту – іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження.

Правовий статус вищезазначених категорій іноземців та осіб без громадянства в Україні характеризується такими особливостями:

1. Вони не можуть бути вислані або примусово повернуті до країни, з якої вони прибули та де їхньому життю або свободі загрожує небезпека.

2. Україна сприяє збереженню єдності сімей біженців та осіб, які потребують додаткового захисту або яким надано тимчасовий захист.

3. Біженці або особи, які потребують додаткового захисту, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, установлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України: пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, крім обмежень, встановлених законом; працю; провадження підприємницької діяльності, не забороненої законом; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; відпочинок; освіту; свободу світогляду і віросповідання; направлення індивідуальних чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів; володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; безоплатну правову допомогу в установленому порядку.

Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, має рівні з громадянами України права у шлюбних та сімейних відносинах

4. Біженці або особи, які потребують додаткового захисту, мають право на одержання грошової допомоги, пенсії та інших видів соціального забезпечення в порядку, встановленому законодавством України, та користування житлом, наданим у місці проживання.

5. На біженців покладаються обов'язки: повідомляти протягом десяти робочих днів центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, про зміну прізвища, складу сім'ї, сімейного стану, місця проживання, набуття громадянства України або іншої держави, надання притулку або дозволу на постійне проживання в іншій державі; знятися з обліку і стати на облік центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, за новим місцем проживання у разі зміни місця проживання і переїзду до адміністративно-територіальної одиниці України, на яку поширюється повноваження іншого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту; проходити щорічну перереєстрацію у строки, встановлені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, за місцем проживання. Порядок перереєстрації біженців або осіб, які потребують додаткового захисту, встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

За загальним правилом, установленим Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», особа, яка з наміром бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, перетнула державний кордон України в порядку, встановленому законодавством України, повинна протягом п'яти робочих днів звернутися до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Водночас, якщо така особа незаконно перетнула державний кордон України, то вона повинна без зволікань звернутися із заявою про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту до відповідного центрального органу виконавчої влади.

Законодавчо визначені і умови, за яких особа не визнається біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (ст. 6 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового

захисту»). До таких належать: особа, яка вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві; яка вчинила злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо таке діяння віднесено Кримінальним кодексом України до тяжких злочинів або особливо тяжких злочинів; яка винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам ООН, тощо.

Особа втрачає статус біженця та додатковий захист у разі, якщо вона: добровільно знову скористалася захистом країни громадянської належності (підданства); набула громадянства України або добровільно набула громадянства, яке мала раніше, або набула громадянства іншої держави і користується її захистом; добровільно повернулася до країни, яку вона залишила чи за межами якої перебувала внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань; будучи особою без громадянства, може повернутися в країну свого попереднього постійного проживання, оскільки обставин, за яких її було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує; отримала притулок чи дозвіл на постійне проживання в іншій країні; не може відмовлятися від користування захистом країни своєї громадянської належності, оскільки обставин, на підставі яких особу було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує.

Україна здійснює співробітництво з іншими державами, Управлінням Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців, іншими міжнародними організаціями з метою усунення причин виникнення проблем біженців, поліпшення їх матеріального становища, вдосконалення правового статусу, а також повернення біженців у країну їх громадянської належності (підданства) чи попереднього постійного проживання, переселення до інших країн у разі наявності відповідних міжнародних договорів.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Тестові завдання до модуля II «Засади конституційного ладу України. Основи правового статусу людини і громадянина»

1. Конституційний лад – це:

- А);
- Б) не завжди передбачає наявність у державі конституції;
- В) нормативно впорядкована (унормована) система суспільних відносин, що гарантована Конституцією та законами України, з організації й діяльності держави та її основних інституцій;
- Г) певний суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, забезпечуються загальні права людини та ідеологічний плюралізм.

2. Основні засади конституційного ладу в Україні – це:

- А) система суспільних відносин, що гарантована Конституцією та законами України;
- Б) система основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються й захищаються конституцією та іншими конституційно-правовими (державно-правовими) нормами;
- В) система вихідних принципів організації державної влади в конституційній державі, взаємовідносин конституційної держави з людиною та інститутами громадянського суспільства;
- Г) все вищезазначене є правильним.

3. Які різновиди суверенітету вам відомі:

- А) політичний, державний, народний;
- Б) конституційний, національний, народний;
- В) міжнародний, народний, державний;
- Г) національний, державний, народний.

4. Конституційно основними формами здійснення влади народу в Україні визначено:

- А) вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії;
- Б) референдум та народні збори;
- В) місцеве самоврядування й народні слухання;
- Г) вибори, петиції, вуличні рухи.

5. За формою правління Українська держава є:

- А) президентська республіка;
- Б) парламентсько-президентська республіка;
- В) парламентська республіка;
- Г) суперпрезидентська республіка.

6. За формою державного устрою Україна є:

- А) федеративна держава;
- Б) унітарна децентралізована держава;
- В) регіоналістична;
- Г) проста унітарна.

7. За державним режимом Україна характеризується як:

- А) демократична держава;
- Б) монархична;
- В) тоталітарна;
- Г) авторитарна.

8. Україна, як конституційна держава, характеризується тим, що найвищою соціальною цінністю в ній є:

- А) права усіх суб'єктів права власності і господарювання;
- Б) свобода політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України;
- В) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека;
- Г) розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

9. До державної символіки України належать:

- А) Державний Гімн, Державний Герб, Державний Птах, Державна Квітка;
- Б) Державний Прапор, Державний Гімн, столиця;
- В) Державний Герб, Державний Прапор, Державний Гімн, Державна мова;
- Г) Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України.

10. Правовий статус особи – це:

- А) сукупність її рис як неповторної особистості;
- Б) повноваження певної соціальної групи;
- В) визначене Конституцією України реальне становище людини в державі;
- Г) юридично закріплене становище людини в державі і суспільстві; система найбільш важливих зв'язків людини і громадянина з державою й суспільством

11. Громадянство України – це:

- А) статус людини як представника певної соціальної групи;
- Б) правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках;
- В) основні права, свободи, законні інтереси та обов'язки людини;

Г) проживання на території України на законних підставах.

12. Умовами прийняття до громадянства України є:

А) наявність громадянства іншої держави; отримання дозволу на імміграцію та володіння державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування; наявність законних джерел існування;

Б) безперервне проживання на законних підставах на території держави протягом останніх п'яти років та заслуги перед Україною;

В) визнання і дотримання Конституції України та законів України; подання декларації про відсутність іноземного громадянства; безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років; отримання дозволу на імміграцію; володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування; наявність законних джерел існування;

Г) визнання і дотримання норм національного законодавства; подання декларації про відсутність іноземного громадянства або зобов'язання його припинити тощо.

13. Ознаками громадянства України є:

А) виключна його необмеженість у просторі та часі;

Б) його правовий характер, обов'язки з боку держави;

В) мінімальний обсяг взаємних прав та обов'язків;

Г) його правовий характер, необмеженість його у просторі й часі та максимальний обсяг взаємних прав та обов'язків.

14. Основними способами набуття громадянства України є:

А) за походженням;

Б) за територіальною приналежністю;

В) за народженням (філіація);

Г) за зверненням особи (натуралізація).

15. До громадянства України не можуть бути прийняті особи, які:

А) вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид; засуджені в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості); вчинили на території іншої держави діяння, яке визнане законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином;

Б) вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид, є іноземцями чи особами без громадянства;

В) особи без громадянства, біженці, іноземці;

Г) особи без громадянства та особи, що засуджені в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості).

16. Підставами припинення громадянства України є:

- А) вихід з громадянства України, скоєння тяжкого кримінального злочину, державна зрада;
- Б) вихід з громадянства України, втрата громадянства України та за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України;
- В) вихід з громадянства України, втрата громадянства України;
- Г) вихід з громадянства України, державна зрада.

17. Конституційні права та свободи людини і громадянина – це...

- А) можливості користуватися соціальними благами, що проголошені міжнародними актами;
- Б) можливості уникати впливу з боку держави, державної влади, що встановлює певні обмеження;
- В) можливості людини, котрі вона набуває у зв'язку з досягненням повноліття;
- Г) це закріплені в Основному Законі держави певні можливості (надбання), необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними та рівними для кожного, забезпечуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів.

18. Особисті права та свободи людини – це...

- А) це можливості задовольняти потреби людини у формуванні, безпечному функціонуванні й розвитку її як особистості, тобто носія тих або інших духовно-моральних індивідуальних властивостей;
- Б) можливості щодо доступу до участі в управлінні справами держави;
- В) можливості щодо безпечного довкілля та вільного доступу до інформації;
- Г) можливості із забезпечення їй гідного рівня життя й соціальної захищеності, необхідних для розвитку та існування умов.

19. Політичні права та свободи людини і громадянина – це...

- А) їх можливості із забезпечення гідного рівня життя й соціальної захищеності;
- Б) їх можливості щодо формування органів публічної влади та участі у суспільно-політичному житті держави;
- В) їх можливості брати участь у виборах та референдумах;
- Г) їх можливості із забезпечення гідного рівня життя, які не підлягають обмеженню.

20. До групи економічних прав людини і громадянина належать:

- А) право на працю; право участі у діяльності політичних партій; право на участь у формуванні органів місцевого самоврядування;

Б) право власності; можливості щодо формування органів публічної влади та участі у суспільно-політичному житті держави;

В) право на підприємницьку діяльність; право на повагу гідності людини; на свободу та особисту недоторканність; на невтручання в особисте і сімейне життя; право на приватність;

Г) право власності; право на підприємницьку діяльність; право на працю, своєчасне одержання винагороди за працю; право тих, хто працює, на страйк.

21. Соціальні права людини й громадянина – це можливості особи:

А) із доступу до матеріальних та духовних цінностей, що вироблені народом та людством у цілому;

Б) вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності із забезпечення її особистої автономії;

В) із забезпечення їй гідного рівня життя й соціальної захищеності, забезпечення необхідних для розвитку та існування умов;

Г) щодо діяльності в економічній сфері суспільних відносин.

22. До культурних прав людини і громадянина належать:

А) право на розвиток, на освіту, право вільно виражати та відстоювати свої погляди, право участі у діяльності політичних партій та громадських організацій;

Б) право на освіту, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови, право громадян України на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності та на захист інтелектуальної власності;

В) право на повагу гідності людини, право на освіту, на свободу та особисту недоторканність, на невтручання в особисте і сімейне життя, право на приватність;

Г) право власності, можливості особи щодо формування органів публічної влади та участі у суспільно-політичному житті держави.

23. Конституційний обов'язок людини і громадянина – це...

А) міра належної поведінки особи у суспільних відносинах, що гарантована засобами державного примусу;

Б) можливості особи вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності із забезпечення її особистої автономії;

В) можливості особи щодо доступу до матеріальних та духовних цінностей, що вироблені народом та людством у цілому;

Г) можливості особи брати участь у виборах та референдумах.

Модуль III. НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ В УКРАЇНІ (ВИБОРИ, РЕФЕРЕНДУМИ)

39. Поняття та види виборів, їх соціальна функція

Ключові поняття: вибори, класифікація виборів, соціальні функції виборів.

Вибори – це конституційна форма безпосередньої демократії, що полягає у формуванні персонального складу органів публічної влади (органу законодавчої влади та органів місцевого самоврядування), наділення повноваженнями їхніх посадових осіб або обрання глави держави шляхом голосування уповноважених на те осіб.

Вибори вважаються найбільш демократичним способом формування тих органів публічної влади, які повинні мати представницький характер, тобто відображати позицію та інтереси держави, народу чи територіальної громади. Водночас шляхом виборів зазвичай не формуються органи, від яких вимагається професіоналізм і неупередженість (органи виконавчої та судової влади, прокуратури тощо).

У конституційному праві *вибори класифікуються* за різними підставами:

1) залежно від того, які органи обираються, вибори поділяються на парламентські (вибори народних депутатів), президентські (вибори Президента України) та місцеві вибори (вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних міських голів і старост);

2) залежно від того, обирається виборний орган повністю чи частково, розрізняють загальні та часткові вибори (тобто коли замість вибухлих депутатів обирається лише частина колегіального виборчого органу влади);

3) залежно від підстав вибори можуть бути черговими, позачерговими, повторними, проміжними та першими;

4) за територією вибори можуть бути загальнодержавними та місцевими;

Вибори в суспільстві плюралістичної демократії, яким є сучасне українське суспільство, виконують низку соціальних функцій, серед яких:

1) функція забезпечення реального народовладдя. У демократичній державі з республіканською формою правління, взагалі, не може бути органів, що набували б владних повноважень в інший, ніж пряме чи

опосередковане волевиявлення народу, спосіб;

2) функція легітимної, ненасильницької зміни правлячих еліт. Вибори, проведені з дотриманням вимог Конституції України та міжнародних стандартів, є необхідним засобом надання владі легітимного характеру. За їх допомогою народ визначає своїх представників в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, наділяє їх мандатом на здійснення у визначених Конституцією межах своїх суверенних прав;

3) функція «селекції» політичних лідерів. Вибори відіграють визначальну роль у формуванні політичної еліти суспільства. Саме за допомогою виборів громадяни наділяють владними повноваженнями тих осіб, яким вони довіряють визначати основні напрями зовнішньої та внутрішньої політики держави, вважають гідними здійснювати керівні функції;

4) функція недопущення узурпації влади;

5) функція забезпечення політичної відповідальності за політичний курс тощо.

Вибори є проявом демократії тільки тоді, коли проводяться у суворій відповідності до закону, гласно й неупереджено з боку органів публічної влади, коли вони дійсно є вільними й альтернативними. Інакше вони можуть перетворитися на протилежне – стати знаряддям узурпації влади, а в деяких випадках – і антиконституційного перевороту.

40. Поняття та принципи виборчого права

Ключові поняття: об'єктивне та суб'єктивне виборче право, принципи виборчого права, абсентеїзм, пряме виборче право.

Виборче право розглядається у двох аспектах: 1) як сукупність правових норм, що регулюють порядок формування представницьких органів публічної влади (*об'єктивне право*); 2) як право окремого громадянина (виборця) обирати і бути обраним (*суб'єктивне право*).

Принципи виборчого права – це умови його визнання і здійснення, які разом забезпечують реальний характер волевиявлення народу, легітимність виборних органів публічної влади. Загальновизнані принципи виборчого права зафіксовані у відповідних міжнародно-правових документах.

Конституція України (ст. 71) закріпила такі *принципи* суб'єктивного виборчого права: принцип вільних виборів; принципи загального, рівного і прямого виборчого права; принцип таємного голосування.

Принцип вільних виборів означає, що кожний виборець самостійно,

без будь-якого зовнішнього впливу вирішує, брати йому участь у виборах чи ні, а якщо брати, то якою мірою. Принцип вільних виборів забороняє будь-яке переслідування за ухиляння від участі в голосуванні (*абсентеїзм*).

Принцип загального виборчого права означає: по-перше, право голосу на всіх виборах мають лише громадяни України; по-друге, відповідно до положень ст. 24 Основного Закону виборче законодавство України забороняє будь-які привілеї чи обмеження виборчих прав окремих груп громадян; по-третє, забороняються обмеження щодо участі громадян у виборчому процесі, які не передбачені Конституцією та законодавством України. Відповідно до ст. 64 Основного Закону окремі обмеження виборчих прав громадян можуть бути встановлені в умовах воєнного або надзвичайного стану. У ст. 70 Конституції України та у виборчому законодавстві України визначаються спеціальні умови (виборчі цензи або кваліфікації) для отримання права голосу на виборах (активного виборчого права). До них відносять:

- 1) віковий ценз – активного виборчого права набувають громадяни України, яким на день виборів виповнилося 18 років;
- 2) ценз дієздатності – не мають права голосу громадяни, визнані судом недієздатними.

Принцип рівного виборчого права означає забезпечення рівних для кожного громадянина прав і можливостей впливати на результат виборів. Цей принцип впливає із загального конституційного принципу рівноправності громадян, поширюється як на активне, так і на пасивне виборче право. При цьому рівність прав і можливостей виборців вимагає дотримання таких умов:

- 1) усі виборці повинні мати однакову кількість голосів на виборах (заборона плурального вотуму, тобто надання одним виборцям більшої кількості голосів стосовно інших залежно від майнового стану чи інших факторів);
- 2) забороняється поділ виборців на розряди (курії) за майною, національною, становою, релігійною, етнічною чи іншою ознакою;
- 3) усім виборцям має бути гарантовано рівний захист законом і судом активного і пасивного виборчого права.

Пряме виборче право означає, що депутати, інші виборні особи обираються безпосередньо виборцями, і його слід відрізнити від непрямого (багатоступеневого) виборчого права, яке застосовується в деяких країнах (наприклад, на виборах президента США).

Принцип таємного голосування полягає в забороні зовнішнього нагляду і контролю за волевиявленням виборців у будь-якій формі, будь-якими засобами та будь-якими суб'єктами. Виборче законодавство України передбачає спеціальні організаційні заходи та процедури щодо

забезпечення таємниці голосування, зокрема: кожний виборець голосує на виборах особисто; голосування за інших осіб чи передача виборцем права голосу будь-якій іншій особі забороняється; виборчий бюлетень повинен мати таку форму, яка відкидає можливість установити, хто саме його заповнив; голосування має проводитись у спеціально відведених та облаштованих приміщеннях, в яких обладнуються кабiни (кімнати) для таємного голосування; бюлетені повинні заповнюватися виборцем особисто в кабiні для таємного голосування; для випадків голосування за місцем перебування (для голосування осіб, які за віком, у зв'язку з інвалідністю чи за станом здоров'я не здатні пересуватися самостійно) має бути передбачена така процедура, яка виключає порушення таємниці голосування або спотворення волевиявлення виборців. Реалізація принципу таємного голосування забезпечується також установленням відповідальності осіб, які порушили таємницю голосування. Зокрема, кримінальна відповідальність за порушення таємниці голосування передбачена ст. 159 Кримінального кодексу України: умисне порушення таємниці голосування під час проведення передбачених законом України виборів, учинене членом виборчої комісії або іншою службовою особою з використанням влади чи службового становища, карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від одного до трьох років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

41. Поняття та види виборчих систем. Виборчі системи в Україні

Ключові поняття: виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система.

Виборче право тісно пов'язане з виборчою системою, під якою в науці конституційного права розуміють: у широкому значенні – систему суспільних відносин, врегульованих Конституцією та законами України, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку з голосуванням громадян за кандидатів на виборні посади; у вузькому значенні – спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб. При цьому виокремлюють *три основні види виборчих систем*, які різняться порядком установлення результатів голосування:

- система більшості – *мажоритарна*;
- система пропорційного представництва – *пропорційна*;

- змішана система – *пропорційно-мажоритарна*.

Мажоритарна виборча система базується на тому, що обраним вважається кандидат, який отримав установлену більшість голосів виборців у виборчому окрузі, в якому він балотувався, або в цілому по країні (у разі президентських виборів). Мажоритарна система має кілька різновидів – відносної, абсолютної або кваліфікованої більшості. Мажоритарна система абсолютної більшості передбачає, що переможцем на виборах стає кандидат, який набирає більше половини (50 % плюс один голос) голосів у відповідному окрузі. Подібна система застосовується сьогодні у світі досить рідко, оскільки здебільшого вимагає проведення другого туру голосування, до участі в якому допускаються два кандидати, які набирають найбільшу кількість голосів у першому турі. Поширенішою є мажоритарна система відносної більшості, за якої переможцем визнається кандидат, який набирає більше голосів, ніж будь-який інший претендент. Мажоритарна система кваліфікованої більшості передбачає, що для того, щоб бути обраним, кандидат має набрати значно більше половини голосів виборців (наприклад, 2/3, 3/4 тощо).

Пропорційна виборча система передбачає такий порядок визначення результатів голосування, за яким розподіл мандатів між партіями, що виставили своїх кандидатів до представницького органу, здійснюється відповідно до кількості отриманих ними голосів. Така виборча система передбачає утворення великих багатомандатних округів і забезпечує представництво партій у виборних органах відповідно до їхньої популярності серед виборців. За пропорційної системи розподіл мандатів між політичними партіями здійснюється за допомогою виборчої квоти, яка визначається одразу ж після виборів поділом загальної кількості голосів, поданих у багатомандатному окрузі, на число мандатів, що припали на цей округ.

Як мажоритарна, так і пропорційна виборчі системи мають певні недоліки. Так, мажоритарна система – досить результативна і проста у застосуванні, але вона сприяє неадекватному відображенню у складі представницького органу політичного спектра суспільства та приводить до втрати великої кількості голосів, а це має наслідком послаблення представництва в парламенті чи іншому виборному органі. Пропорційна система теж має істотні недоліки: по-перше, вона передбачає неперсоніфіковані вибори – виборчі списки партій формуються партійним керівництвом і виборці фактично голосують за кандидатів, про яких їм нічого не відомо; по-друге, пропорційна система вимагає сталої багатопартійності, коли виборці голосують не за політичного лідера, а за певну ідеологію, що дозволяє після виборів сформувати стабільну парламентську більшість, а не хитку коаліцію розрзних політичних сил.

На відміну від пропорційної системи з голосуванням за *закриті партійні списки*, пропорційна виборча система з *регіональними відкритими списками* дозволяє виборцям впливати на черговість проходження депутатів від однієї й тієї ж партії до парламенту. Відповідно, вона сприяє оновленню політичних еліт та розбудові внутрішньопартійної демократії. Ця система також є достатньо гнучкою, оскільки вона дозволяє варіювати рівень “закритості” партійних списків і забезпечувати баланс між необхідністю оновлення політичних еліт та збереженням впливу партійного керівництва на очолювані ним партії. З іншого боку, впровадження невдалого варіанту системи з відкритими списками може призвести до недієвості Парламенту, послаблення ролі партій та інших негативних наслідків, притаманних мажоритарним системам.

Пропорційно-мажоритарна (змішана) виборча система заснована на одночасному поєднанні елементів мажоритарної та пропорційної систем під час виборів до представницького органу влади. Суть її в тому, що одна половина представницького органу обирається в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а друга половина – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва.

На сьогодні в Україні застосовуються дві виборчі системи: 1) мажоритарна – на виборах Президента України та на виборах депутатів сільських та селищних рад, а також сільських, селищних і міських голів; 2) пропорційно-мажоритарна – на виборах народних депутатів України, на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів обласних, районних, міських та районних у містах рад. Остання існуюча система поєднує всі вади мажоритарної системи та пропорційної системи із закритими партійними списками.

42. Виборчий процес в Україні: поняття та етапи

Ключові поняття: виборчий процес, суб'єкти виборчого процесу, етапи виборчого процесу.

Виборчий процес – це система врегульованих Конституцією та законами України основних послідовних етапів (стадій), пов'язаних з діяльністю органів, організацій, окремих громадян, їхніх колективів і груп (суб'єктів виборчого процесу) з підготовки та проведення виборів до представницьких та інших виборних органів державної влади і місцевого самоврядування.

Суб'єктами виборчого процесу визнаються особи, органи та організації,

наділені Конституцією й виборчим законодавством України правами та обов'язками стосовно організації і проведення виборів, а саме: 1) виборці; 2) Центральна виборча комісія, а також інша виборча комісія, утворена відповідно до закону; 3) партії, що висунули кандидатів у депутати, на посаду Президента України; 4) кандидати у депутати, кандидати на посаду Президента України, зареєстровані в порядку, встановленому законом; 5) офіційні спостерігачі від партій, які висунули кандидатів у депутати та на посаду Президента України у загальнодержавному окрузі, також від кандидата у депутати в одномандатному окрузі, від громадської організації, що зареєстровані в порядку, встановленому законом.

Виборчий процес відбувається в певній, чітко визначеній виборчим законодавством послідовності і складається з кількох *етапів* – стадій виборчого процесу.

Наприклад, виборче законодавство передбачає такі *етапи* виборчого процесу щодо виборів народних депутатів України:

1) *висування кандидатів у депутати*. Розпочинається за 90 і закінчується за 79 днів до дня голосування. Право висування кандидатів у депутати у загальнодержавному окрузі реалізується виборцями через партії на їхніх з'їздах, зборах, конференціях, а в одномандатних округах – через партії або шляхом самовисування;

2) *утворення виборчих комісій* (крім Центральної виборчої комісії);

3) *реєстрація кандидатів у депутати*;

4) *проведення передвиборної агітації*. Може проводитися у таких формах: 1) збори громадян, інші зустрічі з виборцями; 2) мітинги, походи, демонстрації, пікети; 3) публічні дебати, дискусії, «круглі столи», прес-конференції стосовно положень передвиборних програм та політичної діяльності партій – суб'єктів виборчого процесу чи політичної діяльності кандидатів у депутати; 4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень; 5) розповсюдження виборчих листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали передвиборної агітації; 6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами; 7) проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки партії – суб'єкта виборчого процесу чи кандидата у депутати, а також оприлюднення інформації про таку підтримку; 8) публічні заклики голосувати за або не голосувати за партію – суб'єкта виборчого процесу, кандидата у депутати або публічні оцінки діяльності цих партій чи кандидатів у депутати.

Партія, кандидати у депутати від якої зареєстровані у загальнодержавному окрузі, кандидати у депутати мають право розпочати свою передвиборну агітацію з дня, наступного за днем прийняття виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів у депутати. Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем голосування;

5) *утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі.* Утворюються окружними виборчими комісіями не пізніше як за 45 днів до дня голосування на підставі подань районних, районних у містах державних адміністрацій чи виконавчих комітетів міських рад міст обласного (республіканського в Автономній Республіці Крим) значення;

6) *складання списків виборців, їх перевірка та уточнення.* Органи ведення Державного реєстру виборців складають попередні списки виборців для звичайних виборчих дільниць відповідно до Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22.02.2007 р. Виборець має право: ознайомитися із попереднім списком виборців у приміщенні дільничної виборчої комісії та перевірити правильність внесених до нього відомостей; звернутися до дільничної виборчої комісії або безпосередньо до органу ведення Державного реєстру виборців із заявою про уточнення попереднього списку виборців, у тому числі про включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб, а також щодо наявності або відсутності відміток про постійну нездатність виборця самотійно пересуватися;

7) *голосування.* Проводиться в день голосування на виборчих дільницях шляхом подання виборцями бюлетенів з 8 до 20 години без перерви;

8) *підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування;*

9) *встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення;*

10) *припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.*

Суб'єкти виборчого процесу мають право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність, що стосуються процесу виборів, у судовому і позасудовому порядку.

Особи, винні в порушенні виборчого законодавства, притягаються до конституційної, адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності в порядку, встановленому законом. Прикладом конституційної санкції за порушення виборчого законодавства може бути визнання виборів недійсними.

43. Поняття і види референдумів, їх соціальна функція

Ключові поняття: референдум, імперативний та консультативний референдуми, всеукраїнський та місцеві референдуми.

Однією з форм безпосередньої демократії в Україні (поряд з виборами, народною ініціативою тощо) є референдум.

Референдум (лат. referendum – те, що має бути повідомлене) – це спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення.

Основна відмінність референдуму від виборів полягає в об'єкті та меті волевиявлення виборців. Так, якщо при виборах таким об'єктом є кандидат або список кандидатів, то об'єктом референдуму можуть бути конституція, закон, законопроект, будь-яке питання зовнішньої чи внутрішньої політики. Метою виборів є обрання народних представників, що являє собою делегування їм певної частини владних повноважень, тоді як мета референдуму – прийняття рішення по суті винесеного на нього питання.

За юридичною силою прийнятих рішень (правовими наслідками проведення) референдуми поділяються на *імперативні* та *консультативні*. Рішення, прийняте імперативним референдумом, має загальнообов'язкове значення і не потребує затвердження державними органами (наприклад, референдум 1 грудня 1991 р., коли Україну було проголошено незалежною державою). Консультативний (дорадчий) референдум призначається для з'ясування щодо певного питання думки виборців, яка може бути врахована, але не є обов'язковою для прийняття державними органами відповідних рішень.

За територією проведення референдуми поділяються на *загальнодержавний* (всеукраїнський), який проводиться одночасно на всій території країни, та *місцевий*, який проводиться на території суб'єкта федерації, автономного утворення або адміністративно-територіальної одиниці.

За способом проведення референдуми поділяються на *обов'язковий* (проводиться з питання, яке за законом може бути вирішене виключно шляхом референдуму) і *факультативний* (проводиться з питання, яке за законом може бути вирішене як шляхом референдуму, так і в інший спосіб).

За предметом проведення референдуми поділяються на *конституційний* (на якому розглядаються питання, пов'язані з прийняттям та зміною конституції), *законодавчий* (предметом якого є закон або законопроект), *міжнародно-правовий* (на який виносяться міжнародно-правові питання, наприклад, приєднання держави до міжнародного договору або її входження до міжнародної організації) та *адміністративний* (на який виносяться

питання управлінського характеру, наприклад, стосовно зміни адміністративно-територіального поділу, системи органів або схеми організації місцевого самоврядування тощо).

За часом проведення референдуми поділяються на *допарламентський* (проводиться до прийняття закону парламентом з метою з'ясувати думку виборців з певного питання), *післяпарламентський* (проводиться після того, як закон прийнято парламентом, з метою його затвердження) та *позапарламентський* (закон приймається на референдумі в обхід парламенту незалежно від того, розглядається він парламентом чи ні).

За ініціатором проведення референдуми поділяються на такі, що *проводяться з ініціативи органу державної влади або органу місцевого самоврядування*, та *петиційний* (який проводиться на вимогу певної передбаченої законом кількості громадян).

За характером прийнятого рішення референдуми поділяються на *затверджуючий*, або *ратифікаційний* (виборці затверджують рішення парламенту або органу місцевого самоврядування), та *скасовуючий* (виборцям пропонується скасувати акт парламенту або органу місцевого самоврядування, який вже набув чинності).

Соціальна функція референдуму виявляється в тому, що через референдум юридична сила надається рішенням народу щодо найважливіших питань суспільно-політичного життя, внутрішньої і зовнішньої політики держави. Шляхом підготовки та участі в референдумах формується й підвищується громадянська активність, правова свідомість і політична культура народу як єдиного джерела та носія державної влади.

44. Правова регламентація питань організації та проведення референдумів в Україні

Ключові поняття: народна ініціатива, призначення (проголошення) референдуму, предмет референдуму.

Правова регламентація питань організації та проведення референдумів в Україні здійснюється Конституцією України, законами України «Про всеукраїнський референдум» від 06 листопада 2012 р. та «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.

Всеукраїнський референдум – це спосіб здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування в порядку, встановленому Законом.

Предметом всеукраїнського референдуму можуть бути будь-які пи-

тання за винятком тих, вирішення яких референдумом не допускається Конституцією України та законами України.

Не може бути ініційовано призначення всеукраїнського референдуму щодо законопроектів з питань: податків; бюджету; амністії. На всеукраїнський референдум за народною ініціативою не може бути винесене (ініційоване) питання про зміну території України.

Тексти нової редакції Конституції України та законопроектів, що виносяться на конституційний та законодавчий референдум, не повинні скасовувати чи обмежувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод людини і громадянина або бути спрямованими на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

Всеукраїнський референдум не може призначатися (проголошуватися) чи проводитися в умовах воєнного чи надзвичайного стану на всій території України. Якщо воєнний чи надзвичайний стан введений після призначення (проголошення) референдуму, суб'єкт призначення (проголошення) референдуму не пізніш як на третій день після введення такого стану приймає рішення про зупинення процесу референдуму до закінчення дії воєнного чи надзвичайного стану.

На всеукраїнський референдум можуть виноситися декілька питань з однієї проблеми.

За предметом всеукраїнський референдум може бути:

1) про схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання не чинним закону про внесення змін до Конституції України (*конституційний референдум*);

2) про зміну території України (*ратифікаційний референдум*);

3) щодо прийняття чи скасування закону України або внесення змін до чинного закону України (*законодавчий референдум*);

4) з будь-якого питання за винятком тих, щодо яких референдум не допускається згідно з Конституцією України (*загальний референдум*).

Результати народного волевиявлення на всеукраїнському референдумі є обов'язковими.

Новий всеукраїнський референдум з інших питань, що раніше виносилися на референдум, окрім внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції України з одного й того самого питання, може бути проведено не раніше ніж через рік з дня оголошення результатів проведеного референдуму. Реалізація ініціативи щодо внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції України з одного й того самого питання можлива Верховною Радою України наступного скликання.

Суб'єктами ініціювання всеукраїнського референдуму є Український народ, Верховна Рада України у випадках та порядку, встановлених

Конституцією України та Законом. Суб'єктом призначення (проголошення) є Президент України та Верховна Рада України. Конституційний референдум щодо внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України призначається Президентом України за ініціативою Верховної Ради України. Ратифікаційний референдум щодо зміни території України призначається Верховною Радою України. Всеукраїнський референдум за народною ініціативою проголошується Президентом України

Всеукраїнський референдум за народною ініціативою - це форма прийняття громадянами України рішень з питань загальнодержавного значення з урахуванням обмежень, встановлених Конституцією України. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Шляхом всеукраїнського референдуму за народною ініціативою Український народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення, може в порядку, який визначений Законом, схвалювати нову редакцію Конституції України, вносити зміни до Конституції України, скасовувати, визнавати таким, що втрачає чинність, чи визнавати не чинним закон про внесення змін до Конституції України, приймати закони України (вносити до них зміни), скасовувати закони України, визнавати закони України такими, що втратили чинність, чи визнавати не чинними закони України або окремі їх положення.

Процес всеукраїнського референдуму розпочинається з дня оголошення Центральною виборчою комісією про початок процесу всеукраїнського референдуму. Процес всеукраїнського референдуму завершується через п'ятнадцять днів після дня офіційного оголошення Центральною виборчою комісією результатів референдуму.

Всеукраїнський референдум проводиться в єдиному загальнодержавному окрузі референдуму, який включає в себе всю територію України та закордонний округ. Для проведення всеукраїнського референдуму Центральна виборча комісія утворює в єдиному загальнодержавному окрузі референдуму 225 територіальних округів.

Місцевий референдум - форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування.

Місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення.

Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, ві-

днесене Конституцією України, цим та іншими законами до відання місцевого самоврядування. На місцевий референдум не можуть бути внесені питання, віднесені законом до відання органів державної влади. Рішення, прийняті місцевим референдумом, є обов'язковими для виконання на відповідній території.

Виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються питання щодо прийняття рішення про проведення місцевого референдуму та прийняття відповідно до законодавства рішень щодо організації проведення референдумів.

На місцевих референдумах приймаються рішення:

- про наділення міських рад правами щодо управління майном і фінансовими ресурсами, які є у власності територіальних громад районів у містах;

- добровільне об'єднання територіальних громад відповідних територіальних громад сіл. Таке рішення є наданням згоди на створення спільних органів місцевого самоврядування, формування спільного бюджету, об'єднання комунального майна.

- вихід із складу сільської громади за рішенням відповідної територіальної громади.

Порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Тестові завдання до модуля III «Народне волевиявлення в Україні (вибори, референдуми)»

1. Об'єктивне виборче право – це:

- А) сукупність принципів виборчого права та виборчого процесу;
- Б) норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням представницьких виборчих органів публічної влади;
- В) сукупність стадій виборчого процесу;
- Г) гарантоване конституцією та законами право громадян обирати й бути обраними.

2. Спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб – це:

- А) виборче право;
- Б) виборчий процес;
- В) виборча кампанія;
- Г) виборча система.

3. Не мають права голосу і права бути обраними громадяни України, які:

- А) визнані судом недієздатними;
- Б) перебувають у день голосування за межами України;
- В) відбувають у день голосування покарання в установах кримінально-виконавчої системи;
- Г) мають обмежені можливості пересування.

4. Всеукраїнський обов'язковий референдум призначається Верховною Радою України щодо:

- А) питання про зміну території України;
- Б) розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» Конституції України;
- В) розділу III «Вибори. Референдум» Конституції України;
- Г) амністії.

5. Народне волевиявлення здійснюється шляхом:

- А) виборів;
- Б) референдумів;
- В) виборів та референдумів;
- Г) звернення до органів публічної влади.

6. Суб'єктивне виборче право – це:

- А) сукупність принципів виборчого права та виборчого процесу;
- Б) норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням

представницьких виборних органів публічної влади;

В) сукупність стадій виборчого процесу;

Г) гарантоване конституцією та законами право громадян обирати й бути обраними.

7. Всеукраїнський референдум проголошується Президентом України за народною ініціативою на вимогу не менше як:

А) ста тисяч громадян України, котрі мають право голосу;

Б) однієї третини конституційного складу Верховної Ради України;

В) трьох мільйонів громадян України, котрі мають право голосу;

Г) трьох мільйонів громадян України.

8. В Україні при виборах народних депутатів України застосовується:

А) змішана (пропорційно-мажоритарна) система;

Б) пропорційна система;

В) мажоритарна система відносної більшості;

Г) мажоритарна система абсолютної більшості.

9. Принцип прямих виборів означає:

А) кожний виборець самостійно, без будь-якого зовнішнього впливу вирішує, брати йому участь у виборах чи ні;

Б) надання виборчих прав усім громадянам України, а також відсутність передбачених законодавством вимог, що обмежували б участь у виборах будь-яких груп громадян;

В) депутати, інші виборні особи обираються безпосередньо виборцями;

Г) заборона зовнішнього нагляду і контролю за волевиявленням виборців у будь-якій формі.

10. Яким є правильний порядок стадій виборчого процесу?

А) складання та уточнення списків виборців; утворення виборчих округів, дільниць та комісій; висування та реєстрація кандидатів; передвиборна агітація; голосування; встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування;

Б) складання та уточнення списків виборців; утворення виборчих округів, дільниць та комісій; висування та реєстрація кандидатів; передвиборна агітація; голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування; встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення;

В) утворення виборчих округів, дільниць та комісій; складання та уточнення списків виборців; висування та реєстрація кандидатів; передвиборна агітація; голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування; встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення;

Г) складання та уточнення списків виборців; висування та реєстрація кандидатів; утворення виборчих округів, дільниць та комісій; передвиборна агітація; голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування; встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення.

Модуль IV. КОНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

45. Конституційно-правове регулювання питань організації і діяльності державних органів

Ключові поняття: державний апарат, орган державної влади, компетенція органу державної влади, державно-владні повноваження.

Важливою ознакою будь-якої держави є *державний апарат* – система органів державної влади (державних органів), через діяльність яких здійснюється державна влада (у формі представницької демократії), реалізуються функції держави та забезпечується захист її інтересів.

Орган державної влади (державний орган) – це організаційно відокремлена і відносно автономна складова частина єдиного державного апарату України, що становить собою колектив громадян України (одну особу) – державних службовців, заснований у встановленому законом порядку для виконання завдань та функцій держави, наділений з цією метою відповідними державно-владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах.

Державно-владні повноваження – необхідний атрибут усіх органів держави, що знаходить відображення в їх конституційному найменуванні – «органи державної влади». Вони здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Своє юридичне вираження державно-владні повноваження органу знаходять у його компетенції як сукупності його предметів відання, прав і обов'язків.

Предмети відання органу вказують на ті сфери суспільного життя, на які спрямована його регулююча діяльність. Кожний орган державної влади функціонує лише в тих сферах суспільних відносин, які визначаються метою його утворення та закріплюються законом. Предмети відання органу – це визначене законодавством коло його діяльності, питання, які, згідно з законом, може і повинен вирішувати орган державної влади.

Правами і обов'язками орган державної влади наділяється законом для вирішення тих питань, що становлять предмет його відання. Наявність у органа прав і обов'язків (повноважень), наданих для здійснення відповідних владних дій, характеризують його юридичну компетент-

ність. *Компетенція органу державної влади* – це закріплена законом (або іншим нормативним актом) сукупність його владних повноважень (прав і обов’язків), юридичної відповідальності і предмета відання.

Поняття «компетенція органу державної влади» охоплює лише ті його повноваження, що спрямовані на зовнішні об’єкти управління (зовні органу) – компетенційні повноваження. Повноваження, пов’язані із самоорганізацією органу (спрямовані всередину органу), тобто самоорганізаційні повноваження, не входять до складу його компетенції. Наприклад, право Верховної Ради України приймати рішення про проведення закритого засідання, обирати зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликати їх тощо.

Особливістю повноважень органів державної влади порівняно з правами та обов’язками фізичної особи є те, що, по-перше, орган державної влади, його посадові особи згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. По-друге, значна частина прав органу державної влади одночасно є і його обов’язками: здійснення органом одних і тих же дій стосовно одного суб’єкта може виступати як реалізація права цього органу, а стосовно іншого – як обов’язок.

Державно-владні повноваження державних органів реалізуються у відповідних правових та організаційних формах із застосуванням методів, чітко визначених Конституцією та законами України. Так, правовими формами діяльності Президента України є укази та розпорядження, Кабінету Міністрів України – постанови і розпорядження. Організаційною формою роботи Верховної Ради України є сесія, Кабінету Міністрів України – засідання.

46. Конституційна система органів державної влади України. Принципи їх організації та діяльності

Ключові поняття: система органів державної влади, класифікація органів державної влади, принципи організації та діяльності органів державної влади.

Конституція України, закріплюючи принцип розподілу влад, визначила відповідні види органів у системі органів державної влади України, кожний із яких характеризується своєю компетенцією, порядком формування, організаційними та правовими формами й територією дія-

льності.

Систему органів державної влади в Україні складають:

1) *орган законодавчої влади* – представницький орган, що утворюється шляхом вільних і загальних виборів. Він виражає волю всього народу і його основною функцією є законотворчість. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Законодавча влада може здійснюватися народом України також безпосередньо – шляхом всеукраїнського референдуму;

2) *органи виконавчої влади* утворюються шляхом призначення для здійснення виконавчої і розпорядчої діяльності з керівництва господарською, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами життя суспільства. До системи цих органів належать: а) вищий орган – Кабінет Міністрів України, котрий спрямовує та координує роботу інших органів виконавчої влади; б) центральні та місцеві органи виконавчої влади;

3) *органи судової влади* – *суди* – здійснюють судову владу шляхом конституційного, цивільного, кримінального та адміністративного судочинства. Конституція України до системи цих органів відносить суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України;

4) особливе місце в системі органів державної влади України посідає *Президент України*, якого Конституція України не відносить до жодної з гілок влади і закріплює його статус як глави держави. Він бере участь у формуванні інших гілок влади (наприклад, призначає позачергові парламентські вибори, призначає третину суддів Конституційного Суду України тощо) та взаємодіє з ними;

5) особливу групу органів державної влади, що також безпосередньо не входять до вищеназваних гілок влади, становлять органи прокуратури. Вони наділені державно-владними повноваженнями і беруть участь у функціонуванні насамперед судової гілки влади.

Класифікацію органів державної влади України можна також здійснити за такими критеріями:

1) спосіб формування:

– виборні (Президент України, Верховна Рада України);

– такі, що призначаються (Кабінет Міністрів України, органи прокуратури);

2) територіальний масштаб діяльності:

– вищі (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Верховний Суд України) і центральні (міністерства, служби, агентства, інспекції);

– місцеві (місцеві державні адміністрації, місцеві суди загальної юрисдикції);

3) характер компетенції:

– загальної компетенції (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцева державна адміністрація);

– спеціальної компетенції: галузевої компетенції (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ України, Державне агентство лісових ресурсів України), міжгалузевої компетенції (Міністерство енергетики та вугільної промисловості України), внутрішньогалузевої компетенції (місцеві органи галузевих міністерств);

4) порядок вирішення питань, віднесених до їх компетенції:

– колегіальні (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України);

– одноосібні (Президент України).

Різновидами державних органів є: державні підприємства (створюються для господарської діяльності в державному секторі економіки), *державні установи* (надають послуги у сфері освіти, медичного обслуговування та ін.), *державні організації* (виконують роботи, надають послуги, наприклад, у сфері будівництва, перевезень тощо).

Принципи організації та діяльності органів державної влади – це основоположні вихідні засади, на яких базується побудова та функціонування органів державної влади. Їх можна поділити на: 1) універсальні – притаманні всім видам органів державної влади, державному апарату України в цілому та 2) спеціальні – такі, що визначають побудову і функціонування лише окремих видів органів державної влади і пов'язані зі специфікою здійснення відповідних видів державної діяльності.

Універсальними *принципами організації і діяльності органів державної влади України є:*

1) *принцип суверенності та єдності системи органів державної влади* полягає в тому, що система органів державної влади від імені і за дорученням народу України є носієм державної влади, а діяльність органів державної влади базується на засадах верховенства, повноти та неподільності державної влади всередині країни та незалежності від будь-якої іноземної влади і рівноправності в зовнішніх відносинах;

2) *принцип легітимності* означає, що органи державної влади утворюються, а їхні посадові особи набувають повноважень у визначений Конституцією та законами України спосіб, а саме: виборні органи – шляхом проведення вільних виборів, призначувальні – шляхом дотримання встановленої законом процедури призначення посадових осіб на відповідні посади;

3) *принцип поділу влад* виявляється в тому, що, по-перше, органи законодавчої і виконавчої влади формуються відносно незалежно один від одного (Верховна Рада України обирається виборцями, а персональний склад органів виконавчої влади визначається Верховною Радою України

за поданням Прем'єр-міністра України та Президента України або відповідними посадовими особами органів виконавчої влади); по-друге, сфери компетенції органів, які здійснюють різні гілки влади, чітко розмежовані Конституцією України; по-третє, різні види органів державної влади наділені Конституцією України взаємними контрольними повноваженнями, які в сукупності становлять систему «стримувань і противаг»;

4) *принцип законності* впливає з більш загального конституційного принципу верховенства права і полягає в тому, що органи державної влади організовуються і діють лише на підставі та в спосіб, що передбачені Конституцією і законами України;

5) *принцип участі громадян у формуванні та діяльності органів державної влади* означає право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади, користуватися рівним правом доступу до державної служби, направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, їх посадових і службових осіб, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк, а також реалізація їх конституційного права оскаржувати в суді рішення, діяльність чи бездіяльність органів державної влади, їх посадових і службових осіб;

6) *принцип позапартійності* полягає в забороні створення і діяльності організаційних структур політичних партій в органах державної влади (за винятком Верховної Ради України, де утворюються партійні фракції), а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

У науковій літературі виділяють також інші універсальні принципи: соціальної справедливості; гуманізму і милосердя; поєднання переконання і примусу; гласності і врахування громадської думки; виборності тощо.

47. Місце Верховної Ради України в системі органів державної влади

Ключові поняття: парламент, парламентаризм, Верховна Рада України.

Доктрина розподілу влад, що базується на принципі відносної автономності та паритету гілок влади, одночасно виходить із визнання певного пріоритету законодавчої гілки влади. Це зумовлено тим, що інші

гілки влади (виконавча і судова) здійснюють свою діяльність на основі виконання закону.

Законодавча влада в демократичній державі переважно здійснюється загальнодержавним представницьким органом (*парламентом*) – виборним колегіальним органом держави, тобто вищим органом народного представництва, який виражає суверенну волю народу, покликаний регулювати важливі суспільні відносини головним чином шляхом прийняття законів, здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади і вищих посадових осіб. Це положення має принципове вихідне значення в аналізі місця та ролі Верховної Ради України в системі органів державної влади. Згідно зі ст. 75 Конституції України *Верховна Рада України – парламент* – є єдиним органом законодавчої влади в Україні.

Застосування терміну «парламент» до Верховної Ради України свідчить про сприйняття ряду основних положень доктрини *парламентаризму*, під яким розуміють систему правління, що характеризується чітким розмежуванням законодавчої і виконавчої функцій при формальному верховенстві представницького законодавчого органу – парламенту – стосовно інших органів державної влади.

Конституція України визначає статус Верховної Ради як єдиного органу законодавчої влади в Україні. Верховна Рада Автономної Республіки Крим конституйована як представницький орган АРК і вона не наділена правом приймати нормативно-правові акти у формі закону, а всю законодавчу діяльність в Україні зосереджено виключно у Верховній Раді України.

Верховній Раді України як сучасному парламенту притаманні такі *ознаки*:

1) це загальнодержавний орган, що наділений верховною законодавчою владою. Його діяльність поширюється на всю територію держави. Парламент – єдиний орган у державі, який правомочний видавати акти вищої юридичної сили – закони;

2) це колегіальний орган, що складається з народних депутатів України, чисельність яких має бути достатньою для забезпечення його представницького характеру та легітимності прийнятих ним актів шляхом голосування, чому має передувати їх обговорення та дебати як у комітетах, так і на пленарних засіданнях;

3) як представницька установа парламент здійснює свою діяльність згідно з належними йому правами, а не в силу яких-небудь розпоряджень, наданих йому ким-небудь іншим;

4) парламент формується на виборних засадах – шляхом вільних виборів, які проводяться на основі дотримання загально визнаних демократичних принципів виборчого права, що забезпечує його легітимний

характер;

5) це орган загальної компетенції. До його відання віднесено широке коло питань, що потребують законодавчого регулювання. Він бере участь у реалізації практично всіх функцій держави.

Конституційно-правовий статус Верховної Ради України характеризується такими суттєвими рисами:

1) підзвітністю і підконтрольністю уряду (Кабінету Міністрів України) парламенту;

2) наявністю у глави держави (Президента України) повноважень, пов'язаних з діяльністю парламенту (законодавча ініціатива, право розпуску Верховної Ради України, право вето тощо);

3) наявністю у парламенту повноважень щодо усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

4) здійсненням конституційно встановлених форм парламентського контролю (за дотриманням прав людини, використанням коштів державного бюджету).

48. Порядок формування, конституційний склад та структура Верховної Ради України

Ключові поняття: склад та структура Верховної Ради України, однапалатний, двопалатний парламент.

Верховна Рада України є виборним колегіальним органом. Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України (ст. 77 Конституції України). Чинний Закон України «Про вибори народних депутатів України», прийнятий 17 листопада 2011 р., закріпив формування парламенту за змішаною (пропорційно-мажоритарною) виборчою системою: 1) 225 депутатів обираються за пропорційною системою у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій; 2) 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах.

Право висунення кандидатів у депутати належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через партії або шляхом самовисування.

Згідно з ч. 1 ст. 76 Конституції України конституційний склад Верховної Ради України – 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таєм-

ного голосування.

Чисельність парламенту визначається з урахуванням різних чинників. З одного боку, вона має бути достатньою для забезпечення його представницького характеру. Для того щоб парламент виступав реальним представником народу (представницьким мандатарієм нації), до його складу мають входити досить численні об'єднання парламентарів (депутатські фракції), які б відображали інтереси значних прошарків суспільства. Крім того, чисельність парламенту має забезпечити можливість формування його робочих органів (комітетів та комісій), які здійснюють законопроектну та контрольну діяльність.

За *структурою* парламенти поділяють на *однопалатні (монокамерні)* та *двопалатні (бікамерні)*. Вибір тієї чи іншої структури парламенту зумовлений формою державного устрою (федерації, як правило, мають бікамерні парламенти: одна з палат представляє інтереси суб'єктів федерації), історичними традиціями, вимогами законодавчого процесу.

Проблема структури парламенту неоднозначно оцінюється в науковій літературі. Чимало вчених схиляються до думки про доцільність бікамерної структури парламенту. При цьому висловлюються такі аргументи на користь бікамерної структури парламенту:

- по-перше, бікамерні парламенти відповідають європейській традиції, згідно з якою необхідність подвійного представництва пов'язується з соціальною чи географічною різноманітністю;

- по-друге, наявність двох палат є гарантією гласності та врахування позиції меншості;

- по-третє, бікамерна структура сприяє підвищенню якості законодавчої роботи, здійсненню парламентського контролю та втіленню державної політики в національному та місцевому вимірах;

- по-четверте, двопалатна система є чинником, що стримує надмірну політизацію парламенту, змушуючи його при цьому враховувати регіональні інтереси та особливості держави.

Що ж до недоліків бікамерної структури парламентів, то до них відносять ускладнення та уповільнення законодавчого процесу.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 76 Конституції України Верховна Рада України має монокамерну структуру, тобто становить собою одну палату.

49. Функції та компетенція Верховної Ради України

Ключові поняття: функції та компетенція Верховної Ради України, законодавча, установча, контрольна функції та компетенція.

Функції Верховної Ради – це основні напрямки діяльності українського парламенту. Вони пов'язані з особливостями її конституційно-правового статусу як парламенту. Відповідно, можна виділити такі її основні функції: законодавчу, установчу та контрольну.

Законодавча функція Верховної Ради – це найважливіший напрямок її діяльності. В системі поділу влад парламент має прерогативу в галузі правотворчості. Верховна Рада України в рамках своєї компетенції приймає закони з питань, що потребують законодавчого регулювання, не втручаючись при цьому у сферу компетенції інших органів, які здійснюють нормотворчу підзаконну діяльність (Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства тощо). З позиції Конституційного Суду України (Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп у справі повноважності Верховної Ради), Верховна Рада здійснює законодавчу владу самостійно. Проте учасниками законодавчого процесу на його відповідній стадії, а отже, учасниками законотворчості, є визначені в частині першій статті 93 Конституції суб'єкти права законодавчої ініціативи у Верховній Раді, зокрема, Президент і Кабінет Міністрів. Здійснюючи законодавчу функцію, Верховна Рада за допомогою закону (за умови відповідності його Конституції України) надає своєму рішенню вищої юридичної сили, пов'язуючи ним виконавчу і судову владу.

Установча функція Верховної Ради пов'язана з її участю у формуванні інших органів державної влади і місцевого самоврядування та визначенні правових основ їх діяльності. Зокрема, Верховна Рада признає вибори Президента України та місцеві вибори, признає за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, признає на посаду та припиняє повноваження членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України тощо.

Контрольна функція Верховної Ради полягає у здійсненні парламентського контролю, а саме за діяльністю Кабінету Міністрів України, дотриманням прав людини та використанням коштів Державного бюджету.

Поряд з основними виділяють ще додаткові функції Верховної Ради України: представницька, міжнародна, координаційна, бюджетно-фінансова та інші.

Компетенцію Верховної Ради України складають закріплені Кон-

ституцією України предмети відання та повноваження, необхідні для реалізації її функцій. Конституційні повноваження Верховної Ради України можна систематизувати відповідно до її функцій за групами:

1. *Законодавчу компетенцію* складають такі повноваження:

- внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України ;
- призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених ст. 73 Конституції України;
- прийняття законів та внесення до них змін;
- затвердження Державного бюджету України та внесення до нього змін;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;
- затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї.

2. *Установчу компетенцію* складають повноваження щодо формування органів державної влади і державних установ, призначення, затвердження або обрання посадових осіб тощо, зокрема:

- призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією України;
- усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому ст. 111 Конституції України;
- призначення більшістю від конституційного складу Верховної Ради України за поданням Президента України Прем'єр-міністра України;
- призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, половини складу Ради Національного банку України, половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, третини складу Конституційного Суду України;
- надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;
- призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;
- дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автоном-

ної Республiки Крим за наявностi висновку Конституцiйного Суду України про порушення нею Конституцiї України або законiв України; призначення позачергових виборiв до Верховної Ради Автономної Республiки Крим;

– призначення чергових та позачергових виборiв до органiв місцевого самоврядування.

3. *Контрольну компетенцiю* складають повноваження, що забезпечують реалiзацiю контрольної функцiї Верховної Ради, зокрема:

– здiйснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцiєю та законами України;

– заслуховування щорiчних та позачергових послань Президента України про внутрiшнє i зовнiшнє становище України;

– розгляд i прийняття рiшення щодо схвалення Програми діяльностi Кабiнету Міністрiв України;

– здiйснення контролю за діяльностю Кабiнету Міністрiв України вiдповiдно до Конституцiї та законiв України.

Парламентський контроль за додержанням конституцiйних прав i свобод людини i громадянина здiйснює, згiдно зi ст. 101 Конституцiї України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а Верховна Рада заслуховує його щорiчні доповiдi про стан справ у цiй сферi.

У фiнансовiй сферi Верховна Рада здiйснює контроль за виконанням Державного бюджету України, приймає рiшення щодо звiту про його виконання; затверджує рiшення про надання Україною позик та економiчної допомоги iноземним державам i мiжнародним органiзацiям, а також про одержання Україною вiд iноземних держав, банкiв i мiжнародних фiнансових органiзацiй позик, не передбачених Державним бюджетом України, здiйснює контроль за їх використанням. Вiдповiдно до ст. 98 Конституцiї України контроль за використанням коштів Державного бюджету України вiд iменi Верховної Ради України здiйснює Рахункова палата.

До контрольних повноважень Верховної Ради можна також вiднести прийняття рiшення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатiв України чи комiтету Верховної Ради України, попередньо пiдтриману не менш як однією третиною вiд конституцiйного складу Верховної Ради України.

Повноваження в галузi зовнiшньої полiтики, оборони, безпеки та правоохоронної діяльностi передбачають права Верховної Ради щодо: затвердження загальної структури, чисельностi, визначення функцiй Служби безпеки України, Збройних Сил України, iнших утворених вiдповiдно до законiв України вiйськових формувань, а також Мiнiстерства внутрiшнiх справ України; схвалення рiшення про надання вiйськової допомоги iншим державам, про направлення пiдроздiлiв Збройних Сил

України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Повноваження із самоорганізації роботи Верховної Ради включають: обрання Голови Верховної Ради України, першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликання їх; затвердження переліку комітетів Верховної Ради та обрання голів цих комітетів; створення тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій; призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату.

Верховна Рада здійснює також інші повноваження, які згідно з Конституцією України віднесено до її відання, зокрема: утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів; встановлення державних символів України; затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності тощо.

50. Принципи правового статусу народного депутата України

Ключові поняття: народний депутат України, принципи правового статусу народного депутата, депутатська недоторканність (імунітет), депутатський індемнітет.

Народні депутати України (парламентарії) – це обрані народом особи, які є членами парламенту України – Верховної Ради. Вони наділяються спеціальною право- і дієздатністю, що надає можливість брати участь у законотворчій діяльності та здійсненні інших функцій Верховної Ради України.

Правовий статус народного депутата України встановлюється положеннями Конституції України (ст. 78-81), Законом України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. та іншими актами. У них закріплюються принципи статусу народного депутата України, строк його повноважень, права і обов'язки та гарантії

депутатської діяльності.

Принципами статусу народного депутата України є:

1) *вільний депутатський мандат*. Народний депутат України є обраним відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» представником Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України;

2) *здійснення повноважень народним депутатом на постійній основі та несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності*. Цей принцип закріплено у ст. 78 Конституції України та у ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата України». Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Народний депутат не має права: бути членом Кабінету Міністрів України, керівником центрального органу виконавчої влади; мати інший представницький мандат чи одночасно бути на державній службі; обіймати посаду міського, сільського, селищного голови; займатися будь-якою, крім депутатської, оплачуваною роботою, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час; залучатись як експерт органами досудового слідства, прокуратури, суду, а також займатись адвокатською діяльністю; входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку. Вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності встановлюються законом. У разі виникнення обставин, що порушують вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, народний депутат України у двадцятиденний строк з дня виникнення таких обставин припиняє таку діяльність або подає особисту заяву про складення повноважень народного депутата України;

3) *рівноправність депутатів*. Цей принцип знаходить свій вияв у праві народних депутатів обирати і бути обраними до органів Верховної Ради та на парламентські посади, у праві законодавчої ініціативи, брати участь у дебатах тощо;

4) *депутатська недоторканність (імунітет)*. Цей принцип означає, що народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані. Особливості притягнення народного депутата до відповідальності передбачені законодавчо (ч. 3 ст. 80 Конституції України, ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» тощо);

5) *депутатський індемнітет* (англ. indemnity, від лат. indemnitas –

нешкідливість) розглядається у двох аспектах: по-перше, як невідповідальність народного депутата – він не несе юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (ч. 2 ст. 80 Конституції України); по-друге, як винагорода народного депутата за його парламентську діяльність (згідно зі ст. 33 Закону України «Про статус народного депутата України» оплата праці народного депутата України проводиться в розмірах, встановлених Верховною Радою України).

51. Конституційне закріплення порядку набуття та припинення повноважень народного депутата України

Ключові поняття: дострокове припинення повноважень народного депутата України, несумісність.

Строк повноважень народного депутата України – 5 років. Його повноваження починаються з моменту складання народним депутатом присяги, текст якої визначається ст. 79 Конституції України, а припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України;
- 5) якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто;
- 6) невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції;
- 7) його смерті.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково також у разі дострокового припинення відповідно до Конституції України повноважень Верховної Ради України – в день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

У разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо

народного депутата України, визнання народного депутата України недієздатним або безвісно відсутнім його повноваження припиняються з дня набрання законної сили рішенням суду, а у разі смерті народного депутата України – з дня смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть.

У разі невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції його повноваження припиняються достроково на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій) з дня прийняття такого рішення.

Повноваження народних депутатів також припиняються у разі дострокового припинення повноважень Верховної Ради Президентом України (ст. 90 Конституції України), якщо протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

Повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені в останні шість місяців строку повноважень Президента України.

51. Права та обов'язки народного депутата України

Ключові поняття: права народного депутата, депутатський запит, депутатське звернення, обов'язки народного депутата.

Повноваження народного депутата закріплюються Конституцією та Законами України «Про статус народного депутата України», «Про Регламент Верховної Ради України».

Насамперед, народний депутат *має право:* ухвального голосу щодо всіх питань, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано; брати участь у роботі будь-якого органу парламенту; брати особисту участь у засіданнях Верховної Ради України чи її органів, до складу яких його обрано.

А також на пленарних засіданнях Верховної Ради України народний депутат *має право:*

1) обирати і бути обраним на посади Голови Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України;

- 2) обирати і бути обраним до органів Верховної Ради України;
- 3) пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України або її органами;
- 4) виступати із законодавчою ініціативою у Верховній Раді України;
- 5) звертатися із депутатськими запитами, вимагати відповіді на них;
- 6) брати участь у дебатах, ставити запитання доповідачам, головному на засіданні;
- 7) виступати з обґрунтуванням своїх пропозицій і з мотивів голосування;
- 8) висловлювати свою думку щодо кожного питання, яке розглядається на засіданні;
- 9) висловлювати думку щодо кандидатів, які обираються чи призначаються на посади, звільняються з посад Верховною Радою України, а також щодо яких Верховна Рада України надає згоду на призначення і звільнення з посад тощо.

Народні депутати мають право об'єднуватися в депутатські фракції. Народний депутат має право як бути членом лише однієї зареєстрованої депутатської фракції (групи), так і право вільно вийти з її складу. Також він може не входити до жодної зареєстрованої депутатської фракції.

Народний депутат має право на депутатський запит. *Депутатський запит* – це вимога народного депутата, народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, яка заявляється на сесії Верховної Ради України до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції.

Якщо запит з об'єктивних причин не може бути розглянуто у встановлений строк, Президент України, керівник відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, до якого звернуто запит, зобов'язаний письмово повідомити про це Голову Верховної Ради України та народного депутата, групу народних депутатів, комітет Верховної Ради України, який вніс (які внесли) запит, і запропонувати інший строк, який не повинен перевищувати одного місяця після одержання запиту.

Народний депутат має право на депутатське звернення. *Депутатське звернення* – викладена в письмовій формі пропозиція народного депутата, звернена до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ і організацій,

об'єднань громадян здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення чи викласти позицію з питань, віднесених до їх компетенції.

Орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, керівники підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, яким адресовано депутатське звернення, зобов'язані протягом 10 днів з моменту його одержання розглянути і дати письмову відповідь. У разі неможливості розгляду звернення народного депутата у визначений строк його повідомляють про це офіційним листом з викладенням причин продовження строку розгляду. Строк розгляду депутатського звернення, з урахуванням продовження, не може перевищувати 30 днів з моменту його одержання.

Працюючи за межами парламенту, народний депутат, який не має спеціальних повноважень на представництво Верховної Ради України, має право вступати у відносини з посадовими особами і державними органами іноземних держав лише від свого імені. Він також:

- користується правом невідкладного прийому з питань депутатської діяльності керівниками та іншими посадовими особами розташованих на території України органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, громадських організацій і політичних партій;

- при пред'явленні посвідчення народного депутата України користується правом безперешкодно відвідувати органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також правом безперешкодного доступу на всі підприємства, в установи та організації, розташовані на території України, незалежно від їх підпорядкування, форм власності, режиму секретності. Вимоги про пред'явлення чи оформлення інших документів, а також особистий огляд народного депутата, огляд та перевірка його речей забороняються, якщо інше не встановлено законом;

- має право порушувати у Верховній Раді України або її органах питання про необхідність проведення перевірок додержання законів органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та об'єднаннями громадян, розташованими на території України, чи їх посадовими особами, про проведення розслідувань з питань, що становлять суспільний інтерес, та брати участь у таких розслідуваннях у порядку, встановленому законом;

- у разі порушення прав, свобод і інтересів людини та громадянина, що охороняються законом, та інших порушень законності має право на місці вимагати негайного припинення порушення або звертатися з вимогою до відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ та орга-

нізацій припинити такі порушення;

- має право брати участь з правом дорадчого голосу у роботі сесій сільських, селищних, міських, районних у містах (у містах з районним поділом), районних і обласних рад та засіданнях їх органів;

- має право зустрічатися з виборцями, колективами підприємств, установ та організацій, об'єднаннями громадян, у чому йому повинні невідкладно сприяти їх керівники, а також інші права, передбачені Конституцією України та законами України.

До основних *обов'язків* народного депутата у Верховній Раді та її органах Закон відносить:

– дбати про благо України і добробут Українського народу, захищати інтереси виборців та держави;

– додержуватися вимог Конституції України, законів України, присяги народного депутата України;

– бути присутнім та брати участь у засіданнях Верховної Ради та її органів, до складу яких його обрано, виконувати їх доручення;

– додержуватися Регламенту Верховної Ради України;

– брати участь у контролі за виконанням законів та інших актів Верховної Ради, рішень її органів;

– інформувати Верховну Раду та її відповідні органи про виконання їх доручень;

– особисто брати участь у голосуванні з питань, що розглядаються Верховною Радою України та її органами;

– додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики;

– завчасно повідомляти про неможливість бути присутнім на засіданні Верховної Ради України чи її органів керівників цих органів;

– постійно підтримувати зв'язки з виборцями, інформувати їх про свою депутатську діяльність через засоби масової інформації, періодично на зборах виборців, але не рідше двох разів на рік;

– розглядати звернення виборців;

– проводити особистий прийом громадян у дні, визначені Верховною Радою України для роботи з виборцями;

– використовувати депутатські бланки лише для офіційних запитів, звернень та листів, які підписуються ним власноручно.

Працюючи у Верховній Раді та її органах, народний депутат зобов'язаний дотримуватися правил депутатської етики. Регламент Верховної Ради України забороняє народним депутатам вживати образливі висловлювання та непристойні і лайливі слова, закликати до незаконних і насильницьких дій, виступати на засіданні без дозволу головуючого, заважати промовцям і слухачам діями, які перешкоджають викладенню

або сприйманню виступу (вигуками, оплесками, вставанням тощо). У разі порушення цих правил до народного депутата можуть бути застосовані такі стягнення: попередження, припинення виступу, позбавлення права виступу на засіданні, відсторонення від присутності на засіданні тощо.

53. Гарантії діяльності народного депутата. Депутатська недоторканність

Ключові поняття: гарантії діяльності народного депутата, гарантія депутатської недоторканності, помічник-консультант.

Гарантіями діяльності народного депутата є:

- 1) непорушність повноважень народного депутата;
- 2) депутатська недоторканність;
- 3) забезпечення народного депутата інформаційними матеріалами та юридичною допомогою;
- 4) переважне право виступу з питань депутатської діяльності в державних засобах масової інформації;
- 5) відповідальність посадових осіб за невиконання обов'язків щодо народного депутата;
- 6) захист трудових прав народного депутата;
- 7) компенсація витрат, пов'язаних з депутатською діяльністю;
- 8) право народного депутата мати до десяти помічників-консультантів та помічників-консультантів, які працюють на громадських засадах;
- 9) право народного депутата на належні умови для виконання депутатських повноважень;
- 10) право народного депутата на належні житлові умови.

Гарантія депутатської недоторканності означає, що народні депутати України не можуть бути без їх письмової згоди або згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані, заарештовані або піддані заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку (ч. 3 ст. 80 Конституції України, ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України»).

Народному депутату гарантується депутатська недоторканність на весь строк здійснення депутатських повноважень. Народний депутат не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований.

Обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і

багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата, допускаються лише у разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Для повноцінного здійснення своїх повноважень народний депутат може мати до тридцяти одного *помічника-консультанта*. *Помічником-консультантом* народного депутата може бути лише громадянин України, що має середню спеціальну чи вищу освіту і вільно володіє державною мовою. Помічники-консультанти народного депутата можуть працювати як за строковим трудовим договором на постійній основі, так і за сумісництвом чи на громадських засадах.

Помічники-консультанти народного депутата перебувають у штаті державних підприємств, установ, організацій або за заявою народного депутата прикріплюються для кадрового та фінансового обслуговування до виконавчих комітетів відповідного органу місцевого самоврядування, а у містах Києві та Севастополі – до секретаріатів міських рад.

На чотирьох помічників-консультантів народного депутата поширюється дія Закону України «Про державну службу», їм присвоюється не вище ніж сьомий ранг державного службовця четвертої категорії, вони прикріплюються для кадрового та фінансового обслуговування до Апарату Верховної Ради України або до виконавчих апаратів органів місцевого самоврядування.

Помічник-консультант народного депутата звільняється з попереднього місця роботи в порядку переведення в зазначений у його заяві і поданні народного депутата строк.

Народний депутат самостійно визначає кількість помічників-консультантів, які працюють за строковим трудовим договором на постійній основі, за сумісництвом і на громадських засадах у межах загального фонду, який встановлюється йому для оплати праці помічників-консультантів постановою Верховної Ради України; здійснює їх підбір, розподіляє обов'язки між ними та здійснює особисто розподіл місячного фонду заробітної плати помічників-консультантів.

У разі затримання, арешту, притягнення помічника-консультанта народного депутата до кримінальної відповідальності правоохоронні органи зобов'язані невідкладно повідомити про це народного депутата. Помічник-консультант народного депутата має право бути присутнім на засіданнях місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Доступ помічника-консультанта народного депутата у приміщення центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування здійснюється за його посвідченням.

54. Акти Верховної Ради України

Ключові поняття: закон, постанова, заява, звернення, декларація.

Стаття 91 Конституції України передбачає, що Верховна Рада приймає закони, постанови та інші акти.

Закон – це нормативно-правовий акт, що приймається органом законодавчої влади (Верховною Радою України), або безпосередньо народом України (на всеукраїнському референдумі) з дотриманням вимог законодавчої процедури, який має вищу (відносно всіх інших нормативно-правових актів) юридичну силу та регулює найбільш важливі суспільні відносини переважно загального характеру. Закон може бути змінений або скасований лише Верховною Радою України. Конституційний Суд України може визнати закон неконституційним повністю або в окремій частині, внаслідок чого він або його окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність, але це не означає скасування або зміни самого закону. Закон має певну структуру, основними елементами якої є: реквізити закону (його назва; найменування органу, який прийняв закон; дата прийняття; підпис особи, уповноваженої підписувати закони); преамбула; статті та рубрики (глави, розділи тощо) закону.

Постанова – ненормативний акт, за допомогою якого Верховна Рада оформлює свої дії щодо самоорганізації (обрання керівних посадових осіб Верховної Ради, утворення комітетів та обрання їх голів), обрання, призначення, затвердження відповідних посадових осіб тощо.

З практики Верховної Ради відомі також такі акти, як заяви, звернення та декларації.

Заяви та звернення – це акти ненормативного характеру, які містять заклики до парламентів, інших вищих органів зарубіжних країн здійснити певні дії (або утриматися від здійснення певних дій) з метою підтримання миру, подальшого розвитку дво- та багатосторонніх відносин, усунення джерел ускладнення міжнародного становища в цілому чи двосторонніх відносин.

Декларація – це акт, який в загальній, принциповій формі передає основні властивості конституційно-правового регулювання, виражає наміри та зобов'язання учасників правових відносин. Декларації, прийняті Верховною Радою (зокрема, Декларація про державний суверені-

тет України від 16 липня 1990 р., Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р.), мають нормативний характер, але безпосереднє їх застосування, в силу загального характеру норм декларацій, ускладнено. Декларативні положення реалізуються, як правило, з допомогою більш конкретних приписів.

Постанови та інші акти (резолуції, декларації, звернення, заяви) Верховної Ради приймаються більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу, крім випадків, визначених Конституцією України. Підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України.

55. Органи Верховної Ради України

Ключові поняття: комітет, тимчасова слідча комісія, спеціальна тимчасова слідча комісія, тимчасова спеціальна комісія, депутатська фракція, депутатська група.

Органами Верховної Ради є:

1. *Комітети Верховної Ради.* Це органи, що утворюються з числа народних депутатів України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України.

2. *Тимчасові спеціальні комісії* створюються Верховною Радою для підготовки і попереднього розгляду відповідних питань, наприклад, для доопрацювання проектів законів та інших актів Верховної Ради, для вивчення чи дослідження питань, віднесених до її компетенції. Тимчасова спеціальна комісія обирається з числа народних депутатів України, які дали на це згоду. Мінімальний кількісний склад комісії повинен забезпечувати представництво не менш як по одному депутату від кожної зареєстрованої депутатської групи або фракції. Голова комітету Верховної Ради не може бути обраний головою тимчасової спеціальної комісії.

3. *Тимчасові слідчі комісії* створюються Верховною Радою України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, за умови, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради. Висновки і пропозиції таких спеціальних слідчих комісій, згідно з Конституцією України (ч. 4 ст. 89), не є вирішальними для слідства і суду.

Важливим елементом організації Верховної Ради є *депутатські фракції*, що формуються на партійній основі народними депутатами, обраними за списком політичних партій. Політична партія (виборчий

блок політичних партій) має право формувати у Верховній Раді лише одну депутатську фракцію. При формуванні депутатських груп (фракцій) мають бути дотримані певні умови, а саме: мінімальна кількість народних депутатів для формування депутатської фракції має становити не менше ніж 15 народних депутатів.

Принципи функціонування депутатської фракції повинні бути демократичними і не суперечити вимогам Конституції України та Регламенту Верховної Ради України. Народний депутат може входити до складу лише депутатської фракції політичної партії (виборчого блоку політичних партій).

Народний депутат, якого виключено чи який вийшов зі складу депутатської фракції, є позафракційним.

Позафракційні народні депутати можуть об'єднуватися у *депутатську групу* народних депутатів (далі – *депутатська група*). Мінімальна кількість народних депутатів для формування депутатської групи має становити не менше 15 осіб. Народний депутат може входити до складу лише однієї депутатської групи.

Голова Верховної Ради України, Перший заступник та заступник Голови Верховної Ради України не можуть входити ні до складу депутатської фракції, ні депутатської групи.

Депутатська група реєструється в Апараті Верховної Ради, зареєстрована депутатська група має права депутатської фракції.

Народні депутати можуть добровільно об'єднуватися у міжфракційні депутатські об'єднання, які не мають прав депутатської фракції (депутатської групи).

56. Керівні посадові особи Верховної Ради України

Ключові поняття: *Голова Верховної Ради України, заступник, відкликання.*

Очолює Верховну Раду *Голова Верховної Ради України*, який обирається Верховною Радою зі свого складу та відкликається нею. Обраним Головою Верховної Ради України вважається кандидат на посаду, який отримав більшість голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. Про обрання Голови Верховної Ради України Верховна Рада приймає відповідну постанову.

У будь-який час Голова Верховної Ради України може бути відкликаний Верховною Радою на його прохання, а також у зв'язку з незадоволеною його роботою на цій посаді або через інші обставини, що унемо-

жливлюють виконання ним своїх обов'язків. Дострокове припинення депутатських повноважень Голови Верховної Ради одночасно припиняє і його повноваження як Голови Верховної Ради.

Пропозиції про відкликання Голови Верховної Ради можуть вноситися: Головою Верховної Ради України за його письмовою заявою або не менш як 1/3 народних депутатів від їх фактичної кількості за їх підписами.

Відповідно до ст. 88 Конституції України та Регламенту Верховної Ради Голова Верховної Ради України здійснює, зокрема, такі повноваження:

- веде засідання Верховної Ради з дотриманням вимог Регламенту;
- організовує роботу Верховної Ради, координує діяльність її органів, розподіляє посадові обов'язки між Першим заступником і заступником Голови Верховної Ради України;
- підписує акти, прийняті Верховною Радою;
- здійснює повноваження, передбачені ст. ст. 94, 112 Конституції України;
- представляє Верховну Раду у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав і міжнародними організаціями;
- вживає заходів для забезпечення безпеки і охорони Верховної Ради та народних депутатів;
- організовує розробку планів законопроектної роботи Верховної Ради та підготовку питань до розгляду на пленарних засіданнях;
- здійснює контроль за своєчасним направленням і розглядом депутатських запитів;
- видає розпорядження з питань організації роботи Верховної Ради;
- організовує роботу Апарату Верховної Ради та здійснює контроль за його діяльністю;
- звертається до суду з позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата у разі невиконання ним вимоги щодо не сумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності;
- виконує доручення Верховної Ради.

Розпорядження Голови Верховної Ради можуть бути змінені, доповнені, скасовані рішенням Верховної Ради, прийнятим більшістю голосів депутатів від їх фактичної кількості.

Перший заступник Голови Верховної Ради і заступник Голови Верховної Ради обираються на строк повноважень Верховної Ради з числа народних депутатів України, кандидатури яких представляє Верховній Раді Голова Верховної Ради. Вибори проводяться таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів. Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради за дорученням Голови Верховної Ради виконують його

окремі функції, беруть участь у розробці проекту кошторису витрат Верховної Ради, звіту про витрати з кошторису Верховної Ради, контролюють виконання головами відповідних комітетів Верховної Ради їх посадових обов'язків, не рідше одного разу на рік подають звіт Верховній Раді про свою діяльність і організацію діяльності Верховної Ради та її органів з питань, віднесених до їх відання.

Заступники Голови Верховної Ради видають розпорядження, які можуть бути змінені, доповнені, скасовані Головою Верховної Ради, а також рішенням Верховної Ради, прийнятим більшістю голосів депутатів від їх фактичної кількості.

57. Комітети Верховної Ради України: порядок формування, повноваження

Ключові поняття: комітет, законопроектна, організаційна та контрольна функції.

Комітет Верховної Ради України – орган Верховної Ради України, який утворюється з числа народних депутатів України для здійснення законопроектної роботи за окремими напрямками, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій.

Створення комітетів здійснюється з урахуванням вимог Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р. та Регламенту Верховної Ради України від 10 лютого 2010 р.

Перелік комітетів затверджується у разі необхідності на першій сесії Верховної Ради нового скликання більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу.

Верховна Рада створює комітети у складі голів, перших заступників, заступників голів, секретарів та членів комітетів, які обираються Верховною Радою більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу. Народний депутат може бути членом лише одного комітету.

Обрання народних депутатів України до складу комітетів здійснюється на основі пропозицій депутатських фракцій, внесених з дотриманням квот, визначених Регламентом Верховної Ради України. Квоти розподілу посад голів комітетів, перших заступників, заступників голів, секретарів та членів комітетів визначаються пропорційно від кількісного складу депутатських фракцій до фактичної чисельності народних депутатів у порядку, встановленому Верховною Радою.

Голова комітету, перший заступник голови та секретар комітету не можуть бути членами однієї депутатської фракції, а також не можуть бути одночасно головами депутатських фракцій.

Комітети Верховної Ради України здійснюють такі функції:

1) законопроектну: розробка проектів законів, інших актів Верховної Ради України, попередній розгляд та підготовка висновків і пропозицій щодо законопроектів, внесених суб'єктами законодавчої ініціативи на розгляд Верховної Ради України; доопрацювання за дорученням Верховної Ради України окремих законопроектів за наслідками розгляду їх у першому та наступних читаннях (за винятком прийнятих Верховною Радою України актів у цілому); попередній розгляд та підготовка висновків і пропозицій щодо проектів загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, а також надання згоди на обов'язковість чи денонсацію міжнародних договорів України; узагальнення зауважень і пропозицій, що надійшли до законопроектів; внесення пропозицій щодо перспективного планування законопроектної роботи;

2) організаційну: планування своєї роботи; проведення збору та аналізу інформації з питань, що належать до повноважень комітетів, організації слухань із цих питань, у тому числі на засіданнях Верховної Ради України; попереднє обговорення відповідно до предметів їх відання кандидатур посадових осіб, яких, згідно з Конституцією України обирає, призначає, затверджує Верховна Рада України або надає згоду на їх призначення, підготовка до розгляду Верховною Радою України відповідних висновків щодо цих кандидатур; підготовка питань на розгляд Верховної Ради України відповідно до предметів їх відання; участь у формуванні порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України; прийняття рішень, надання висновків, рекомендацій, роз'яснень; розгляд звернень, що надійшли до комітету в установленому порядку; участь відповідно до предметів їх відання в міжпарламентській діяльності, взаємодії з міжнародними організаціями; підготовка письмових звітів про підсумки своєї діяльності; забезпечення висвітлення своєї діяльності в засобах масової інформації.

3) контрольну: аналіз практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, їх посадових осіб з питань, віднесених до предметів відання комітетів, підготовці та поданні відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України; участь за дорученням Верховної Ради України у проведенні «Дня Уряду України»; контроль за виконанням Державного бюджету України в частині, що віднесена до предметів їх відання, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку, вста-

новленому законом; організація та підготовка за дорученням Верховної Ради України парламентських слухань; організація та підготовка слухань у комітетах; підготовка та подання на розгляд Верховної Ради України запитів до Президента України від комітету; взаємодія з Рахунковою палатою; взаємодія з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; направлення матеріалів для відповідного реагування в межах, установлених законом, органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам.

58. Порядок роботи Верховної Ради України

Ключові поняття: сесія, регламент, пленарне засідання, порядок денний, голосування.

Порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та *Регламентом Верховної Ради України*. Згідно з ч. 1 ст. 82 Конституції України Верховна Рада України працює сесійно. З позиції Конституційного Суду України положення, за яким Верховна Рада «працює сесійно», слід розуміти так, що вона працює не безперервно, а під час певних періодів – сесій, на які вона збирається у конституційно визначені строки, як правило, двічі на рік.

Сесії (від лат. *sessio* – засідання) складаються із засідань Верховної Ради України, засідань комітетів, тимчасових слідчих комісій і тимчасових спеціальних комісій, що проводяться у період між пленарними засіданнями, роботи народних депутатів у депутатських фракціях та з виборцями.

Засідання Верховної Ради України можуть бути пленарними, урочистими, а також можуть проводитися у формі парламентських слухань.

Чергові сесії, крім першої сесії, починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року, а завершуються відповідно не пізніше як за 45 та 10 днів до початку наступної сесії. Верховна Рада України може прийняти постанову про зміну строків завершення сесії.

Парламент своїм процедурним рішенням може доручити окремим комітетам, тимчасовим слідчим комісіям, спеціальним тимчасовим слідчим комісіям, тимчасовим спеціальним комісіям продовжити їх роботу після закінчення чергової сесії. Продовжити роботу після закінчення чергової сесії Верховної Ради України комітет, тимчасова слідча комісія, спеціальна тимчасова слідча комісія, тимчасова спеціальна комісія можуть також за власною ініціативою, якщо за це проголосувало більше

половини від їх складу, затвердженого Верховною Радою України.

Позачергові сесії, із зазначенням порядку денного, скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу Президента України або на вимогу не менше як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України не пізніше як у семиденний строк після дня надходження вимоги про її скликання.

У разі оголошення указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях Верховна Рада збирається на позачергову сесію не пізніш як у дводенний строк без скликання і працює до скасування воєнного чи надзвичайного стану.

Новообрана Верховна Рада України збирається (без скликання) на першу сесію не пізніше як на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів і є повноважною за умови обрання не менше двох третин від її конституційного складу.

Перше після виборів пленарне засідання Верховної Ради відкриває найстарший за віком народний депутат України і веде його до обрання Президії сесії. Президія сесії визначає головуючого на кожне засідання Верховної Ради, організовує роботу Верховної Ради і підписує прийняті нею акти до обрання Голови Верховної Ради та його заступників. Далі засідання Верховної Ради веде Голова Верховної Ради або його заступники.

Пленарне засідання Верховної Ради України – це засідання парламенту, що відбувається за участі усіх народних депутатів. Порядок денний чергової сесії Верховної Ради включає два розділи: перший – питання, які повністю підготовлені для включення до розкладу пленарних засідань Верховної Ради; другий – питання, підготовку і доопрацювання яких Верховна Рада доручає здійснити комітетам Верховної Ради та відповідним органам.

Під час засідання Верховної Ради головуючий зобов'язаний утриматися від коментарів і оцінок щодо промовців та їх виступів.

Засідання Верховної Ради проводяться відкрито. Закрите засідання може бути проведено за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради (ч. 1 ст. 84 Конституції України).

На початку першого засідання кожного робочого дня головуючий оголошує *порядок денний* на весь день роботи. Питання розглядаються в тій послідовності, в якій їх включено до порядку денного засідання.

Обговорення питань порядку денного на засіданні Верховної Ради включає: доповідь, запитання доповідачу і відповіді на них; співдоповіді (в разі необхідності), запитання співдоповідачам і відповіді на них; виступи депутатів з оголошенням та обґрунтуванням окремої думки; ви-

ступ ініціатора внесення пропозиції; внесення, обговорення і прийняття рішення щодо преюдиціальних і відкладальних питань та питань про неприйнятність, якщо такі є; виступи по одному представнику від комітетів Верховної Ради або тимчасових спеціальних комісій, якщо їх висновки щодо обговорюваного питання чи пропозиції не були поширені серед депутатів згідно з поданням комітету чи комісії; виступи представників від кожної зареєстрованої депутатської групи і фракції; виступи депутатів; оголошення головуючим на засіданні про припинення обговорення та повідомлення про тих, що виступили і записалися на виступ; внесення депутатами пропозицій, які не були виголошені в ході обговорення (крім тих, що вносяться у спеціально встановленому порядку); заключне слово співдоповідачів і доповідача; уточнення і оголошення головуючим на засіданні пропозицій, які надійшли щодо обговорюваного питання і будуть ставитися на голосування; виступ з мотивів голосування депутата – ініціатора внесення пропозиції, що розглядається, якщо він не використав права на виступ перед оголошенням припинення обговорення, або депутата від депутатської групи (фракції) – ініціатора внесення обговорюваного питання; виступи з мотивів голосування по одному представнику від кожної зареєстрованої депутатської групи (фракції); виступи з мотивів голосування по одному депутату від кожної зареєстрованої депутатської групи (фракції), якщо вони мають протилежну точку зору щодо виголошеної на засіданні Верховної Ради думки депутатської групи (фракції); виступи депутатів з мотивів голосування. Головуючий на засіданні надає слово за заявами про надання слова згідно з цим переліком. Якщо список бажаючих виступити вичерпано або якщо ніхто не подав заяву про надання слова, а також у разі закінчення визначеного для обговорення часу чи прийняття рішення про скорочення обговорення, головуючий на засіданні оголошує про припинення обговорення.

З процедурних та деяких інших прямо зазначених у Регламенті питань проводиться скорочене обговорення, яке включає: виступи ініціаторів з внесенням та обґрунтуванням пропозицій; виступ голови або представника від головного комітету, якщо приймається рішення щодо питання, яке готувалося цим комітетом; виступи двох депутатів на підтримку кожної пропозиції і двох депутатів не на її підтримку; уточнення та оголошення головуючим на засіданні пропозицій, які надійшли і будуть ставитися на голосування; виступи з мотивів голосування по одному представнику від кожної зареєстрованої депутатської групи (фракції).

Щодо порядку прийняття рішень Верховною Радою України, то обговорення питання порядку денного завершується прийняттям відповідного рішення виключно на пленарних засіданнях шляхом голосування і,

як правило, після його обговорення.

Голосування здійснюється депутатами особисто в залі засідань Верховної Ради України або у відведеному для таємного голосування місці біля залу для засідань. Регламент передбачає такі види відкритого або таємного голосування:

1) відкрите голосування: а) поіменне – за допомогою електронної системи з фіксацією результатів; б) шляхом підняття руки (у разі відсутності технічної можливості голосування за допомогою електронної системи).

2) таємне голосування здійснюється народним депутатом особисто шляхом подачі бюлетеня.

Для прогнозування результатів голосування питання порядку денного пленарного засідання Верховної Ради може також проводитися рейтингове (сигнальне) голосування.

Закон України, постанова Верховної Ради та інше рішення (крім процедурного або зазначеного в законі окремо) вважаються прийнятими, якщо після їх обговорення на пленарному засіданні за них проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради (ст. 91 Конституції України).

Законопроект про внесення змін до Конституції України вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше двох третин від конституційного складу Верховної Ради.

Рішення з процедурних питань приймаються більшістю голосів депутатів, які взяли участь у голосуванні (тобто подали голоси «за», «проти» або «утримався»).

59. Законодавчий процес в Україні та його стадії

Ключові поняття: законодавчий процес, законодавча ініціатива, законопроект, читання, вето, оприлюднення.

Законодавчий процес – це чітко врегульована Конституцією України та Регламентом Верховної Ради діяльність, яка полягає в творенні законів. Ця діяльність здійснюється в кілька послідовних етапів або стадій:

1) підготовка законопроекту (законодавчої пропозиції) та внесення його до Верховної Ради – законодавча ініціатива;

2) попередній розгляд законопроекту в комітетах Верховної Ради;

3) обговорення законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради з його наступним прийняттям або відхиленням (повністю чи част-

ково);

4) підписання (санкціонування) та оприлюднення закону.

Розробка проектів законів здійснюється за правом, визначеним законом, за дорученням Верховної Ради, на замовлення на договірній основі, а також в ініціативному порядку. Верховна Рада може доручити розробку проекту закону (його структурної частини) комітету або тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради, а також Уряду. Розробка законопроекту про державний бюджет є обов'язком Кабінету Міністрів України, передбаченим Конституцією України (п. 6 ст. 116). В ініціативному порядку законопроекти мають право розробляти громадяни і юридичні особи.

1. *Законодавча ініціатива* – це офіційне внесення до Верховної Ради уповноваженим суб'єктом законопроекту – тексту майбутнього закону з усіма його атрибутами (преамбулою, статтями, параграфами тощо) або законодавчої пропозиції – ідеї або концепції майбутнього закону.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, згідно зі ст. 93 Конституції України, належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

Конституція України суттєво обмежує коло суб'єктів права законодавчої ініціативи (Президент України або не менш як третина народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України) при перегляді Конституції та внесенні до неї змін і доповнень.

2. *Законодавча пропозиція чи законопроект* після поширення їх серед депутатів для попереднього розгляду та підготовки висновку про доцільність їх прийняття і включення до порядку денного сесії, а також про порядок подальшої роботи над ними передаються відповідним комітетам Верховної Ради з визначенням терміну виконання і одночасно передаються комітету, до компетенції якого входять питання конституційності актів. Для підготовки висновку визначається головний комітет, якому інші комітети у визначений термін подають свої висновки про наслідки розгляду ними законодавчої пропозиції чи законопроекту. Головний комітет вивчає законопроект на його прийнятність.

Законодавча пропозиція чи законопроект після попереднього розгляду у відповідних комітетах з їх висновками передаються на розгляд Верховної Ради для прийняття рішення щодо включення їх до порядку денного сесії. Обговорення законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради здійснюється в ході трьох читань.

При першому читанні обговорюються основні положення законоп-

роєкту. При цьому Верховна Рада заслуховує доповідь його ініціатора, співдоповіді ініціаторів внесення кожного альтернативного законопроєкту (якщо такі є) в порядку їх надходження, співдоповідь головного комітету; заслуховує відповіді на запитання, обговорює основні положення законопроєкту і його структуру (частини, розділи, глави, статті, повноту і послідовність їх викладення); заслуховує пропозиції та зауваження щодо них, розглядає пропозиції про опублікування законопроєкту для народного обговорення. За наслідками обговорення законопроєкту в першому читанні Верховна Рада може прийняти рішення про: 1) відхилення законопроєкту; 2) передачу законопроєкту на доопрацювання зі встановленням терміну доопрацювання і повторне подання його на перше читання; 3) опублікування законопроєкту для народного обговорення, доопрацювання його з урахуванням наслідків обговорення і повторне подання на перше читання (кількість повторних перших читань необмежена); 4) прийняття законопроєкту за основу (з можливим доопрацюванням) і доручення відповідним комітетам підготувати законопроєкт на друге читання.

Друге читання полягає в постатейному обговоренні законопроєкту та внесених депутатами пропозицій, поправок. До другого читання законопроєкт подається у вигляді таблиці, яка містить: 1) законопроєкт, прийнятий в першому читанні за основу; 2) всі внесені і не відкликані у встановленому порядку пропозиції, поправки; 3) висновки головного комітету щодо внесених пропозицій, поправок, поправок до поправок; 4) законопроєкт у редакції, запропонованій головним комітетом для другого читання.

Під час другого читання законопроєкту Верховна Рада здійснює постатейне голосування. На голосування ставиться окремо кожна стаття законопроєкту. Друге читання завершується прийняттям Верховною Радою рішення про: 1) відхилення законопроєкту; 2) повернення законопроєкту на доопрацювання з подальшим поданням його на повторне друге читання; 3) опублікування для народного обговорення законопроєкту в редакції, прийнятій на першому або другому читанні, доопрацювання з урахуванням наслідків обговорення і повторне подання його на друге читання; 4) повернення законопроєкту на доопрацювання з подальшим поданням його на третє читання; 5) прийняття законопроєкту в другому читанні, підготовку його і подання на третє читання (одночасно Верховна Рада визначає комітети Верховної Ради та інші органи для розробки, попереднього розгляду і подання проєкту плану організаційних, кадрових, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних заходів для введення закону в дію в разі його прийняття).

Третє читання проводиться з метою внесення редакційних правок,

узгодження структурних частин схваленого в другому читанні законопроекту між собою, узгодження розглянутого законопроекту з іншими законами. Під час третього читання також розглядаються і приймаються рішення щодо тих статей і поправок, розгляд яких за рішенням Верховної Ради виносився на третє читання.

На третє читання законопроект подається головним комітетом у вигляді кінцевої його редакції. Внесені на третє читання пропозиції і поправки, відхилені за рішенням відповідного головного комітету, подаються ним у вигляді додатку до законопроекту.

Одночасно з законопроектом визначений для цього головний комітет подає на третє читання план організаційних, кадрових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних заходів для введення закону, що розглядається, в дію.

3. Третє читання законопроекту завершується прийняттям Верховною Радою рішення про: 1) відхилення законопроекту; 2) повернення законопроекту на доопрацювання (в тому числі і з винесенням на народне обговорення) з наступним його поданням на повторне третє читання; 3) відкладення голосування щодо законопроекту в цілому до прийняття інших рішень згідно із або у зв'язку зі схваленням відкладального питання; 4) схвалення тексту законопроекту в цілому і винесення його на всеукраїнський референдум (якщо законопроект стосується питання про зміну території України); 5) прийняття закону в цілому.

Текст прийнятого Верховною Радою закону в п'ятиденний строк підписується Головою Верховної Ради України, після чого закон невідкладно направляється Президентові України.

4. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. Таким чином, Конституцією України (ст. 94) передбачено можливість відкладального вето (від лат. *veto* – забороняю), тобто права Президента України відмовити в затвердженні закону.

Повторний розгляд закону, повернутого Президентом України до Верховної Ради, є невідкладним.

У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Вето Президента може бути подолане кваліфікованою більшістю Верховної Ради України. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий парламентом не менш як двома третинами від його конституційного складу, Президент України зобов'язаний підписати за-

кон та офіційно оприлюднити протягом десяти днів.

Офіційне оприлюднення законів та інших нормативно-правових актів, які приймає Верховна Рада України, здійснюється в порядку, визначеному Указом Президента України від 10 червня 1997 р. «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності». Згідно з цим указом закони України, інші акти парламенту не пізніше як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях. Офіційними друкованими виданнями є, як передбачено указом, «Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», газети «Урядовий кур'єр» та «Голос України», «Офіційний вісник Президента України».

Частина 5 ст. 94 Конституції України передбачає, що закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Акти Верховної Ради України, які не мають загального значення чи нормативного характеру, можуть не публікуватися. Ці акти та акти з обмежувальними грифами офіційно оприлюднюються шляхом надсилення відповідним державним органам та органам місцевого самоврядування і доведення ними до відома підприємств, установ, організацій та осіб, на яких поширюється їх чинність.

Неопубліковані акти парламенту набирають чинності з моменту одержання їх державними органами або органами місцевого самоврядування, якщо Верховною Радою України не було встановлено інший строк набрання ними чинності.

60. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: порядок призначення, повноваження, акти реагування

***Ключові поняття:** Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, конституційне подання, подання Уповноваженого, щорічна доповідь, спеціальна доповідь.*

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини* (далі – Уповноважений), статус якого закріплено в Конституції України (ст. 55, 101, 150) та Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. Його повноваження не можуть бути припинені чи обмежені у випадку закінчення строку повноважень Верховної Ради або її розпуску

(саморозпуску), введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях.

Уповноважений призначається і звільняється з посади Верховною Радою України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Призначеним вважається той кандидат, за якого проголосувала більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх 5 років проживає в Україні. Уповноважений призначається строком на 5 років, з дня складання ним присяги на сесії Верховної Ради України. Уповноважений не може мати представницького мандата, обіймати якінебудь посади в державних органах влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах тощо, крім викладацької, наукової або іншої творчої діяльності. Він не може бути членом будь-якої політичної партії.

Уповноважений має право: 1) невідкладного прийому найвищими посадовими особами держави і інших державних органів і місцевого самоврядування; 2) бути присутнім на засіданнях Верховної Ради та інших засіданнях вищих та центральних державних органів; 3) звертатися до Конституційного суду з поданням; 4) на ознайомлення з документами і доступ до інформації, пов'язаної зі службовою та державною таємницями; 5) вимагати від посадових осіб сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їй органів; 6) запрошувати службових осіб, громадян, іноземців для отримання від них усних або письмових пояснень по справі; 7) звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які не можуть зробити цього самостійно; 8) здійснювати перевірки про стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами тощо.

Уповноважений зобов'язаний додержуватися Конституції і законів України, інших правових актів, прав та законних інтересів людини і громадянина, забезпечувати виконання покладених на нього функцій та повною мірою використовувати надані йому права. Він зобов'язаний зберігати конфіденційну інформацію, а також відомості про особисте життя заявника та інших осіб (не розголошувати без їх згоди).

Актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є *конституційне подання* Уповноваженого та *подання* Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підпри-

ємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб.

Конституційне подання Уповноваженого – акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України та законів України.

Подання Уповноваженого – акт, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина.

Протягом першого кварталу кожного року Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. У разі необхідності Уповноважений може представити Верховній Раді України спеціальну доповідь (доповіді) з окремих питань додержання в Україні прав та свобод людини і громадянина.

61. Місце та роль Президента України в конституційній системі органів державної влади

Ключові поняття: президент, глава держави.

Президент (від лат. «praesidens» – той, що сидить спереду) – обраний народом, парламентом або представницькою колегією глава держави, який отримує владу на визначений термін у порядку делегації. *Глава держави* – особа, яка формально займає найвищу сходинку в державній ієрархії і здійснює верховне представництво держави у внутрішньо- та зовнішньополітичних відносинах.

Юридичною формою глави держави в Україні згідно зі ст. 102 Конституції України є Президент України. Норми Конституції України визначають місце та роль Президента України в системі органів державної влади та його взаємовідносини з іншими органами влади; закріплюють порядок заміщення поста Президента України; передбачають конституційно-правову відповідальність за державну зраду та інші злочини; визначають функції та повноваження Президента України.

Президент України посідає окреме місце в системі органів держав-

ної влади. Конституція України 1996 р., на відміну від попередньої Конституції та Конституційного Договору від 8 червня 1995 р., які визначали його статус як глави держави і глави виконавчої влади, не відносить Президента України до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади.

Таким чином, Президент України, не належачи безпосередньо до жодної з гілок влади, гарантує єдність державної влади в умовах її поділу, погоджене функціонування та взаємодію органів державної влади, що забезпечується наявністю в нього повноважень як у сфері виконавчої, так і стосовно законодавчої та судової гілок влади.

Конституція України передбачає систему гарантій, мета яких – виключити можливість узурпації всієї повноти влади Президентом, перетворення його на авторитарного правителя. До них можна віднести:

1) обмеження терміну повноважень Президента п'ятирічним строком (ч. 1 ст. 103);

2) його обрання шляхом загальних прямих виборів (ч. 1 ст. 103);

3) заборона мати Президенту інший представницький мандат, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян (ч. 4 ст. 103);

4) заборона займати пост Президента однією й тією ж самою особою більш ніж два строки поспіль (ч. 3 ст. 103);

5) можливість усунення Президента з поста в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (ст. 111);

6) можливість визнання Конституційним Судом України актів Президента неконституційними, внаслідок чого вони втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом відповідного рішення.

62. Порядок обрання Президента України

Ключові поняття: висування, самовисування, грошова застава.

Обрання Президента України визначено Конституцією України (ст. 103) та Законом України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. в редакції від 1 січня 2016 р. з наступними змінами, яким детально регламентується порядок висування і реєстрації кандидатів, проведення передвиборної агітації, голосування, визначення результатів виборів

Глава держави обирається безпосередньо виборцями. Згідно з Конституцією України його вибори здійснюються на основі загальних принципів виборчого права – вільних виборів, загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки поспіль.

Вибори Президента України можуть бути черговими, позачерговими (достроковими) і повторними.

Чергові вибори проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України у зв'язку із закінченням конституційного строку його повноважень. У разі дострокового припинення повноважень, вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень. Позачергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із достроковим припиненням його повноважень у випадках, передбачених Конституцією України. Повторні вибори глави держави проводяться у випадках: 1) якщо до виборчого бюлетеня для голосування було включено не більше двох кандидатів на пост Президента України і жодного з них не було обрано; 2) якщо всі кандидати на пост Президента України, включені до виборчого бюлетеня, до дня виборів або до дня повторного голосування зняли свої кандидатури.

Процес виборів Президента України включає такі етапи:

- 1) утворення територіальних виборчих округів;
- 2) утворення виборчих дільниць;
- 3) утворення територіальних та дільничних виборчих комісій;
- 4) формування списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 5) висування та реєстрація кандидатів;
- 6) проведення передвиборної агітації;
- 7) голосування у день виборів Президента України;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України.

У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців і встановлення підсумків повторного голосування та результатів виборів.

Право *висування* кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через політичні партії та їх виборчі блоки, а також *самовисуванням* у порядку, визначеному вищезазначеним Законом. Партія може висунути лише одного кандидата на пост Президента України.

Реєстрація кандидата в Президенти України здійснюється Центра-

льною виборчою комісією. Партією, яка висунула кандидата на пост Президента України, або самим кандидатом вноситься *грошова застава* на рахунок Центральної виборчої комісії в розмірі двох мільйонів п'ятисот тисяч гривень.

Результати виборів президента встановлює Центральна виборча комісія на підставі протоколів територіальних виборчих комісій не пізніше як на десятий день з дня виборів

Обраним Президентом України вважається кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Вибори глави держави можуть бути визнані недійсними, якщо в їх ході або при підрахунку голосів мали місце порушення, що суттєво вплинули на підсумки голосування.

Повідомлення про результати виборів Президента України публікується Центральною виборчою комісією у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» не пізніше як на третій день після підписання протоколу про результати виборів.

63. Строк повноважень Президента України, підстави і порядок дострокового припинення його повноважень

Ключові поняття: присяга, інавгурація, імпiчмент.

Строк повноважень Президента України – п'ять років. Новообраний Президент вступає на пост не пізніше як через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення ним присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради. Урочиста церемонія вступу на посаду глави держави отримала назву *інавгурація* (англ. inauguration).

Президент України, обраний на позачергових виборах, складає *присягу* в п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

Текст присяги встановлено в ст. 104 Конституції України. Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Свої обов'язки глава держави виконує до вступу на пост новообраного Президента України.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою ді-

яльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Глава держави на час виконання повноважень користується правом недоторканності (ст. 105 Конституції України). Це означає, що до усунення Президента України з поста проти нього не можна порушити кримінальну справу, заарештувати тощо.

За посягання на честь і гідність глави держави винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки він не був усунутий з поста в порядку імпичменту.

Водночас Конституція України (ст. 108) передбачає можливість дострокового припинення повноважень глави держави у разі:

- 1) відставки;
- 2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпичменту;
- 4) смерті.

Аналіз зазначених положень та положень ст. 109 Конституції України дозволяє зробити висновок, що під відставкою Президента слід розуміти залишення поста Президента виключно з власної ініціативи і при забезпеченні повної добровільності прийняття такого рішення. Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Згідно зі ст. 110 Основного Закону держави неможливість виконання главою держави своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду України за зверненням Верховної Ради України і на підставі медичного висновку.

За загальним правилом, Президент України як глава держави не несе політичної або юридичної відповідальності за свої дії. Юридична невідповідальність гарантується інститутом недоторканності, а політична – інститутом контрасигнації, під яким розуміють скріплення акта Президента України підписом Прем'єр-міністра України та міністра, відповідального за акт та його виконання. Проте в особливих випадках глава держави підлягає відповідальності, що передбачено ст. 111 Конституції України – він може бути усунутий з поста Верховною Радою в порядку імпичменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Імпічмент – позасудова конституційна процедура розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста, наслідком якої може бути дострокове припинення його повноважень.

Інститут імпічменту є надійною гарантією проти зловживання владою та порушення главою держави конституції і законів держави. Конституція України та Регламент Верховної Ради України передбачають досить складну процедуру імпічменту, застосування якої можливе за умови:

1) наявності висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину;

2) наявності висновку Конституційного Суду України щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент.

Глава держави має право заявити про відмову від участі у процедурі імпічменту, що тягне за собою припинення його повноважень на підставі, передбаченій ст. 109 Конституції України (відставка Президента України).

Сама процедура імпічменту включає такі стадії:

1) ініціювання питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту більшістю від конституційного складу Верховної Ради України;

2) прийняття Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу рішення про звинувачення глави держави;

3) прийняття Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу рішення про усунення Президента України з поста.

Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Спеціальна тимчасова слідча комісія має право користуватися всіма засобами встановлення істини: допитувати свідків, вимагати і досліджувати (вивчати) документи, проводити експертизи, слідчі експерименти тощо.

Усунення Президента України з поста автоматично припиняє виконання ним своїх обов'язків, він втрачає недоторканність та може бути притягнений до юридичної відповідальності як звичайний громадянин.

64. Функції та повноваження Президента України

Ключові поняття: *функції президента, компетенція президента.*

Функції президента – це основні напрямки діяльності (найважливіші обов’язки) глави держави, які зумовлені його місцем та роллю в системі органів державної влади. *Компетенція президента* – це сукупність визначених Конституцією та законами України предметів відання та повноважень, якими Президент України наділяється з метою забезпечення реалізації його функцій як глави держави. Повноваження президента – це конкретні права та обов’язки глави держави з вирішення питань, віднесених до його відання.

Президент України є *гарантом* державного суверенітету, територіальної цілісності держави, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина.

Конституційно закріплено, що Президент України в межах основних напрямків діяльності:

- 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; 2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; 3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; 4) приймає рішення про визнання іноземних держав; 5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав; 6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до ст. 156 Конституції України, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; 7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією України; 8) припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених Конституцією України; 9) вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем’єр-міністра України в строк не пізніш як на п’ятнадцятий день після одержання такої пропозиції; 10) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; 11) призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального

прокурора України; 12) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України; 13) призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; 14) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України; 15) зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності їх Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; 16) скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим; 17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; 18) очолює Раду національної безпеки і оборони України; 19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; 20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; 21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; 22) призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України; 23) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; 24) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; 25) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні; 26) здійснює помилування; 27) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; 28) підписує закони, прийняті Верховною Радою України; 29) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; 30) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Він виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

У разі дострокового припинення повноважень главою держави, виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 ст. 106 Конституції України.

65. Акти Президента України

Ключові поняття: указ, розпорядження.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає *укази* і *розпорядження*, котрі є обов'язковими до виконання на території України.

Указ – це правовий акт глави держави, що видається з найважливіших питань, віднесених до його компетенції. Укази можуть мати як нормативний, так і ненормативний (правозастосовний) характер. Нормативні укази стосуються невизначеного кола фізичних та юридичних осіб і мають довгострокову дію.

Ненормативні укази мають індивідуальне значення.

Розпорядження – ненормативний акт глави держави, який має індивідуальний організаційний характер.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21, ст. 106 Конституції України, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Проекти указів і розпоряджень глави держави готують і вносять Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади в межах своєї компетенції, центральні органи громадських організацій України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, Глава Адміністрації Президента України, Радники Президента України, структурні підрозділи Адміністрації Президента України.

Укази і розпорядження на підпис Президенту України подає Глава Адміністрації Президента України.

Порядок оприлюднення актів Президента визначається Указом Президента України № 0503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня

1997 р. Згідно з указом акти Президента не пізніше як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях: «Офіційний вісник України»; газета «Урядовий кур'єр», інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України». Акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо.

Нормативні акти Президента набирають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Ненормативні акти Президента можуть не публікуватися. Ці акти та акти з обмежувальними грифами офіційно оприлюднюються шляхом надсилання відповідним державним органам та органам місцевого самоврядування і доведення ними до відома підприємств, установ, організацій та осіб, на яких поширюється їх чинність.

Акти Верховної Ради України і Президента України про призначення відповідно до законодавства на посади і звільнення з посад набирають чинності з моменту їх прийняття.

Неопубліковані акти глави держави набирають чинності з моменту одержання їх державними органами або органами місцевого самоврядування, якщо не встановлено інший строк набрання ними чинності.

Рішення щодо конституційності актів Президента України приймає Конституційний Суд України. У разі визнання Конституційним Судом України акта Президента України неконституційним, він втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом відповідного рішення.

66. Адміністрація Президента України

Ключові поняття: *постійно діючий допоміжний орган, радники президента.*

З метою забезпечення здійснення повноважень глави держави Президент утворює *постійно діючий допоміжний орган* – *Адміністрацію Президента України*, основними завданнями якої є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України повноважень, визначених

Конституцією України. Це відповідає положенням п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України. Адміністрація не являє собою органу державної влади, до її функцій входить створення необхідних умов, без яких неможливі здійснення повноважень глави держави, його зв'язок з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Правову основу діяльності Адміністрації складають: Конституція та закони України, укази і розпорядження Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також Указ Президента України «Про першочергові заходи із забезпечення діяльності Президента України» від 25 лютого 2010 р., відповідно до якого було ліквідовано Секретаріат Президента України і утворено Адміністрацію Президента України; Положення про Адміністрацію Президента України, затверджене Указом Президента України від 2 квітня 2010 р. (в редакції від 05.07.2016).

Загальне керівництво Адміністрацією здійснює Глава адміністрації, який призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України.

До складу Адміністрації входять:

- Глава Адміністрації Президента України. У межах своєї компетенції він видає розпорядження. Глава Адміністрації Президента України несе персональну відповідальність за виконання покладених на Адміністрацію завдань;

- перший заступник Глави Адміністрації Президента України;
- заступники Глави Адміністрації Президента України;
- керівник апарату Адміністрації Президента України;
- радники Президента України;
- Прес-секретар Президента України;
- уповноважені Президента України;
- Офіс Глави Адміністрації Президента України, головні департаменти, Приймальня Президента України, а також департаменти та відділи, які є самостійними структурними підрозділами Адміністрації.

Працівники Адміністрації є державними службовцями.

Основними завданнями Адміністрації є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень.

67. Рада національної безпеки і оборони України

Ключові поняття: *координаційний орган, Голова РНБО, Секретар РНБО, національна безпека.*

Відповідно до ст. 107 Конституції України Рада національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) є *координаційним органом* з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Компетенція та функції РНБО визначаються Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 р. (в редакції від 31.12.2014).

Функціями Ради національної безпеки і оборони України є: 1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час, а також в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. *національна безпека* – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам держави.

Головою РНБО є Президент України. Персональний склад РНБО формує Президент України.

До складу РНБО за посадою входять: Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Членами Ради національної безпеки і оборони України можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також інші особи, визначені Президентом України.

Секретар РНБО призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України і безпосередньо йому підпорядковується. Правовий статус Секретаря РНБО як державного службовця визначається Президентом України відповідно до Закону України «Про державну службу».

Рішення РНБО приймаються не менш як двома третинами голосів її членів і вводяться в дію указами Президента України.

Поточне інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення

діяльності РНБО здійснює її апарат, який підпорядковується Секретареві РНБО.

Для опрацювання і комплексного вирішення проблем міжгалузевго характеру, забезпечення науково-аналітичного та прогнозного супроводження діяльності Ради національної безпеки і оборони України за її рішенням у рамках коштів, передбачених Державним бюджетом України, можуть утворюватися тимчасові міжвідомчі комісії, робочі та консультативні органи. Так, урахуваючи ситуацію, що склалася у східних регіонах України, з метою підвищення готовності до відвернення і нейтралізації загроз національній безпеці України, забезпечення протидії терористичним проявам та вдосконалення механізму вироблення і реалізації єдиної державної політики у сфері цивільного захисту, рішенням РНБО від 18 лютого 2015 р., введеним у дію Указом Президента України від 12 березня 2015 р., утворено Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України як робочий орган РНБО.

68. Система органів виконавчої влади в Україні

Ключові поняття: виконавча влада, основні складові виконавчої влади, система органів виконавчої влади.

Виконавча влада в Україні є відносно самостійною гілкою державної влади, що має притаманні їй власні функції та компетенцію і здійснюється системою органів виконавчої влади на підставі визначеного Конституцією України механізму реалізації законів та актів Президента України за допомогою властивої їй правової форми. *Основними складовими виконавчої влади* є: система органів державної влади, її посадових осіб; вид її діяльності – адміністративна (управлінська); повноваження; певна залежність державної виконавчої влади від форми правління.

Суб'єктами виконавчої влади в Україні є:

- 1) орган загальної компетенції – вищий орган у системі органів виконавчої влади – Кабінет Міністрів України;
- 2) центральні органи виконавчої влади: міністерства, інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції);
- 3) місцеві органи державної виконавчої влади.

У своїй сукупності ці суб'єкти утворюють єдину *систему органів виконавчої влади*.

Виконавчій владі та системі її органів присвячено розділ VI Конституції «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади». Очолює систему Кабінет Міністрів України – вищий орган виконавчої

влади. Середньою ланкою цієї системи є міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади.

Органами виконавчої влади України місцевого або територіального рівня є:

1) органи виконавчої влади загальної компетенції – місцеві державні адміністрації в областях і районах, які підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня;

2) територіальні органи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади – місцеві органи виконавчої влади спеціальної компетенції (управління, відділи тощо), які безпосередньо підпорядковані як центральним, так і відповідним місцевим органам виконавчої влади.

Компетенція органів виконавчої влади визначається окремо для кожної ланки системи органів виконавчої влади. Згідно з ч. 12 ст. 92 Конституції організація і діяльність органів виконавчої влади визначаються виключно законами України.

Загальні основи компетенції та функції Кабінету Міністрів України визначено у ст. 116 Конституції, Законі України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року. Повноваження міністерств, інших центральних органів виконавчої влади сформульовано у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. (в редакції від 01.05.2016) та у відповідних положеннях про ці органи. Компетенцію місцевих державних адміністрацій визначено у ст. 119 Конституції України та Законі України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р.

Згідно з ч. 1 ст. 120 Конституції України члени Кабінету Міністрів, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права поєднувати свою службову діяльність з іншою роботою (крім викладацької, наукової та творчої роботи у позаробочий час); входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємств або організацій, що мають на меті отримання прибутку.

Наявність різного роду міністерств та відомств вимагає високого рівня координації їх діяльності, що досягається далеко не завжди. Постійною і повсякденною проблемою є встановлення безконфліктних взаємовідносин між виконавчою, законодавчою і судовою владою. Вертикаль виконавчої влади постійно стикається з труднощами розподілу компетенції між центром, регіонами та місцевим самоврядуванням.

Система органів виконавчої влади, як і окремі органи цієї системи, не в змозі працювати ефективно без підготовки, розробки та оцінки якості державних службовців, які працюють в органах виконавчої влади України.

Проблема ефективності функціонування виконавчої влади в Україні

має комплексний характер, який полягає у реалізації таких складових: чітка побудова стабільної довгострокової системи органів виконавчої влади – Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади; визначення на цій основі чітко окреслених завдань, функцій і повноважень цих органів; з'ясування змісту механізму децентралізації виконавчої влади не одноразово, а протягом науково обґрунтованого періоду його утворення; визначення науково обґрунтованих критеріїв якісного добору, підготовки та розстановки державних службовців до органів виконавчої влади на підставі досить жорстких тестів стосовно добору до органів відповідної ланки системи виконавчих органів; подальше вдосконалення державного управління з урахуванням вимог сьогодення та перспектив подальшої розбудови і вдосконалення органів виконавчої влади; подальший розвиток системи стримувань і противаг у процесі функціонування виконавчої влади в Україні у взаємовідносинах із законодавчою владою та Президентом України.

69. Місце та роль Кабінету Міністрів України у механізмі державної влади

Ключові поняття: Кабінет Міністрів України, конституційний статус уряду, функції уряду.

Згідно зі ст. 113 Конституції України та ст. 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. (в редакції від 15.11.2017) Кабінет Міністрів України (уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів Українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України та виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, вирішення питань державного управління у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму,

охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності.

Конституційний статус уряду (обсяг його компетенції, порядок формування та характер взаємовідносин з іншими вищими органами державної влади) зумовлюється існуючою формою правління та формою державного устрою.

У системі розподілу влад уряд здійснює державну владу поряд з іншими органами державної влади: главою держави, законодавчими та судовими органами. Проте предмет та сфера діяльності уряду мають свої особливості в порівнянні з іншими органами. На відміну від органів законодавчої влади, уряд не приймає закони, а організує їх виконання, забезпечує управління державним апаратом.

Уряд здійснює керівництво органами виконавчої влади, забезпечуючи при цьому об'єднання, координацію та погодженість їх діяльності.

Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України зумовлює дві основні його *функції*: 1) керівництво та спрямування виконавчо-розпорядчої діяльності в різних сферах державного життя; 2) спрямування і координація діяльності органів виконавчої влади.

70. Склад, порядок формування та підстави припинення діяльності Кабінету Міністрів України

Ключові поняття: члени Кабінету Міністрів України, призначення, відставка, резолюція недовіри.

Згідно зі ст. 114 Конституції України та п. 1. ст. 6. Закону України «Про Кабінет Міністрів України» до складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та міністри України. Посадовий склад (кількість та перелік посад) новосформованого Кабінету Міністрів України визначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України одночасно з призначенням персонального складу Кабінету Міністрів України.

Членами Кабінету Міністрів України можуть бути громадяни України, які мають право голосу, вищу освіту та володіють державною мовою. Не може бути призначена на посаду члена Кабінету Міністрів України особа, яка має судимість, не погашену або не зняту в установленому законом порядку, або на яку протягом останнього року наклада-

лося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення.

Члени Кабінету Міністрів України не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку. У разі виникнення обставин, що порушують вимоги щодо несумісності посади члена Кабінету Міністрів України з іншими видами діяльності, такий член Кабінету Міністрів України у двадцятиденний строк з дня виникнення цих обставин припиняє таку діяльність або подає особисту заяву про відставку.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Стосовно кандидатів на посади членів Кабінету Міністрів України за їх письмовою згодою проводиться спеціальна перевірка в порядку, встановленому Законом України "Про запобігання корупції".

Особи, призначені Прем'єр-міністром України та членами Кабінету Міністрів України, набувають повноважень за посадою з моменту видання постанов Верховної Ради України про призначення цих осіб Прем'єр-міністром України та членами Кабінету Міністрів України.

Строк повноважень Кабінету Міністрів Конституцією України не визначається. Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України.

Відставку Кабінету Міністрів України приймає Верховна Рада України. Відставка Кабінету Міністрів України настає внаслідок:

1) прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України. Верховна Рада України за пропозицією не менше як однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України. Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не пізніше ніж через десять днів після внесення пропозиції розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України, на яке запрошуються всі члени Кабінету Міністрів України. Під час розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України у пленарному засіданні Верховної Ради України може брати участь Президент України. Резолюція недовіри Кабінету Міністрів України вважається прийнятою, якщо за це

проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України;

2) прийняття Президентом України рішення про відставку Кабінету Міністрів України;

3) відставки Прем'єр-міністра України;

4) смерті Прем'єр-міністра України.

Кабінет Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або відставку якого прийнято Верховною Радою України, продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України.

Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою (крім викладацької, наукової та творчої роботи у позаробочий час), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку

71. Повноваження Кабінету Міністрів України

Ключові поняття: повноваження, передача повноважень.

Основні повноваження Кабінету Міністрів визначено ст. 116 Конституції України та ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України». До них, зокрема, належать:

1) у сфері економіки та фінансів: забезпечення проведення державної економічної політики, розробка і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку, приватизації, структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, державної аграрної політики, продовольчої безпеки держави, фінансової та податкової політики; сприяння стабільності грошової одиниці України; розробка проектів законів про Державний бюджет України та забезпечення його виконання;

2) у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: забезпечення проведення державної соціальної політики, вжиття заходів щодо підвищення реальних доходів населення та забезпечення соціального захисту громадян; забезпечення проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, санітарно-епідемічного благополуччя, охорони материнства та дитинства, освіти, фізичної культури і доступність для громадян

послуг медичних, освітніх та фізкультурно-оздоровчих закладів; забезпечення проведення державної політики у сферах культури, етнопонаціонального розвитку України і міжнаціональних відносин, охорони історичної та культурної спадщини; забезпечення проведення науково-технічної політики, розвитку і зміцнення науково-технічного потенціалу України, розроблення і виконання загальнодержавних науково-технічних програм; забезпечення проведення державної політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування; забезпечення розроблення та виконання державних і міждержавних екологічних програм; забезпечення здійснення заходів, передбачених державними програмами ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, прийняття рішень з питань ліквідації наслідків інших аварій, пожеж, катастроф, стихійного лиха;

3) у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина: забезпечення проведення державної правової політики; здійснення контролю за додержанням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами, а також органами місцевого самоврядування з питань виконання ними делегованих повноважень органів виконавчої влади; вжиття заходів щодо захисту прав і свобод, гідності, життя і здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань, охорони власності та громадського порядку, боротьби із злочинністю; здійснення заходів щодо забезпечення виконання судових рішень органами виконавчої влади та їх керівниками; забезпечення фінансування видатків на утримання судів та діяльність суддів; фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності правоохоронних органів, соціального захисту працівників зазначених органів та членів їхніх сімей;

4) у сфері зовнішньої політики: забезпечення у межах своїх повноважень зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності України, розробка та затвердження державних програм в цій сфері; забезпечення вирішення питань щодо укладення та виконання міжнародних договорів України;

5) у сфері національної безпеки та обороноздатності: забезпечення охорони та захисту державного кордону і території України; вжиття заходів щодо зміцнення національної безпеки, забезпечення боєздатності Збройних Сил України; визначення у межах бюджетних асигнувань на оборону чисельності громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу і навчальні збори; вирішення питань соціальних і правових гарантій для військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей;

б) у сфері вдосконалення державного управління та державної слу-

жби: здійснення заходів щодо кадрового забезпечення органів виконавчої влади; утворення, реорганізація та ліквідація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади відповідно до закону в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на утримання органів виконавчої влади; призначення постійного представника Кабінету Міністрів України у Конституційному Суді України; затвердження граничної чисельності працівників органів виконавчої влади; визначення умов оплати праці працівників бюджетних установ та державних підприємств, а також грошового забезпечення військовослужбовців (осіб рядового і начальницького складу).

Кабінет Міністрів України може в разі потреби *передавати* окремі свої повноваження центральним та місцевим органам виконавчої влади, якщо це не заборонено законом, з одночасною передачею їм фінансових і матеріальних ресурсів, необхідних для належного виконання таких повноважень. Кабінет Міністрів України контролює здійснення переданих ним повноважень, несе відповідальність за результати їх здійснення.

72. Організація роботи Кабінету Міністрів України

Ключові поняття: засідання, регламент, секретаріат.

Кабінет Міністрів України спрямовує свою діяльність на виконання Конституції та законів України, постанов Верховної Ради України, актів Президента України, Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України. Організація роботи Кабінету Міністрів здійснюється згідно з *Регламентом Кабінету Міністрів України*, що затверджений Постановою від 18 липня 2007 р. № 950 «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України». Кабінет Міністрів України відповідно до Конституції та законів України здійснює свої повноваження шляхом прийняття рішень на його засіданнях більшістю голосів загального складу Кабінету Міністрів України.

Роботою Кабінету Міністрів України керує Прем'єр-міністр України, який спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України. Для здійснення Прем'єр-міністром України своїх повноважень у складі Секретаріату Кабінету Міністрів України утворюється патронатна служба – апарат Прем'єр-міністра України, керівник якого призначається на посаду та звільняється з посади в установленому порядку Кабінетом Міністрів України. У разі відсутності Прем'єр-міністра України його повноваження виконує Перший віце-прем'єр-міністр України або віце-прем'єр-

міністр України згідно з визначеним Кабінетом Міністрів України розподілом повноважень.

Організаційною формою роботи Кабінету Міністрів України є його *засідання*, які скликаються Прем'єр-міністром України. Засідання Кабінету Міністрів України вважається правомочним, якщо на ньому присутні більше ніж половина посадового складу Кабінету Міністрів України. На засіданнях головує Прем'єр-міністр України, а в разі його відсутності – Перший віце-прем'єр-міністр України. Порядок проведення засідань Кабінету Міністрів України, підготовки та прийняття рішень, інші процедурні питання діяльності Кабінету Міністрів України визначаються Регламентом Кабінету Міністрів України.

Організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України здійснює *Секретаріат Кабінету Міністрів України*, який очолюється міністром Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України для забезпечення здійснення своїх повноважень може утворювати тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи, до участі в роботі яких можуть залучатися державні службовці, а також народні депутати України, науковці та інші фахівці за їх згодою.

73. Акти Кабінету Міністрів України

Ключові поняття: постанова, розпорядження, скасування, оскарження.

Кабінет Міністрів України на основі та на виконання Конституції та законів України видає *постанови* і *розпорядження*, обов'язкові для виконання. Акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру видаються у формі постанов, а з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань – у формі розпоряджень Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Право ініціативи у прийнятті актів Кабінету Міністрів України мають члени Кабінету Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Проекти актів Кабінету Міністрів України готуються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями. До підготовки проектів актів Кабінету Міністрів

України можуть залучатися народні депутати України за їх згодою, науковці та інші фахівці. Проекти актів Кабінету Міністрів України, що мають важливе суспільне значення та визначають права і обов'язки громадян України, підлягають громадському обговоренню в порядку, визначеному Регламентом Кабінету Міністрів України.

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів посадового складу Кабінету Міністрів України. У разі рівної кількості голосів голос Прем'єр-міністра України є вирішальним.

У разі необхідності вжиття заходів з метою запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, ліквідації їх наслідків та в інших невідкладних випадках за рішенням Прем'єр-міністра України розпорядження Кабінету Міністрів України може бути прийнято шляхом опитування членів Кабінету Міністрів України у порядку, передбаченому Регламентом Кабінету Міністрів України. Проект такого розпорядження надсилається всім членам Кабінету Міністрів України.

Постанови Кабінету Міністрів України, що визначають права і обов'язки громадян, набирають чинності з дня їх опублікування. Розпорядження Кабінету Міністрів України набирають чинності з моменту їх прийняття.

Акти Кабінету Міністрів України включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України.

Постанови Кабінету Міністрів України публікуються в Офіційному віснику України.

Акти Кабінету Міністрів України можуть бути зупинені Президентом України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Акт Кабінету Міністрів України може бути оскаржений до суду в порядку та у випадках, установлених законом.

74. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади: система, порядок формування

Ключові поняття: центральний орган виконавчої влади; міністерство; державна служба; агентство; інспекція.

Центральним органом виконавчої влади називають орган, який забезпечує проведення в життя державної політики у відповідній галузі чи сфері на всій території України, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе відповідальність за стан її розвитку і беспосе-

редньо підвідомчий Кабінету Міністрів України.

Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 року (в редакції від 01.05.2016), до системи центральних органів виконавчої влади України входять міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції). Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади є юридичними особами публічного права та утворюються, реорганізуються і ліквідууються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України. Міністерство очолює міністр України, який є членом Кабінету Міністрів України. За характером компетенції міністерства поділяють на галузеві – такі, що здійснюють керівництво дорученими ним галузями (наприклад, юстиції, охорони здоров'я), міжгалузеві – здійснюють керівництво в кількох суміжних галузях (наприклад, енергетики та вугільної промисловості, освіти і науки, молоді та спорту) та функціональні – керують певними сферами управління (наприклад, культури, фінансів). На сьогодні в Україні діє 18 міністерств.

Міністерство у межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України видає накази, які підписує міністр.

Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. Діяльність центральних органів виконавчої влади спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів згідно із законодавством.

Центральні органи виконавчої влади можуть здійснювати одне або кілька визначених законом завдань.

У разі, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як *служба* (Державна фіскальна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна прокордонна служба України та інші).

У разі, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як *агентство* (Державне агентство автомобільних доріг України, Державне агентство водних ресурсів України та інші).

У разі, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як *інспекція* (Державна екологічна інспекція України, Державна інспекція навчальних закладів України та інші).

Керівник центрального органу виконавчої влади призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Іншими центральними органами виконавчої влади є: Національна поліція України, Український інститут національної пам'яті, Пенсійний фонд України.

Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національне агентство України з питань державної служби, Національне агентство України з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів є *центральними органами виконавчої влади зі спеціальним статусом*. Зазначені органи очолюють голови, які призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України за згодою Верховної Ради України.

75. Правовий статус виконавчої влади в Автономній Республіці Крим

Ключові поняття: Рада міністрів АРК; міністерство АРК; республіканський комітет АРК; місцева (районна) державна адміністрація.

До системи органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим (далі – АРК) належать: Рада міністрів АРК, міністерства, республіканські комітети та місцеві (районні) державні адміністрації, розташовані на її території. Їх правовий статус визначається Конституцією України (ст. 136), Конституцією АРК (гл. 7) від 21 жовтня 1998 р., а також Законом України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» від 16 червня 2011 року (в редакції від 01.01.2015). Органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим є юридичними особами та діють на підставі положень, що затверджуються Радою міністрів Автономної Республіки Крим.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим є урядом Автономної

Республіки Крим. Рада міністрів Автономної Республіки Крим є вищим органом у системі органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим. Вона здійснює виконавчу владу в Автономній Республіці Крим безпосередньо та через міністерства Автономної Республіки Крим, республіканські комітети Автономної Республіки Крим, інші органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, спрямовує, координує та контролює діяльність таких органів.

До складу Ради міністрів Автономної Республіки Крим входять Голова, перший заступник та заступники, заступник голови (керівник апарату), міністри АРК, голови республіканських комітетів АРК.

Рада міністрів АРК формується Верховною Радою АРК на термін її повноважень. Очолює Раду міністрів АРК голова, який призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України. Рада міністрів АРК відповідальна перед Верховною Радою АРК, підзвітна та підконтрольна Кабінету Міністрів України з питань виконання нею державних функцій і повноважень.

Заступники Голови Ради міністрів АРК, міністри і голови республіканських комітетів АРК призначаються на посади Верховною Радою АРК за поданням Голови Ради міністрів АРК.

Стосовно кандидатів на посади членів Ради міністрів Автономної Республіки Крим за їх письмовою згодою проводиться спеціальна перевірка в порядку, встановленому Законом України "Про засади запобігання і протидії корупції".

Рада міністрів АРК здійснює виконавчі функції і повноваження, віднесені до самостійного відання АРК, з питань: соціально-економічного розвитку; фінансової, кредитної та цінової політики; промисловості; паливно-енергетичного комплексу; сільського та лісового господарства; землеустрою; водогосподарського будівництва і зрошувального землеробства; організації і розвитку курортно-рекреаційної сфери і туризму; зовнішньоекономічної діяльності; транспорту, зв'язку і дорожнього будівництва; житлово-комунального господарства і благоустрою, архітектури і містобудування; торговельного і побутового обслуговування населення; організації та розвитку освіти, науки, культури, мистецтва, охорони пам'яток історії та культури; поліграфії та видавничої справи; охорони навколишнього природного середовища; організації та розвитку охорони здоров'я, фізичної культури і спорту; соціальних питань та зайнятості населення; забезпечення законності, охорони громадського порядку і прав громадян; міжнаціональних відносин; управління майном АРК у порядку, визначеному Верховною Радою АРК.

Рада міністрів АРК два рази на рік подає Верховній Раді АРК звіт

про свою діяльність у цілому (комплексний), а також щокварталу подає письмову інформацію про стан справ у соціально-економічній, культурній та інших сферах АРК. Верховна Рада АРК за пропозицією її Голови або не менше п'яти постійних комісій або однієї третини депутатів від загального складу Верховної Ради АРК має право не більше двох разів на рік заслуховувати звіт з окремого напрямку діяльності Ради міністрів АРК, звіти окремих міністерств, республіканських комітетів АРК про свою діяльність.

Верховна Рада АРК може висловити недовіру Голові Ради міністрів АРК або окремим її членам у зв'язку з неналежним виконанням ними своїх обов'язків, порушенням Конституції України, Конституції АРК, законів України, нормативно-правових актів Верховної Ради АРК.

Рада міністрів АРК у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, обов'язкові до виконання на всій території республіки. Акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим можуть бути скасовані Президентом України. Кабінет Міністрів України заслуховує звіти Голови Ради міністрів АРК з питань виконання Радою міністрів АРК державних функцій і повноважень. У разі неналежного виконання Головою Ради міністрів АРК покладених на нього повноважень Кабінет Міністрів України має право звернутися до Президента України та до Верховної Ради АРК з поданням про звільнення його з посади.

Міністерство АРК є органом виконавчої влади АРК, підзвітним, підконтрольним та відповідальним перед Верховною Радою АРК і Радою міністрів АРК. Міністерство АРК здійснює координацію діяльності, міжгалузеве регулювання, виконавчі функції та повноваження у визначених сферах з питань, віднесених до самостійного ведення Автономної Республіки Крим, а також державні виконавчі функції, делеговані відповідно до Конституції України. Міністерство організовує в межах своїх повноважень виконання законодавчих та нормативно-правових актів, здійснює систематичний контроль за їх виконанням, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції міністерства, а також розробляє пропозиції з удосконалення законодавства та у встановленому законом порядку вносить їх на розгляд Ради міністрів АРК. Міністерство утримується за рахунок коштів бюджету АРК та діє на основі положення, що затверджується Радою міністрів АРК.

Для узгодженого вирішення питань, що належать до компетенції міністерства, обговорення найважливіших напрямів його діяльності в міністерстві створюється колегія у складі міністра (голова колегії), заступників міністра, керівників структурних підрозділів міністерства. Колегія здійснює свою роботу на підставі положення, що затверджується міністерством. Персональний склад колегії затверджується Радою міністрів Автоно-

мної Республіки Крим.

Міністерство АРК, у межах своїх повноважень, на підставі та на виконання чинного законодавства видає накази, організовує і контролює їх виконання. Нормативно-правові акти міністерства підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому законодавством. Міністерство у разі необхідності видає разом з іншими органами виконавчої влади АРК спільні накази. На сьогодні в АРК створено і діє 9 республіканських міністерств відповідно до галузевої спеціалізації: Міністерство економічного розвитку і торгівлі; Міністерство фінансів; Міністерство регіонального розвитку і ЖКГ; Міністерство курортів і туризму; Міністерство культури; Міністерство аграрної політики; Міністерство соціальної політики; Міністерство освіти і науки, молоді і спорту; Міністерство охорони здоров'я.

Республіканський комітет АРК є органом виконавчої влади АРК, що підзвітний, підконтрольний та відповідальний перед Верховною Радою АРК і Радою міністрів АРК. Комітети здійснюють координацію, регулювання, виконавчі функції та повноваження у визначених сферах, а також делеговані державні виконавчі функції. Комітет у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, Конституцією Автономної Республіки Крим, актами Президента України, Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також Положенням. Республіканський Комітет створюється та ліквідується Верховною Радою АРК за пропозицією Голови Ради міністрів АРК. Комітет, у межах своїх повноважень, видає накази, організовує і контролює їх виконання. Комітет очолює голова, який призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою АРК за поданням Голови Ради міністрів АРК. В АРК створено і діє 10 республіканських комітетів, а саме: з транспорту і зв'язку; з палива, енергетики та інноваційної політики; з земельних ресурсів; з будівництва та архітектури; у справах з міжнародних відносин; з охорони культурної спадщини; з водогосподарчого будівництва; з інформації; з охорони навколишнього природного середовища; з лісного та мисливського господарства.

Місцева (районна) державна адміністрація АРК входить до системи органів виконавчої влади АРК і в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці АРК, а також реалізовує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

Місцеві (районні) державні адміністрації АРК у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують: виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня, а також норма-

тивно-правових актів Верховної Ради АРК та рішень Ради міністрів АРК; законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Рада міністрів АРК у межах своїх повноважень спрямовує та контролює діяльність районних державних адміністрацій. Пропозиції щодо призначення на посаду або звільнення з посади голови районної державної адміністрації в Автономній Республіці Крим вносяться на розгляд Прем'єр-міністру України Головою Ради міністрів АРК у порядку, встановленому законом. Призначення першого заступника та заступників голови, а також керівників структурних підрозділів районної державної адміністрації в АРК здійснюється головою відповідної районної державної адміністрації за погодженням з відповідними посадовими особами Ради міністрів АРК.

Рада міністрів АРК має право скасовувати розпорядження голів відповідних районних державних адміністрацій, що суперечать Конституції України, законам України, іншим актам законодавства України, а також нормативно-правовим актам Верховної Ради АРК, рішенням Ради міністрів АРК, що не суперечать законодавству України. За наявності підстав, визначених законодавством, Рада міністрів Автономної Республіки Крим може порушувати питання перед Президентом України про притягнення до дисциплінарної відповідальності голів відповідних районних державних адміністрацій.

76. Місцеві органи виконавчої влади, їх конституційно-правовий статус

Ключові поняття: місцеві органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації; територіальні органи міністерств та іншого центрального органу виконавчої влади.

Місцевими органами виконавчої влади є: 1) місцеві державні адміністрації – місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції; 2) територіальні органи міністерств, інших центральних органів виконавчої

влади – місцеві органи виконавчої влади спеціальної компетенції.

Місцеві державні адміністрації входять до єдиної системи органів виконавчої влади. На сьогодні в Україні діють 24 обласні, 2 міські (в містах Києві та Севастополі), 14 районних у місті, 490 районних державних адміністрацій.

Конституційно-правовий статус місцевих державних адміністрацій визначено ст. ст. 118-119 Конституції України та Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року (в редакції від 15.11.2017).

Найменування місцевих державних адміністрацій є похідними від назв відповідних адміністративно-територіальних одиниць (напр., Дніпропетровська обласна державна адміністрація, Криничанська районна державна адміністрація). Зміна назви адміністративно-територіальної одиниці є підставою для перейменування відповідної місцевої державної адміністрації (напр., Дніпровська районна державна адміністрація – в результаті перейменування м. Дніпропетровськ на м. Дніпро).

Керівництво місцевою державною адміністрацією здійснює її голова. Він також формує і її склад. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Кандидатури на посади голів районних державних адміністрацій Кабінету Міністрів України вносяться головами відповідних обласних державних адміністрацій. На кожен посаду вноситься одна кандидатура. Президент України може порушити перед Кабінетом Міністрів України питання про призначення головою місцевої державної адміністрації іншої кандидатури.

При здійсненні своїх повноважень голови місцевих державних адміністрацій відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Голови місцевих державних адміністрацій очолюють відповідні місцеві державні адміністрації, здійснюють керівництво їх діяльністю, несуть відповідальність за виконання покладених на місцеві державні адміністрації завдань і за здійснення ними своїх повноважень; представляють відповідні місцеві державні адміністрації у відносинах з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, політичними партіями, громадськими і релігійними організаціями, підприємствами, установами та організаціями, громадянами та іншими особами як в Україні, так і за її межами; призначають на посади та звільняють з посад своїх заступників, керівників структурних підрозділів та керівників апаратів місцевих державних адміністрацій; затверджують положення про апарат місцевої державної адміністрації та положення про її струк-

турні підрозділи; укладають та розривають контракти з керівниками підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління відповідної місцевої державної адміністрації, або уповноважують на це своїх заступників; погоджують у встановленому порядку призначення на посади та звільнення з посад керівників не підпорядкованих підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління органів виконавчої влади вищого рівня, крім керівників установ, підприємств і організацій Збройних Сил та інших військових формувань України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції; в межах затверджених бюджетів виступають розпорядниками коштів відповідних державних адміністрацій, використовуючи їх лише за цільовим призначенням; регулярно інформують населення про стан виконання повноважень, покладених на місцеву державну адміністрацію; утворюють для сприяння здійсненню повноважень місцевих державних адміністрацій консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи, служби та комісії, члени яких виконують свої функції на громадських засадах, а також визначають їх завдання, функції та персональний склад.

Голови обласних державних адміністрацій у випадках, передбачених законом, можуть порушувати перед Верховною Радою України питання про призначення Верховною Радою України позачергових виборів сільської, селищної, міської, районної в місті, районної, обласної ради, сільського, селищного, міського голови.

Згідно з Конституцією України обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. При цьому, якщо таку недовіру висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Голови місцевих державних адміністрацій видають акти у формі рішень. Рішення, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути, відповідно до закону, скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Конституція України передбачає подвійне підпорядкування місцевих державних адміністрацій, що пов'язано з особливостями територіальної організації влади в Україні на регіональному (область) та субрегіональному (район) рівнях. Так, місцеві державні адміністрації, відповідно до загальних засад побудови та функціонування системи органів виконавчої влади, підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. В той же час місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними

районними чи обласними радами.

Згідно зі ст. 119 Конституції України місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади (територіальні органи) можуть утворюватися в Автономній Республіці Крим, областях, м. Києві та Севастополі, районах, районах у містах, містах обласного, республіканського (Автономної Республіки Крим) значення та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи, якщо це передбачено положенням про міністерство та інший центральний орган виконавчої влади. Правовий статус територіальних органів визначається Постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 року № 563 «Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади».

Територіальні органи підпорядковані відповідному міністерству, іншому центральному органу виконавчої влади, а територіальні органи нижчого рівня також територіальним органам вищого рівня. Голови місцевих держадміністрацій координують діяльність територіальних органів і сприяють їм у виконанні покладених на ці органи завдань.

Завданням територіальних органів є реалізація повноважень міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Територіальні органи відповідно до покладених на них завдань: надають адміністративні послуги; здійснюють державний нагляд (контроль); управляють об'єктами державної власності в межах, визначених законодавством; узагальнюють практику застосування законодавства з питань, що належать до їх компетенції, готують та вносять в установленому порядку пропозиції щодо його вдосконалення; здійснюють інші повноваження, визначені законами України та покладені на міністерство, інший центральний орган виконавчої влади Президентом України.

Територіальні органи у межах своїх повноважень видають накази організаційно-розпорядчого характеру. Акти територіальних органів міністерства можуть бути скасовані міністром, відповідно акти територіальних органів іншого центрального органу виконавчої влади можуть бути скасовані керівником центрального органу виконавчої влади, у тому числі за дорученням міністра, який спрямовує і координує діяльність відповідного центрального органу виконавчої влади, а також міністром у разі відмови керівника центрального органу виконавчої влади скасувати такий акт.

Територіальні органи, утворені як юридичні особи, мають самостійний баланс, рахунки в установах Казначейства, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням.

77. Поняття, функції та ознаки судової влади

Ключові поняття: *судова влада; правосуддя; суддівське самоврядування; функції судової влади; ознаки судової влади.*

Згідно зі ст. 6 Конституції України, *судова влада* – рівноправна та самостійна гілка влади, призначенням якої є захист прав і свобод людини та громадянина, конституційного ладу України, забезпечення відповідності актів Верховної Ради України, Президента України, органів виконавчої влади України та органів місцевого самоврядування, Конституції України, дотримання законності в застосуванні законів та інших нормативних актів України.

Судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур. Судова влада реалізується через здійснення *правосуддя* у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України.

Функції судової влади – це напрями і види діяльності судів у межах і порядку, передбачених Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України.

Функції судової влади:

1. Відправлення правосуддя. Це вид державної діяльності, який по-

лягає в розгляді та вирішенні різних соціальних конфліктів, пов'язаних з порушенням норм права. Це основна функція судової влади, що виступає головним об'єктом конституційного регулювання (розділ VIII Конституції України «Правосуддя»).

2. Судовий контроль (нагляд) за законністю та обґрунтованістю застосування засобів процесуального примусу. Судове рішення – єдина підстава застосування органами, що здійснюють слідство, дізнання, оперативно-розшукову діяльність, засобів процесуального примусу; арешт; тримання під вартою; огляд чи обшук житла, іншого володіння; обмеження таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 29–31 Конституції України).

3. Тлумачення правових норм пов'язане з реалізацією повноваження Конституційного Суду України давати офіційне тлумачення Конституції України (п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України).

4. Офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення (визнання людини померлою чи безвісти відсутньою, встановлення родинних зв'язків тощо).

5. Обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності громадян України – постановлення судом рішення щодо визнання громадянина недієздатним, що призводить до обмеження конституційного права обирати і бути обраним та ін.

Правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, система судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, система й порядок здійснення суддівського самоврядування, а також загальний порядок забезпечення діяльності судів визначаються Конституцією України (розділ VIII «Правосуддя»), Законом України «Про судоустрій і статус суддів України» від 02.06.2016 № 1402-VIII.

До ознак судової влади відносять: самостійність судової влади та незалежність суддів, винятковість, законність і повнота судової влади.

Самостійність судової влади проявляється у:

- здійсненні правосуддя судами;
- незалежності суддів при здійсненні правосуддя від будь-якого впливу;
- невторчання у здійснення правосуддя, недопустимості впливу на суд або суддів у будь-який спосіб;
- забезпеченні суддям свободи неупередженого вирішення судових справ відповідно до їхнього внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону; незмінюваності суддів; суддівське самоврядування (вирішення питань внутрішньої діяльності судів).

Проте судова влада не є повністю автономною стосовно інших гілок

влади. Верховна Рада України, приймаючи закони, визначає систему судових органів та принципи її функціонування, встановлює статус суддів, порядок розгляду справ у суді; здійснює установчі повноваження – призначає третину суддів Конституційного Суду України, обирає суддів безстроково. Президент України призначає третину суддів Конституційного Суду України, здійснює перше призначення на посаду професійного судді. Органи виконавчої влади здійснюють матеріально-технічне забезпечення діяльності судів тощо.

Винятковість судової влади: здійснення правосуддя виключно судами, делегування функцій судів, привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ст. 124 Конституції України).

Законність судової влади: суди та судді діють на основі закону, підпорядковуються Конституції та законам України. Ця найскладніша форма юрисдикційної діяльності детально регламентована законом, зокрема, кримінально-процесуальним та цивільно-процесуальним кодексами, нормами адміністративного законодавства.

Повнота судової влади визначається її обсягом, остаточним характером рішень, що приймаються судами, їхнім обов'язковим значенням.

78. Засади правосуддя в Україні

Ключові поняття: принципи правосуддя; засади судочинства; конституційні принципи судочинства.

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ.

Відповідно до положень ст. 124 Конституції України, правосуддя у державі здійснюють виключно суди; не допускається делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами; народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Засади правосуддя – це закріплені у Конституції та конкретизовані у Законі «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальному законодавстві основні, фундаментальні положення про мету, завдання, способи і форму діяльності суду, а також форми діяльності інших учасників судового процесу для досягнення єдиного і необхідного результату

здійснення правосуддя – законного і обґрунтованого рішення суду і його виконання.

Принципи правосуддя класифікують за різними критеріями:

1. За джерелом закріплення: конституційні; закріплені у базовому Законі України «Про судоустрій і статус суддів»; закріплені у галузевих законах.

2. За предметом регулювання: засади організації правосуддя; засади здійснення правосуддя.

3. За їх функціональною роллю: організаційні; організаційно-функціональні; функціональні.

4. За змістом та сферою поширення:

- загальноправові; міжгалузеві; галузеві; принципи окремих правових інститутів.

У статті 129 розділу VIII Конституції України закріплено основні засади судочинства. До них належать:

1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;

2) забезпечення доведеності вини;

3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;

4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;

5) забезпечення обвинуваченому права на захист;

6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

7) розумні строки розгляду справи судом;

8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення;

9) обов'язковість судового рішення.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства. Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

В Україні, окрім судів, немає і не може бути державних чи інших органів, які б мали право розглядати і вирішувати кримінальні, цивільні та інші справи. Судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. При цьому Конституція України окремо встановлює заборону створення будь-яких надзвичайних та особливих судів (ч. 6 ст. 125 Конституції України).

Розділ I Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. визначає основні засади організації судової влади, до яких віднесено:

- незалежність судів (здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на

основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади. Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до цього Закону діє суддівське самоврядування.

- *право на справедливий суд* (кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України.

Доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України.

- *право на повноважний суд* (ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом. Суддя розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону. На розподіл судових справ між суддями не може впливати бажання судді чи будь-яких інших осіб.

- *рівність перед законом і судом* (правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом.

- *професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд* (кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, визначених законом, держава забезпечує надання професійної правничої допомоги безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав та особи, яка надає правничу допомогу. Для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура. Забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення та представництво в суді здійснюються адвокатом, за винятком випадків, установлених законом.

- *гласність і відкритість судового процесу* (судові рішення, судові

засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи з одного суду до іншого є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України, крім випадків, установлених законом. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. У відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи. Особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду. Розгляд справи у закритому судовому засіданні допускається за вмотивованим рішенням суду виключно у випадках, визначених законом.

- *судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою* (суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють).

- *обов'язковість судових рішень* (судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом).

- *право на перегляд справи та оскарження судового рішення* (учасники судового процесу та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення).

79. Система судів загальної юрисдикції

Ключові поняття: місцеві суди; апеляційні суди; вищі спеціалізовані суди; Верховний Суд.

Відповідно до норм Конституції України судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Систему судоустрою складають: місцеві суди; апеляційні суди; Верховний Суд. Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ відповідно до Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди.

Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). *Місцевими господарськими судами* є окружні господарські суди. *Місцевими адміністративними судами* є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом.

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, з числа яких призначається голова суду та, у визначених законом випадках, заступник або заступники голови суду. З числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, визначеному процесуальним законом. Кількість слідчих суддів визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду.

Місцевий суд є судом першої інстанції і здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом. Місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, ви-

значених процесуальним законом. Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції. Місцеві адміністративні суди розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи).

Апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах.

У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ. Судову палату очолює секретар судової палати, який обирається з числа суддів цього суду строком на три роки. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про обрання секретаря судової палати приймаються зборами суддів апеляційного суду за пропозицією голови суду.

Повноваження апеляційного суду: 1) здійснює правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом; 2) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд; 3) надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства; 4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

У системі судоустрою діють *вищі спеціалізовані суди* як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ. Вищими спеціалізованими судами є:

- 1) Вищий суд з питань інтелектуальної власності;
- 2) Вищий антикорупційний суд.

Вищі спеціалізовані суди розглядають справи, які віднесені до їх юрисдикції процесуальним законом. У складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватися судові палати. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про обрання секретаря судової палати приймаються зборами суддів відповідного вищого спеціалізованого суду за пропозицією голови суду. Судову палату очолює секретар судової палати, який обирається з числа суддів цього суду строком на три роки.

Повноваження вищого спеціалізованого суду: 1) здійснює правосуддя як суд першої інстанції у справах, визначених процесуальним зако-

ном; 2) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд; 3) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд:

1) здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;

3) надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;

4) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

5) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;

6) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

7) здійснює інші повноваження, визначені законом.

До складу Верховного Суду входять судді у кількості не більше двохсот. У складі Верховного Суду діють:

- 1) Велика Палата Верховного Суду;
- 2) Касаційний адміністративний суд;
- 3) Касаційний господарський суд;
- 4) Касаційний кримінальний суд;
- 5) Касаційний цивільний суд.

До складу кожного касаційного суду входять судді відповідної спеціалізації. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів.

У Касаційному адміністративному суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо: 1) податків, зборів та інших обов'язкових платежів; 2) захисту соціальних прав; 3) виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян.

У Касаційному господарському суді обов'язково створюються

окремі палати для розгляду справ щодо (про): 1) банкрутство; 2) захисту прав інтелектуальної власності, а також пов'язаних з антимонопольним та конкурентним законодавством; 3) корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів.

Інші палати у касаційних судах створюються за рішенням зборів суддів касаційного суду.

Велика Палата Верховного Суду є постійно діючим колегіальним органом Верховного Суду, до складу якого входить двадцять один суддя Верховного Суду.

Велика Палата Верховного Суду:

1) у визначених законом випадках діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами;

2) діє як суд апеляційної інстанції у справах, розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції;

3) аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики;

4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Судді Верховного Суду обираються до Великої Палати зборами суддів відповідних касаційних судів з числа суддів таких касаційних судів. Кожен касаційний суд у складі Верховного Суду обирає по п'ять суддів до Великої Палати Верховного Суду. До складу Великої Палати Верховного Суду також входить Голова Верховного Суду за посадою. Суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, здійснює повноваження судді Великої Палати Верховного Суду протягом трьох років (крім Голови Верховного Суду), але не більше двох строків поспіль. Суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, а також Голова Верховного Суду не здійснюють правосуддя у відповідному касаційному суді.

80. Конституційно-правовий статус суддів та присяжних при здійсненні правосуддя

Ключові поняття: професійні судді; присяжні; принципи статусу суддів; права та обов'язки суддів.

Правосуддя здійснюють *судді*. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю *присяжних* (ч. 1 ст. 127 Конституції України).

Згідно чинного законодавства (Закон України «Про судоустрій і статус суддів»), на посаду судді може бути призначений громадянин

України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді.

Для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом.

Не може бути призначений суддею громадянин, який: 1) визнаний судом обмежено дієздатним або недієздатним; 2) має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя; 3) має не зняту чи непогашену судимість.

Не може претендувати на посаду судді особа, до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду. Не може претендувати на посаду судді також особа, яку було раніше звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, порушення вимог щодо несумісності, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком щодо такої особи, крім випадків визнання в судовому порядку протиправним рішення про звільнення з цих підстав або скасування обвинувального вироку суду.

Основними принципами статусу суддів є:

а) *незалежність судді*. Суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом.

Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом. Суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора.

Незалежність судді забезпечується: 1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканністю та імунітетом судді;

3) незмінюваністю судді; 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді; 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом судді на відставку.

б) недоторканність та імунітет судді. Суддя є недоторканим. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком:

1) якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням;

2) затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину.

Судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором або його заступником. Суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше двох місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ухвалюється Вищою радою правосуддя.

в) незмінюваність судді. Судді гарантується перебування на посаді судді до досягнення ним шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до Конституції України та Закону. Суддю не може бути переведено до іншого суду без його згоди, крім переведення: 1) у разі реорганізації, ліквідації або припинення роботи суду; 2) у порядку дисциплінарного стягнення.

г) *несумiсностi посади суддi*. Перебування на посадi суддi несумiсне iз зайняттям посади в будь-якому iншому органi державної влади, органi мiсцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Перебування на посадi суддi також несумiсне iз наявністю заборони такiй особi обiймати посади, щодо яких здiйснюється очищення влади в порядку, визначеному Законом України «Про очищення влади». Суддя не може поєднувати свою дiяльнiсть iз пiдприємницькою, адвокатською дiяльнiстю, обiймати будь-якi iншi оплачуванi посади, виконувати iншу оплачувану роботу (крiм викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керiвного органу чи наглядової ради пiдприємства або органiзацiї, що має на метi одержання прибутку.

Права суддi, пов'язанi зi здiйсненням правосуддя, визначаються Конституцiєю України, процесуальним та iншими законами. Суддя має право брати участь у суддiвському самоврядуванні. Суддi можуть утворювати громадськi об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та iнтересiв, пiдвищення професiйного рiвня. Суддя може бути членом нацiональних або мiжнародних асоцiацiй та iнших органiзацiй, що мають на метi захист iнтересiв суддiв, утвердження авторитету судової влади в суспiльствi або розвиток юридичної професiї та науки. Суддя має право пiдвищувати свiй професiйний рiвень та проходити з цiєю метою відповідну пiдготовку.

Суддя повинен додержуватися присяги.

Суддя зобов'язаний:

1) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати i вирішувати судовi справи вiдповiдно до закону з дотриманням засад i правил судочинства;

2) дотримуватися правил суддiвської етики, у тому числi виявляти та пiдтримувати високi стандарти поведiнки у будь-якiй дiяльностi з метою укрiплення суспiльної довири до суду, забезпечення впевненостi суспiльства в чесностi та непiдкупностi суддiв;

3) подавати декларацiю доброчесностi суддi та декларацiю родинних зв'язкiв суддi;

4) виявляти повагу до учасникiв процесу;

5) не розголошувати вiдомостi, якi становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числi таємницю нарадчої кiмнати i закритого судового засiдання;

6) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сферi запобiгання корупцiї;

7) подавати декларацiю особи, уповноваженої на виконання функцiй держави або мiсцевого самоврядування;

8) систематично розвивати професiйнi навички (умiння), пiдтриму-

вати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду;

9) звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання;

10) підтверджувати законність джерела походження майна у зв'язку з проходженням кваліфікаційного оцінювання або в порядку дисциплінарного провадження щодо судді, якщо обставини, що можуть мати наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викликають сумнів у законності джерела походження майна або доброчесності поведінки судді.

Суддя проходить підготовку у Національній школі суддів України не менше ніж раз на три роки.

Питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України. З метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам, проводиться моніторинг способу життя судді відповідно до закону. Моніторинг способу життя судді може бути проведений на вимогу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя та в інших випадках, визначених законом.

Присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя. Присяжні виконують обов'язки, визначені пунктами 1, 2, 4-6 частини сьомої статті 56 Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року.

Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, відповідають вимогам статті 65 Закону «Про судоустрій і статус суддів» і дали згоду бути присяжними.

Список присяжних затверджується на три роки і переглядається в разі необхідності для заміни осіб, які вибули зі списку, за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України. Після затвердження списку присяжних такий список передається до відповідного окружного суду, в тому числі в електронній формі.

Присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється

юрисдикція відповідного окружного суду, якщо iнше не визначено законом.

Не включаються до списків присяжних громадяни: 1) визнанi судом обмежено дiездатними або недiездатними; 2) якi мають хронiчнi психiчнi чи iншi захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язкiв присяжного; 3) якi мають незняту чи непогашену судимiсть; 4) народнi депутати України, члени Кабiнету Міністрiв України, суддi, прокурори, працівники правоохоронних органiв (органiв правопорядку), вiйськово-службовцi, працівники апаратiв судiв, iншi державнi службовцi, посадовi особи органiв мiсцевого самоврядування, адвокати, нотарiуси, члени Вищої квалiфикацiйної комiсії суддiв України, Вищої ради правосуддя; 5) особи, на яких протягом останнього року накладалося адмiнiстративне стягнення за вчинення корупцiйного правопорушення; 6) громадяни, якi досягли шiстдесяти п'яти рокiв; 7) особи, якi не володiють державною мовою.

Суд залучає присяжних до здiйснення правосуддя у порядку черговостi на строк не бiльше одного мiсяця на рiк, крiм випадкiв, коли продовження цього строку зумовлено необхіднiстю закiнчити розгляд справи, розпочатий за їхньою участю. Добiр осiб для запрошення до участi у здiйсненнi правосуддя як присяжних здiйснюється за допомогою автоматизованої системи.

Залучення присяжних до виконання обов'язкiв у судi та їх виклик здiйснюються в порядку, визначеному процесуальним законом. 5. Роботодавець зобов'язаний увiльнити присяжного вiд роботи на час виконання ним обов'язкiв зi здiйснення правосуддя. Вiдмова в увiльненнi вiд роботи вважається неповагою до суду. Присяжний зобов'язаний вчасно з'явитися на запрошення суду для участi в судовому засiданнi. Неприбуття в судове засiдання без поважних причин вважається неповагою до суду.

Присяжним за час виконання ними обов'язкiв у судi виплачується винагорода, розрахована виходячи з посадового окладу суддi мiсцевого суду з урахуванням фактично вiдпрацьованого часу в порядку, визначеному Державною судовою адмiнiстрацiєю України. Присяжним вiдшкодовуються витрати на проїзд i наймання житла, а також виплачуються добовi. Зазначенi виплати здiйснюються за рахунок коштів бюджетної програми на здiйснення правосуддя територiальними управлiннями Державної судової адмiнiстрацiї України за рахунок коштів Державного бюджету України.

За присяжними на час виконання ними обов'язкiв у судi за мiсцем основної роботи зберiгаються всi гарантiї та пiльги, визначенi законом. Час виконання присяжним обов'язкiв у судi зараховується до всiх видiв

трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

На присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків із здійснення правосуддя. За обґрунтованим клопотанням присяжного заходи безпеки щодо нього можуть уживатися і після закінчення виконання цих обов'язків.

81. Вища рада правосуддя: порядок формування, склад, основні функції і повноваження

Ключові поняття: Вища рада правосуддя; член Вищої ради правосуддя; повноваження Вищої ради правосуддя.

Вища рада правосуддя діє згідно зі ст. 131 Конституції України, а правові основи її організації та діяльності визначено в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 р. та Законом України «Про Вищу раду правосуддя».

Вища рада правосуддя:

- 1) вносить подання про призначення судді на посаду;
- 2) ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;
- 3) розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;
- 4) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;
- 5) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою;
- 6) ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- 7) вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів;
- 8) ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого;
- 9) здійснює інші повноваження, визначені цією Конституцією та законами України.

Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох – обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двох – призначає Президент України, двох – обирає Верховна Рада України, двох – обирає з'їзд адвокатів України, двох – обирає всеукраїнська конференція прокурорів, двох – обирає з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ.

Порядок обрання (призначення) на посади членів Вищої ради пра-

восуддя визначається законом. Голова Верховного Суду входить до складу Вищої ради правосуддя за посадою.

Строк повноважень обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя становить чотири роки. Одна й та ж особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль.

Член Вищої ради правосуддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади (крім посади Голови Верховного Суду), виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Член Вищої ради правосуддя має належати до правничої професії та відповідати критерію політичної нейтральності. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги до члена Вищої ради правосуддя.

Вища рада правосуддя набуває повноважень за умови обрання (призначення) щонайменше п'ятнадцяти її членів, серед яких більшість становлять судді.

82. Конституційний Суд України, його склад та порядок формування

Ключові поняття: Конституційний Суд України; голова Конституційного Суду України; суддя Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України – орган конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

Правова основа його формування та діяльності визначаються Конституцією України (розділ XII) та Законом України «Про Конституційний Суд України».

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

До складу Конституційного Суду України входять вісімнадцять суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Відбір кандидатур на посаду судді Конституцій-

ного Суду України здійснюється на конкурсних засадах у визначеному законом порядку.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та є правником із визнаним рівнем компетентності.

Суддя Конституційного Суду України не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним повторно. Суддя Конституційного Суду України набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду. Конституційний Суд України на спеціальному пленарному засіданні Суду обирає зі свого складу Голову шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Держава забезпечує фінансування та належні умови для діяльності Конституційного Суду України. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на діяльність Суду з урахуванням пропозицій його Голови. Розмір винагороди судді Конституційного Суду України встановлюється законом про Конституційний Суд України.

Вплив на суддю Конституційного Суду України у будь-який спосіб забороняється. Без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Суддю Конституційного Суду України не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Судом рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Держава забезпечує особисту безпеку судді Конституційного Суду України та членів його сім'ї.

Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі: 1) закінчення строку його повноважень; 2) досягнення ним сімдесяти років; 3) припинення громадянства України або набуття ним громадянства іншої держави; 4) набрання законної сили рішенням суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним; 5) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення ним злочину; 6) смерті.

Підставами для звільнення судді Конституційного Суду України з посади є: 1) неспроможність виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 2) порушення ним вимог щодо несумісності; 3) вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді; 4) подання ним заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення про звільнення з посади судді Конституційного Суду України Суд ухвалює щонайменше двома третинами від його конституційного складу.

83. Функції та повноваження Конституційного Суду України

Ключові поняття: завдання Конституційного Суду України; функції Конституційного Суду України; повноваження Конституційного Суду України.

Основним завданням Конституційного Суду України є забезпечення верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. Своєю діяльністю Конституційний Суд України організовує на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Функції Конституційного Суду України – це основні напрями, предмет і зміст його діяльності, спрямовані на реалізацію компетенції та виконання поставлених перед ним завдань, основним із яких є забезпечення верховенства права та конституційної законності.

За способами і засобами виділяють такі функції Конституційного Суду України:

- конституційного контролю – полягає в тому, що Конституційний Суд України шляхом здійснення конституційного судочинства визначає конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів АРК, тобто контролює їх відповідність Конституції України;

- офіційного тлумачення – визначається винятковими повноваженнями Конституційного Суду України офіційно тлумачити Конституцію України. Рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України є обов'язковими для всіх суб'єктів конституційного права, вони не потребують затвердження з боку будь-якого органу державної влади, а також не можуть бути піддані сумніву чи проігноровані.

вані;

- правової охорони Конституції – Конституційний Суд України здійснює цілеспрямовану, передбачену Конституцією та законами України діяльність щодо вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Тим самим Конституційний Суд України упереджує порушення Конституції України та скасовує правові акти, що є неконституційними;

- забезпечення принципу поділу державної влади або арбітражна функція – Конституційний Суд України як орган державної влади є важливим елементом системи стримувань і противаг між главою держави, парламентом, урядом і судами;

Вчені називають й інші функції Конституційного Суду України – інтеграційну, правотворчу, політичну тощо. У своїй сукупності вони утворюють систему функцій Конституційного Суду України.

Під повноваженнями Конституційного Суду України слід розуміти права й обов'язки цього органу державної влади, закріплені за ним для здійснення покладених на нього функцій.

Відповідно до Конституції України (ст. 150) до повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України.

Питання, передбачені пунктами 1, 2 частини першої цієї статті, розглядаються за конституційними поданнями: Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Конституційний Суд України за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

Конституційний Суд України за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надає висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань,

які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України надає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за *конституційною скаргою* особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

84. Форми звернення до Конституційного Суду України. Акти Конституційного Суду України

Ключові поняття: конституційне подання; конституційне звернення; конституційна скарга; акти Конституційного Суду України

Законодавчо визначеними формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання, конституційне звернення та конституційна скарга.

Конституційне подання – це подане до Суду письмове клопотання щодо:

- визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним;
- офіційного тлумачення Конституції України.

Суб'єктами права на конституційне подання є: Президент України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд,

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Конституційне звернення – це подане до Суду письмове клопотання про надання висновку щодо:

1) відповідності Основному Закону Української держави_чинного міжнародного договору України або міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість;

2) відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення глави держави - Президента України з поста в порядку імпічменту;

4) відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Основного Закону Української держави;

5) порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

6) відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України.

Суб'єктами права на конституційне звернення є:

1) Президент України, що впливає зі статей 137, 151 Конституції України;

2) Верховна Рада України (п. 28 ч. 1 ст. 85, стст. 151, 159 Основного Закону);

3) Кабінет Міністрів України (ст. 151 Конституції України);

4) щонайменше сорок п'ять народних депутатів України (ст. 151 Конституції України).

Конституційна скарга – це є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу.

Суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права.

Організаційно-правовими формами роботи Конституційного Суду України є пленарні засідання сенатів, Великої палати.

Засідання Великої палати є повноважним, якщо на ньому присутні щонайменше 12 суддів Конституційного Суду.

Рішення Суду є ухваленим Великою палатою, а його висновок – наданим, якщо за це проголосували щонайменше 10 суддів Конституційного Суду.

Засідання та пленарні засідання Сенату є повноважними, якщо на них присутні щонайменше шість суддів Конституційного Суду від складу Сенату.

Ухвала Сенату є постановленою, якщо за це проголосувала більшість суддів Конституційного Суду, які беруть участь у засіданні.

Якщо голоси суддів Конституційного Суду, які входять до складу Сенату, поділилися порівну, конституційне провадження у справі вважається відкритим.

Постановлена Сенатом ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою є остаточною.

Відкрита частина пленарного засідання Сенату у формі усного провадження підлягає фіксуванню за допомогою технічних засобів та шляхом ведення протоколу.

Сенат ухвалює рішення на закритій частині пленарного засідання.

Виступи суддів Конституційного Суду на закритій частині пленарного засідання Сенату є службовою інформацією і не можуть бути розголошені.

Рішення Суду у справі за конституційною скаргою є ухваленим, якщо за це проголосували щонайменше дві третини суддів Конституційного Суду, які розглядають справу в Сенаті.

Суд ухвалює рішення, надає висновки, постановляє ухвали, видає забезпечувальні накази.

Акти з питань, не пов'язаних із конституційним провадженням, Суд ухвалює у формі постанови.

Рішення Суду ухвалює:

- Велика палата – за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати;

- Сенат – за результатами розгляду справ за конституційними скаргами.

Висновок Суду надає Велика палата у справах щодо:

1) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

2) відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту;

4) відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам стст. 157 і 158 Конституції України;

5) порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

6) відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України.

Для вирішення питань, пов'язаних із відкриттям, відмовою у відкритті, закриттям провадження у справі, іншими процесуальними діями, клопотаннями, процедурою розгляду справ, Суд постановляє відповідні ухвали.

У конституційних провадженнях Суд може видати забезпечувальний наказ про вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги.

Суд ухвалює рішення і надає висновок іменем України

За невиконання рішень та недодержання висновків Суду настає відповідальність згідно із законом

Суддя, який підписав рішення, висновок, ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження, може викласти окрему думку.

85. Конституційно-правовий статус прокуратури в Україні

Ключові поняття: система органів прокуратури; принципи організації діяльності прокуратури; функції прокуратури.

Прокуратура є відносно самостійним інститутом у механізмі державної влади, безпосередньо не входить до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади, тісно взаємодіє з усіма гілками влади, особливо з останньою.

В Україні діє прокуратура, яка здійснює:

1) підтримання публічного обвинувачення в суді;

2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час криміналь-

ного провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом (ч. 1 ст. 131-1 Конституції України).

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом.

Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України. Строк повноважень Генерального прокурора становить шість років. Одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль. Дострокове звільнення з посади Генерального прокурора здійснюється виключно у випадках і з підстав, визначених цією Конституцією та законом.

Діяльність прокуратури ґрунтується на засадах:

1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю;

2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;

3) територіальності;

4) презумпції невинуватості;

5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків;

6) політичної нейтральності прокуратури;

7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;

8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;

9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;

10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

86. Система органів прокуратури України.

Ключові поняття: Генеральна прокуратура; акти реагування прокурора: протест, припис, подання, постанова.

Систему прокуратури України становлять:

- 1) Генеральна прокуратура України;
- 2) регіональні прокуратури;
- 3) місцеві прокуратури;
- 4) військові прокуратури;
- 5) Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

До військових прокуратур належать Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військові прокуратури регіонів (на правах регіональних), військові прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури (на правах місцевих).

У разі якщо в силу виключних обставин у певних адміністративно-територіальних одиницях не діють органи прокуратури України, які мають здійснювати там нагляд, за рішенням Генерального прокурора України виконання їх функцій може покладатися на військові прокуратури.

Утворення, реорганізація та ліквідація військових прокуратур, визначення їх статусу, компетенції, структури і штатів здійснюються Генеральним прокурором України.

Особливості організації і діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури визначені статтею 8-1 Закону. Утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, визначення її структури і штату здійснюються Генеральним прокурором України за погодженням з Директором Національного антикорупційного бюро України.

Генеральна прокуратура України є органом прокуратури вищого рівня щодо регіональних та місцевих прокуратур, а регіональна прокуратура є органом прокуратури вищого рівня щодо місцевих прокуратур, розташованих у межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідної регіональної прокуратури.

Генеральна прокуратура України організовує та координує діяльність усіх органів прокуратури з метою забезпечення ефективного виконання функцій прокуратури.

Генеральну прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який має першого заступника та чотирьох заступників, а також

заступника Генерального прокурора України - Головного військового прокурора.

У структурі Генеральної прокуратури України утворюються департаменти, управління, відділи, а також Генеральна інспекція. Управління та відділи можуть бути самостійними або входити до складу департаменту (управління). Положення про самостійні структурні підрозділи Генеральної прокуратури України затверджуються Генеральним прокурором України.

У Генеральній прокуратурі України утворюється (на правах самостійного структурного підрозділу) Головна військова прокуратура, яку очолює заступник Генерального прокурора України - Головний військовий прокурор. На нього наказом Генерального прокурора України може також покладатися виконання інших службових обов'язків.

У системі прокуратури України діють регіональні прокуратури, до яких належать прокуратури областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя. Регіональну прокуратуру очолює керівник регіональної прокуратури - прокурор області, Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, який має першого заступника та не більше трьох заступників.

Загальна чисельність працівників органів прокуратури становить 15000 осіб зі зменшенням кількості прокурорів з 1 січня 2018 року до 10000 осіб.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Тестові завдання до модуля IV «Конституційна система органів державної влади України»

1. Колегіальні органи державної влади – це органи, що виділені за таким критерієм:

- А) спосіб формування;
- Б) територіальний масштаб діяльності;
- В) характер компетенції;
- Г) порядок вирішення питань, віднесених до їх компетенції.

2. Визнання народом і політичними силами правомірності, законності державної влади є принципом:

- А) єдності державної влади;
- Б) легітимності державної влади;
- В) гласності державної влади;
- Г) демократизму державної влади.

3. Виборні органи державної влади – це органи, що виділені за таким критерієм:

- А) спосіб формування;
- Б) територіальний масштаб діяльності;
- В) характер компетенції;
- Г) порядок вирішення питань, віднесених до їх компетенції.

4. Принцип законності в діяльності органів державної влади означає:

А) право визначати, змінювати конституційний лад в Україні належить винятково народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами;

Б) ніхто не може узурпувати державну владу;

В) державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову;

Г) органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

5. Органом законодавчої влади в Україні є:

- А) Кабінет Міністрів України;
- Б) Президент України;
- В) Верховна Рада України;
- Г) Конституційний Суд України.

6. Строк повноважень Верховної Ради України:

- А) 5 років;
- Б) 4 роки;
- В) 4,5 роки;
- Г) 7 років.

7. Принципом статусу народного депутата України є:

- А) імперативний депутатський мандат (підзвітність виборцям округу);
- Б) вільний депутатський мандат;
- В) здійснення повноважень народним депутатом на тимчасовій основі;
- Г) відповідальність депутата за результати голосування.

8. Право народних депутатів обирати і бути обраними до органів Верховної Ради та на парламентські посади є принципом:

- А) вільного депутатського мандата;
- Б) імперативного депутатського мандата;
- В) рівноправності депутатів;
- Г) депутатської недоторканності та депутатського індемнітету.

9. Депутатський індемнітет – це:

- А) право депутата обирати і бути обраними до органів Верховної Ради та на парламентські посади;
- Б) відповідальність і підзвітність депутата перед його виборцями;
- В) здійснення депутатом своїх повноважень на постійній основі;
- Г) отримання заробітної плати за свою діяльність та невідповідальність народного депутата за результати голосування або висловлювання в парламенті.

10. Повноваження народного депутата припиняються достроково:

- А) постановою Кабінету Міністрів України;
- Б) рішенням суду;
- В) законом України;
- Г) рішенням Центральної виборчої комісії.

11. Право народного депутата України звернутися на сесії Верховної Ради України із запитом до органів Верховної Ради, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування є компетенцією Верховної Ради:

- А) контрольною;
- Б) законодавчою;
- В) установчою;
- Г) загальною.

12. Одним із актів Верховної Ради України є:

- А) указ;
- Б) розпорядження;
- В) наказ;
- Г) закон;

13. Депутатські групи, сформовані на основі партійної належності депутатів, називаються:

- А) депутатським об'єднанням;
- Б) депутатською спілкою;
- В) депутатською групою;
- Г) депутатською фракцією.

14. Позачергові сесії Верховної Ради із зазначенням порядку денного скликаються Головою Верховної Ради на вимогу:

- А) Президента України;
- Б) половини народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради;
- В) Прем'єр-міністра України;
- Г) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

15. Формально-юридичною підставою початком виконання народним депутатом своїх повноважень є:

- А) складання ним присяги на першому пленарному засіданні першої сесії Верховної Ради нового скликання;
- Б) офіційне оприлюднення Центральною виборчою комісією результатів парламентських виборів;
- В) обрання Голови Верховної Ради України;
- Г) входження народного депутата України до складу комітету Верховної Ради.

16. Підставою дострокового припинення повноважень народного депутата України є:

- А) відсутність його на пленарних засіданнях протягом 30 днів;
- Б) неголосування на пленарних засіданнях протягом 30 днів;
- В) оголошення його судом безвісти відсутнім;
- Г) порушення ним норм Регламенту Верховної Ради.

17. Народний депутат України не може бути підданий кримінальній відповідальності, заарештований або затриманий без згоди:

- А) Верховної Ради України;
- Б) Генерального прокурора України;
- В) Голови Верховного Суду України;
- Г) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

18. Визнати неконституційним акт Верховної Ради України може:

- А) Конституційний суд України;
- Б) Президент України;
- В) Верховний Суд України;
- Г) Європейський Суд з прав людини.

19. Правом законодавчої ініціативи щодо внесення змін до Конституції України користуються:

- А) Президент України та не менше 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України;
- Б) тільки Президент України;
- В) тільки Верховна Рада України;
- Г) Верховна Рада та Кабінет Міністрів України.

20. Позачергові вибори Президента України проводяться у термін:

- А) 90 днів з дня припинення повноважень попереднього Президента України;
- Б) 120 днів з дня припинення повноважень попереднього Президента;
- В) 60 днів з дня припинення повноважень попереднього Президента;
- Г) 30 днів з дня припинення повноважень попереднього Президента.

21. Повторні вибори Президента України проводяться, якщо:

- А) чинний Президент подав у відставку;
- Б) результати чергових виборів визнано недійсними;
- В) президента усунуто з поста в порядку імпічменту;
- Г) жодний з кандидатів у президенти не набрав необхідної кількості голосів на чергових виборах.

22. Позачергові вибори Президента України проводиться, якщо:

- А) чинний Президент подав у відставку;
- Б) результати чергових виборів Президента України визнано недійсними;
- В) Президента України усунуто з поста в порядку імпічменту;
- Г) жодний з кандидатів у Президенти України не набрав необхідної кількості голосів на чергових виборах.

23. Кому Президент України може тимчасово передавати виконання своїх повноважень?

- А) Прем'єр-міністру;
- Б) Голові Верховної Ради України;
- В) віце-президенту;
- Г) нікому.

24. Хто ініціює питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту?

- А) більшість від конституційного складу Верховної Ради України;
- Б) Генеральний прокурор України;
- В) Верховний Суд України;
- Г) Конституційний Суд України.

25. Обраним Президентом України вважається кандидат, який на виборах набрав:

- А) більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні;
- Б) 50 % + 1 голос виборців, що взяли участь у голосуванні;
- В) 2/3 голосів виборців, що взяли участь у голосуванні;
- Г) 3/4 голосів виборців, що взяли участь у голосуванні.

26. Основні напрямки діяльності Президента України визначають його:

- А) повноваження;
- Б) функції;
- В) компетенцію;
- Г) статус.

27. Як називається орган, що забезпечує діяльність Президента України?

- А) Адміністрація Президента України;
- Б) Апарат Президента України;
- В) Канцелярія Президента України;
- Г) Секретаріат Президента України.

28. Які укази Президента України потребують затвердження Верховною Радою України?

- А) про призначення голів місцевих державних адміністрацій;
- Б) про призначення керівників дипломатичних представництв України за кордоном;
- В) про нагородження державними нагородами та присвоєння військових, спеціальних і почесних звань;
- Г) про введення на території України або в її окремих місцевостях воєнного або надзвичайного стану.

29. Завдання та функції конкретних міністерств встановлюються:

- А) інструкцією;
- Б) декларацією;
- В) положенням;
- Г) наказом.

30. Дiяльнiсть Державного державної служби, агентства, iнспекцiї спрямовує i координує:

- А) Президент України;
- Б) Верховна Рада України;
- В) мiсцевi державнi адмiнiстрацiї;
- Г) мiнiстр.

31. Фонд державного майна України як центральний орган виконавчої влади належить до:

- А) мiнiстерств;
- Б) агенцiй;
- В) комiсiй;
- Г) центральних органiв виконавчої влади зi спецiальним статусом.

32. Рада мiнiстрiв Автономної Республiки Крим є:

- А) парламентом Автономної Республiки Крим;
- Б) урядом Автономної Республiки Крим;
- В) вищим колегiальним органом Автономної Республiки Крим;
- Г) центральним органом виконавчої влади зi спецiальним статусом Автономної Республiки Крим.

33. Рада мiнiстрiв Автономної Республiки Крим формується:

- А) Президентом України;
- Б) Верховною Радою України;
- В) Верховною Радою АРК;
- Г) Кабiнетом Мiнiстрiв України.

34. Республiканський комiтет АРК є:

- А) органом законодавчої влади АРК;
- Б) органом загальної юрисдикцiї АРК;
- В) органом спецiальної юрисдикцiї АРК;
- Г) органом виконавчої влади АРК.

35. Мiсцевi державнi адмiнiстрацiї належать до:

- А) мiсцевих органiв виконавчої влади загальної компетенцiї;
- Б) мiсцевих органiв виконавчої влади спецiальної компетенцiї;
- В) мiсцевих органiв виконавчої влади спецiалiзованої компетенцiї;
- Г) мiсцевих органiв виконавчої влади обмеженої компетенцiї.

36. Недовiру голови вiдповiдної мiсцевої державної адмiнiстрацiї може висловити:

- А) орган виконавчої влади вищого рiвня;
- Б) обласна (районна) рада;

- В) Президент України;
- Г) Кабінет Міністрів України.

37. Рішення голови місцевої державної адміністрації, які суперечать чинному законодавству, можуть бути скасовані:

- А) Кабінетом Міністрів України;
- Б) Прем'єр-міністром України;
- В) Президентом України;
- Г) головою обласної (районної) ради.

38. Суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідовуються:

- А) Президентом України;
- Б) Верховною Радою України;
- В) Кабінетом Міністрів України;
- Г) міністром юстиції України.

39. Правосуддя в рамках відповідних судових процедур можуть реалізовувати:

- А) прокурори та їх заступники;
- Б) народні засідателі і присяжні;
- В) спеціально створені суди;
- Г) громадяни шляхом референдуму.

40. Тлумачення Конституції та законів України належить до повноважень:

- А) Вищих спеціалізованих судів;
- Б) Верховного Суду України;
- В) Конституційного Суду України;
- Г) Апеляційних судів.

41. Відповідно до Конституції України суди загальної юрисдикції побудовані за принципом:

- А) чіткої ієрархічності підпорядкування;
- Б) територіальності, спеціалізації та інстанційності;
- В) функціональності та міжгалузевості;
- Г) багаторівневості та колегіальності.

42. Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє:

- А) суддівський апарат;
- Б) суддівське самоврядування;
- В) судова адміністрація;
- Г) судова канцелярія.

43. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є:

- А) Конституційний Суд України;
- Б) Верховний Суд України;
- В) Вищий спеціалізований суд;
- Г) Апеляційний суд.

44. У системі судів загальної юрисдикції як суди касаційної інстанції діють:

- А) вищі державні суди;
- Б) вищі конституційні суди;
- В) вищі спеціалізовані суди;
- Г) вищі спеціальні суди.

45. Судову палату вищого спеціалізованого суду очолює:

- А) перший заступник голови суду;
- Б) заступник голови суду;
- В) голова судової палати;
- Г) секретар судової палати.

46. До складу Верховного Суду України входять:

- А) п'ятнадцять суддів;
- Б) сімнадцять суддів;
- В) двадцять суддів;
- Г) тридцять суддів.

47. Згідно з Конституцією України судьями можуть бути громадяни України:

А) не молодші 35 років, які мають вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менше як чотири роки, проживають в Україні не менше п'яти років і володіють державною мовою;

Б) не молодші 30 років, які мають вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менше як чотири роки, проживають в Україні не менше п'яти років і володіють державною мовою;

В) не молодші 25 років, які мають вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менше як три роки, проживають в Україні не менше десяти років і володіють державною мовою;

Г) не молодші 21 року, які мають вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менше як три роки, проживають в Україні не менше десяти років і володіють державною мовою.

48. Рішення про обрання кандидата на посаду судді безстроково приймається:

- А) однією третиною конституційного складу Верховної Ради України;
- Б) більшістю від конституційного складу Верховної Ради України;
- В) двома третинами конституційного складу Верховної Ради України;
- Г) трьома четвертими конституційного складу Верховної Ради України.

49. Кримінальна справа щодо судді може бути порушена лише:

- А) Генеральним прокурором України або його заступником;
- Б) обласним прокурором або його заступником;
- В) міським прокурором або його заступником;
- Г) міжрайонним прокурором або його заступником.

50. Судді, який обіймає посаду безстроково, гарантується перебування на посаді до досягнення ним:

- А) п'ятдесяти років;
- Б) п'ятдесяти п'яти років;
- В) шістдесяти років;
- Г) шістдесяти п'яти років.

51. Народним засідателем може бути громадянин України, який:

- А) досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду;
- Б) досяг тридцяти п'яти річного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду;
- В) досяг сорокарічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду;
- Г) досяг сорока п'яти річного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду.

52. Вища рада юстиції це колегіальний, незалежний орган, відповідальний за:

- А) формування органів кримінальної юстиції;
- Б) формування органів прокуратури;
- В) формування структурних органів Міністерства юстиції України;
- Г) формування високопрофесійного суддівського корпусу.

53. До складу Вищої ради юстиції входить:

- А) двадцять членів;
- Б) двадцять п'ять членів;
- В) тридцять членів;
- Г) тридцять п'ять членів.

54. За посадою до складу Вищої ради юстиції входить:

- А) Голова Верховної Ради України;
- Б) Президент України;
- В) Генеральний прокурор України;
- Г) Голова Конституційного Суду України.

55. Вища рада юстиції є повноважною за умови призначення на посаду не менше як:

- А) третини від її конституційного складу;
- Б) половини від її конституційного складу;
- В) двох третин від її конституційного складу;
- Г) трьох четвертих від її конституційного складу.

56. Завданням Конституційного Суду України є:

- А) гарантування верховенства Конституції України;
- Б) гарантування верховенства законів України;
- В) гарантування верховенства права в Україні;
- Г) гарантування верховенства судової влади в Україні.

57. Конституційний Суд України складається з:

- А) дванадцяти суддів Конституційного Суду України;
- Б) п'ятнадцяти суддів Конституційного Суду України;
- В) вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України;
- Г) двадцяти суддів Конституційного Суду України.

58. По шість суддів Конституційного Суду України призначають:

- А) Президент України, Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України;
- Б) Президент України, Верховна Рада України та Міністерство юстиції України;
- В) Президент України, Верховний Суд України та з'їзд суддів України;
- Г) Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України.

59. Суддя Конституційного Суду України призначається строком:

- А) на вісім років без права бути призначеним повторно;
- Б) на дев'ять років без права бути призначеним повторно;
- В) на десять років без права бути призначеним повторно;
- Г) на п'ятнадцять років без права бути призначеним повторно.

60. Щодо тлумачення Конституції та законів України Конституційний Суд України приймає:

- А) висновки;
- Б) рішення;
- В) ухвали;
- Г) постанови.

61. Суб'єктом права на конституційне подання з питань дачі висновків щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпiчменту є:

- А) Верховний Суд України;
- Б) Кабінет Міністрів України;

- В) Верховна Рада України;
- Г) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

62. До компетенції Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів:

- А) Президента України;
- Б) Кабінету Міністрів України;
- В) органів місцевого самоврядування;
- Г) Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

63. Формами звернення до Конституційного Суду України є:

- А) конституційне прохання та конституційне звернення;
- Б) конституційне подання та конституційне повідомлення;
- В) конституційне подання та конституційне звернення;
- Г) конституційне послання та конституційне звернення.

64. Який порядок оскарження актів Конституційного Суду України?

- А) до Верховного Суду України;
- Б) до уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- В) до Європейського Суду з прав людини;
- Г) акти Конституційного Суду України є остаточними і оскарженню не підлягають.

65. Прокуратура є інститутом у механізмі державної влади, що безпосередньо входить до:

- А) законодавчої гілки влади;
- Б) виконавчої гілки влади;
- В) судової гілки влади;
- Г) не входить до жодної з гілок влади.

66. Прокуратура здійснює нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень:

- А) у цивільних справах;
- Б) у кримінальних справах;
- В) в адміністративних справах;
- Г) у господарських справах.

67. Генеральний прокурор України призначається на посаду:

- А) Президентом України за згодою Верховної Ради України;
- Б) Верховною Радою України за згодою Президента України;
- В) Верховною Радою України;
- Г) Президентом України.

Модуль V. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

87. Поняття та система

адміністративно-територіального устрою України

Ключові поняття: адміністративно-територіальний устрій; рівні адміністративно-територіальних одиниць; система адміністративно-територіального устрою.

У Конституції України для характеристики територіального поділу України вжито термін «адміністративно-територіальний устрій», що відображає реальний статус територіальних одиниць України, переважна більшість яких має характер саме адміністративно-територіальних одиниць, у межах яких здійснюється централізоване пряме державне управління через місцеві державні адміністрації.

Адміністративно-територіальний устрій – це територіальна організація держави з внутрішнім поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці.

Система адміністративно-територіального устрою України – це сукупність адміністративно-територіальних одиниць, що складають основу територіального устрою України.

Відповідно до ст. 133 Конституції України, систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

Визначають три рівні адміністративно-територіальних одиниць:

- 1) вищий – Автономна Республіка Крим, 24 області та міста зі спеціальним правовим статусом – м. Київ і м. Севастополь;
- 2) середній – райони, міста республіканського (Автономної Республіки Крим) та обласного значення;
- 3) нижчий – райони в містах, міста районного значення, селища, села.

Території міст, селищ, сіл можуть поділятися на окремі мікрорайони та інші мікроструктури, які не виступають адміністративно-територіальними одиницями України: вулиці, квартали, житлові масиви тощо. Не вважаються також адміністративно-територіальними одиницями хутори, двори та інші невеликі поселення, що мають тимчасовий характер, а також поселення службового призначення в системі певної

галузі народного господарства.

Порядок визначення і змін меж адміністративно-територіальних одиниць визначається законодавством України.

Рішення про найменування і перейменування адміністративно-територіальних одиниць здійснюється Верховною Радою України з врахуванням думки територіальних громад.

На сьогоднішній день існує ряд проблем, що стосуються вдосконалення системи адміністративно-територіального устрою, однак їх оптимальне вирішення неможливе у зв'язку з відсутністю відповідного Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій України», прийняття якого регламентоване п. 13 ст. 92 Конституції України.

88. Столиця України – місто-герой Київ: особливості конституційно-правового статусу

Ключові поняття: столиця; місцеве самоврядування у місті Києві; Київська міська рада; Київська міська державна адміністрація.

В Україні є два міста республіканського підпорядкування – Київ та Севастополь, що мають, згідно з Конституцією України (ч. 3 ст. 133), спеціальний статус, який визначається законами України (Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 р., закон про статус м. Севастополя не прийнято).

Відповідно до Конституції України місто Київ є столицею України. *Столиця* – це офіційне головне місто держави, в якому знаходяться вищі органи державної влади. Як столиця України м. Київ є:

- 1) політичним та адміністративним центром держави;
- 2) місцем розташування резиденції глави держави – Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, центральних органів державної влади;
- 3) духовним, культурним, історичним, науково-освітнім центром України;
- 4) місцем розташування дипломатичних представництв іноземних держав та міжнародних організацій в Україні.

Також, відповідно до Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», він є місцем розташування Київської обласної ради та Київської обласної державної адміністрації та їх органів; місцем розташування відповідних органів виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Систему адміністративно-територіального устрою міста Києва складають райони в місті.

Система місцевого самоврядування у місті Києві включає:

- 1) територіальну громаду міста;
- 2) міського голову;
- 3) міську раду;
- 4) виконавчий орган міської ради;
- 5) районні ради (у разі їх утворення);
- 6) виконавчі органи районних у місті рад;
- 7) органи самоорганізації населення.

Місцеве самоврядування у місті Києві здійснюється територіальною громадою міста як безпосередньо, так і через Київську міську раду, районні в місті ради (у разі їх утворення) та їх виконавчі органи.

Виконавчим органом Київської міської ради є Київська міська державна адміністрація, яка паралельно виконує функції державної виконавчої влади, що є особливістю здійснення виконавчої влади в місті Києві.

Київська міська рада затверджує Статут територіальної громади міста Києва, який підлягає обов'язковій реєстрації в Міністерстві юстиції України.

Київська міська рада утворює секретаріат ради. Секретаріат здійснює організаційне, правове, інформаційне, аналітичне, матеріально-технічне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів, сприяє здійсненню Київською міською радою взаємодії з міською державною адміністрацією та районними радами в місті Києві.

Крім загальних повноважень сільських, селищних, міських рад, що викладені у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», Київська міська рада у зв'язку зі здійсненням містом Києвом функцій столиці України в межах своєї компетенції має й додаткові повноваження, що визначені у Законі України «Про столицю України – місто-герой Київ».

Київський міський голова обирається шляхом прямих виборів відповідно до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

Крім загальних повноважень сільських, селищних, міських голів, що викладені у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», київський міський голова у зв'язку із забезпеченням здійснення містом Києвом столичних функцій має додаткові повноваження, а саме:

- 1) бере участь у підготовці проектів законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, відповідних програм, що

стосуються міста Києва;

2) бере участь у вирішенні питань щодо проведення у місті заходів загальнодержавного та міжнародного характеру;

3) бере участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу при розгляді питань, що стосуються столиці України – міста Києва;

4) вносить на розгляд Президента України, Кабінету Міністрів України проекти відповідних нормативно-правових актів та інші пропозиції з питань, що стосуються міста Києва як столиці України;

5) бере участь у вирішенні питань щодо розміщення у місті Києві державних органів, представництв інших держав та міжнародних організацій, а також у протокольних заходах, що стосуються міста Києва;

6) вносить до відповідних органів виконавчої влади пропозиції щодо передачі до сфери управління Київської міської ради, передачі або продажу у комунальну власність територіальної громади міста Києва чи районів у місті Києві підприємств, організацій, установ, їх структурних підрозділів та інших об'єктів, що належать до державної або інших форм власності тощо, якщо вони мають важливе значення для забезпечення виконання містом Києвом столичних функцій;

7) дає згоду на призначення та звільнення керівників підприємств та міських органів виконавчої влади подвійного підпорядкування;

8) погоджує питання щодо створення, репрофілювання або ліквідації підприємств та організацій загальнодержавного значення, розташованих на території міста Києва;

9) одержує інформацію щодо діяльності всіх підприємств, установ та організацій на території міста, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, в частині, що стосується життєдіяльності міста Києва, та впливає на виконання містом Києвом столичних функцій.

Районні ради можуть утворюватися за рішенням територіальної громади міста Києва, прийнятим шляхом проведення місцевого референдуму, або за рішенням Київської міської ради. Члени громади мають право в установленому порядку організовувати і брати участь у зборах громадян за місцем проживання, ініціювати розгляд у раді будь-якого питання місцевого самоврядування, створювати органи територіальної самоорганізації населення.

Питання організації управління районами в місті Києві належать до компетенції Київської міської ради і вирішуються відповідно до Конституції та законів України, рішень міської ради про управління районами міста.

При утворенні районної в місті Києві ради голова, заступник голови районної в місті Києві ради обираються відповідною радою з чи-

сла її депутатів у межах строку повноважень ради таємним голосуванням.

Згідно з Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ», матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування у місті Києві є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності громади міста або знаходяться в її управлінні.

Особливості бюджету міста Києва визначаються Бюджетним кодексом України.

Рішення органів державної влади, які тягнуть за собою додаткові видатки органів місцевого самоврядування міста Києва, обов'язково супроводжуються передачею їм необхідних для цього матеріальних та фінансових ресурсів. Зазначені рішення виконуються органами місцевого самоврядування міста Києва в межах переданих матеріальних та фінансових ресурсів.

У районах міста Києва діють районні в місті Києві державні адміністрації, які підпорядковуються Київській міській державній адміністрації, а в разі утворення районних у місті Києві рад також є підзвітними і підконтрольними відповідним радам як виконавчі органи таких рад.

У разі утворення районної в місті Києві ради на посаду голови районної в місті Києві державної адміністрації Президентом України призначається особа, яка обрана головою районної у місті Києві ради.

У разі неутворення районної у місті Києві ради голова районної у місті Києві державної адміністрації призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України відповідно до Конституції України.

Місцеві державні адміністрації здійснюють повноваження виконавчих органів місцевого самоврядування за рахунок бюджету міста та районів. Отже, особливостями здійснення місцевого самоврядування і здійснення виконавчої влади в місті Києві є те, що, на відміну від інших міст України, у ньому поряд з органами місцевого самоврядування діють місцеві державні адміністрації – місцеві органи виконавчої влади. Причому виконавчими органами рад визначені районні та міські державні адміністрації. Так, наприклад, виконавчим органом Київської міської ради є *Київська міська державна адміністрація*, яка паралельно виконує функції державної виконавчої влади. Як голова Київської міської державної адміністрації, так і голови районних у місті Києві державних адміністрацій призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України в порядку, передбаченому Конституцією та законами України.

89. Автономія: поняття та види

Ключові поняття: територіальна автономія; політична автономія; адміністративна автономія; екстериторіальна автономія.

Автономія – це право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або конституцією. Автономія являє собою форму децентралізації державних функцій з урахуванням географічних, історичних або ж національних особливостей тієї чи іншої території.

У найзагальнішому значенні термін «автономія» використовується у праві для характеристики певного ступеня самостійності органів, організацій, територіальних, національних та інших спільнот у вирішенні питань їхньої життєдіяльності.

У вузькому значенні, залежно від компактності чи розрізненості проживання національних меншин, визначають територіальну та екстериторіальну автономії.

Територіальна (національно-територіальна) автономія – це самоврядування певної частини території держави, право громадян, що проживають на цій території та органів, які вони обирають, самостійно вирішувати окремі питання організації та здійснення влади в межах повноважень, установлених конституцією та законами держави. Територіальна автономія може надаватись окремій частині території держави (наприклад, Аландські острови – Фінляндія), кільком таким частинам (наприклад, Придністров'я та Гагаузія – Молдова), всім однопорядковим територіальним одиницям держави (наприклад, області в Італії, суб'єкти федерації у федераціях).

Здебільшого під територіальною автономією розуміють самоврядування однієї або кількох територіальних одиниць держави, які характеризуються особливостями національного складу населення, культури, традицій, побуту тощо.

За обсягом повноважень територіальні автономії поділяються на: політичні (або законодавчі) та адміністративні (місцеві).

Політична автономія (має деякі ознаки державності) – це державоподібне утворення у складі відповідної держави, органи якого мають право видавати закони з питань місцевого значення. В такій автономії створюється парламент, вона має свій орган місцевої виконавчої влади, інколи – свою конституцію, громадянство, інші атрибути державності.

Адміністративна автономія – це територіальна одиниця держави,

органи якої не мають права видавати закони, але наділяються ширшими правами у галузі управління, ніж органи у звичайних адміністративно-територіальних одиницях.

Територіальні автономії також класифікують за підставами, що спонукали до їх утворення:

- автономії, утворені за національно-лінгвістичними ознаками (етнотериторіальні або національно-територіальні). Подібні автономії утворюються на територіях з особливостями національного складу населення, наявністю місцевих діалектів (Велика Британія, Іспанія, Індія тощо);

- автономії, що були утворені внаслідок певних історичних подій та обставин, наприклад, автономії на територіях, що характеризуються особливостями політичних та економічних відносин (Гонконг і Макао в КНР);

- автономії, що утворилися внаслідок реалізації загального принципу територіальної організації влади. До них можна віднести області в Італії, всі територіальні одиниці в Японії та Коста-Ріці.

Екстериторіальна автономія поширюється не на певну територіальну одиницю держави, а на представників певного етносу (національності), що проживають у межах всієї державної території. Залежно від компактності чи розрізненості проживання етнічних спільнот та від інших обставин екстериторіальну автономію поділяють на два різновиди:

- персональна автономія – утворюється при розрізненому проживанні відповідних етнічних груп чи національних меншин, які створюють свої об'єднання, що займаються питаннями культури, побуту, мови і можуть мати своє представництво (з правом дорадчого голосу) при деяких центральних органах державної влади;

- корпоративна автономія – утворюється з огляду на існування лінгвістичних спільнот, для яких резервуються місця в державному апараті. Крім того, на місцевій мові здійснюється судовий процес, викладання у школах тощо.

Екстериторіальна автономія надає певній етнічній спільноті певної самостійності в питаннях організації освіти та інших форм культурного життя, її часто називають культурною (національно-культурною) автономією.

90. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим

Ключові поняття: принципи організації діяльності АРК; повноваження АРК; гарантії АРК.

Створенню Автономної Республіки Крим (далі – АРК) передував референдум, проведений 20 січня 1991 р. у Криму. 12 лютого 1991 р. Верховна Рада Української РСР підтримала бажання народу і прийняла Закон України «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки». Пізніше, в 1992 та 1995 роках, були прийняті Закони України «Про Автономну Республіку Крим».

Автономна Республіка Крим діє в межах території колишньої Кримської області у складі України. Адміністративно-територіальними одиницями в Автономній Республіці Крим є район, місто, район у місті, селище, село та інші одиниці відповідно до Конституції України та законів України. Місто Севастополь є адміністративно-територіальною одиницею загальнодержавного підпорядкування і не входить до складу АРК. Статус міста Севастополя визначається законами України. Столицею Автономної Республіки Крим є місто Сімферополь.

Остаточне закріплення конституційно-правового статусу АРК відбулося після прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, яка визначила, що АРК входить до системи адміністративно-територіального устрою України (ст. 133) і залишається невід’ємною часткою України (ст. 134) з наданням їй особливих повноважень порівняно з іншими адміністративно-територіальними одиницями.

Основними принципами організації діяльності АРК є:

- народовладдя;
- верховенство права й конституційність;
- дотримання та забезпечення прав та свобод людини і громадянина;
- законність;
- виборність;
- колегіальність;
- гласність;
- поєднання інтересів АРК і загальнодержавних інтересів України.

Аналіз конституційного статусу Автономної Республіки Крим дозволяє зробити висновки:

1. АРК – територіальне автономне утворення у складі України; невід’ємна складова частина держави, яка в межах повноважень, визначе-

них Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання (ст. 134 Конституції України).

2. АРК – адміністративно-територіальна автономія. Незважаючи на наявність окремих атрибутів державності (назва – Республіка, наявність символів – герб, прапор, наявність Конституції) АРК, згідно з Конституцією України, не характеризується найважливішими ознаками державної автономії – вона не має парламенту, а її представницький орган (Верховна Рада АРК) не наділений законодавчими повноваженнями, він приймає нормативно-правові акти у формі рішень і постанов (ст. 136 Конституції України). Конституція України (ст. 137) встановлює перелік питань, з яких АРК здійснює нормативне регулювання. До них, зокрема, віднесено питання:

- 1) сільського господарства і лісів;
- 2) меліорації і кар'єрів;
- 3) громадських робіт, ремесел і промислів; благодійництва;
- 4) містобудування і житлового господарства;
- 5) туризму, готельної справи, ярмарків;
- 6) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників;
- 7) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;
- 8) мисливства, рибальства;
- 9) санітарної та лікарняної служб.

3. Відновлення Кримської автономії в лютому 1991 р. (створена в 1921 р. у складі РРФСР) здебільшого було пов'язане не стільки з національним складом населення, скільки з політичними та історичними факторами, отже її не можна відносити до національно-територіальної автономії.

Реальний характер будь-якої автономії визначається колом тих *повноважень*, що віднесені конституцією та законами держави до її відання. Перелік питань, віднесених до відання АРК, встановлено у ст. 138 Конституції України, зокрема:

- 1) призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;
- 2) організація та проведення місцевих референдумів;
- 3) управління майном, що належить Автономній Республіці Крим;
- 4) розроблення, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової та бюджетної політики України;
- 5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим із питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля – відповід-

но до загальнодержавних програм;

6) визнання статусу місцевостей як курортів; установлення зон санітарної охорони курортів;

7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;

8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;

9) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;

10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.

Основними гарантіями АРК є:

- правова, організаційна, фінансова, майнова, ресурсна самостійність у межах, установлених Конституцією України, яка забезпечує здійснення повноважень АРК;

- врахування органами державної влади України при прийнятті рішень, що стосуються АРК, передбачених Конституцією України особливостей АРК;

- державні гарантії статусу і повноважень, права власності АРК;

- судовий захист статусу і повноважень АРК;

- можливість зміни Конституції АРК виключно Верховною Радою АРК.

91. Конституція Автономної Республіки Крим: загальна характеристика

Ключові поняття: Конституція АРК; юридичні властивості Конституції АРК; структура Конституції АРК.

Відповідно до ст. 135 Конституції України, Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менше як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Чинну Конституцію Автономної Республіки Крим було прийнято 21 жовтня 1998 року на другій сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим та затверджено Законом України «Про затвердження Кон-

ституції Автономної Республіки Крим» від 23 грудня 1998 року.

Конституція АРК має притаманні їй *юридичні властивості, а саме:*

- належить до кодифікованих конституційних актів;
- приймається на основі і відповідно до Конституції України;
- конституція, зміни і доповнення до неї приймаються Верховною Радою АРК і набирають чинності після затвердження їх Верховною Радою України.

- публікується державною мовою, а також російською та кримсько-татарською мовами;

- є органічною частиною законодавства України і не може суперечити Конституції України;

- діє лише на території АРК;

- норми конституції мають пряму дію;

- нормативно-правові акти Верховної Ради АРК і Ради міністрів АРК або їх положення, які суперечать Конституції АРК, не мають юридичної сили.

Конституція Автономної Республіки Крим складається з преамбули, 5 розділів (розділ I Загальні засади, розділ II Повноваження Автономної Республіки Крим, розділ III Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Правосуддя і прокуратура в Автономній Республіці Крим, розділ IV «Місцеве самоврядування в Автономній Республіці Крим», розділ V «Гарантії статусу і повноважень Автономної Республіки Крим»), що включають в себе 9 глав та 48 статей.

Згідно з Конституцією Автономної Республіки Крим автономія має свою систему органів – Верховну Раду АРК, Раду міністрів АРК та органи місцевого самоврядування. Водночас в Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України.

Згідно із Законом України «Про Автономну Республіку Крим» (17 березня 1995 р.), Конституцією України 1996 р., Конституцією Автономної Республіки Крим 1998 р. Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, перебуває в її складі як адміністративно-територіальна автономія. Тому вона не є носієм державного суверенітету, не має права виходу зі складу України, не може вступати в політичні відносини з іноземними державами, вирішує те коло питань, що віднесені до її відання.

З прийняттям Конституції Автономної Республіки Крим є всі підстави вважати, що на сучасному етапі чітко визначений правовий статус

цієї республіки. Водночас є чимало державно-правових проблем, які поступово розв'язуватимуться у процесі державотворення.

92. Органи влади в Автономній Республіці Крим

Ключові поняття: *Верховна Рада АРК; Рада міністрів АРК; місцеві державні адміністрації АРК; місцеве самоврядування АРК; Представництво Президента України в АРК.*

Органи влади Автономної Республіки Крим (далі – АРК) за Конституцією та чинним законодавством України не віднесені ні до органів державної влади, ні до органів місцевого самоврядування, що породжує численні дискусії з приводу визначення їхньої юридичної природи. За відсутності юридичного регулювання доцільно виокремити органи влади Автономної Республіки Крим у самостійну групу.

Відповідно до ст. 136 Конституції України, представницьким органом АРК є *Верховна Рада АРК*. Урядом АРК є *Рада Міністрів АРК*.

Правовий статус Верховної Ради АРК визначений Конституцією України 1996 р., Конституцією Автономної Республіки Крим 1998 р., Законом України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до ст. 21 глави 6 Конституції Автономної Республіки Крим, Верховна Рада Автономної Республіки Крим – представницький орган АРК, який представляє інтереси громадян, спільні інтереси населення, територіальних громад, місцевого самоврядування, Автономної Республіки Крим у цілому і здійснює свої повноваження з метою сприяння і забезпечення реалізації їх прав і законних інтересів, а також вирішення питань збалансованого соціально-економічного, культурного та іншого розвитку АРК. Її склад – 100 депутатів, які обираються громадянами України, що проживають на території Автономної Республіки Крим, на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на 4 роки.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10.07.2010 року, вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим проводяться за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою, за якою: 1) половина від кількості депутатів (загального складу) обирається за виборчими списками кандидатів у де-

путати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами Автономної Республіки Крим; 2) половина від кількості депутатів (загального складу) обирається за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія Автономної Республіки Крим.

Вона є повноважною за умови обрання не менше двох третин від її загального складу. Її повноваження можуть бути припинені Верховною Радою України достроково за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України та інших законів України. Парламент України може також призначити позачергові вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 28 ст. 85 Конституції України). Діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим здійснюється сесійно і складається із пленарних засідань та засідань її органів. Голова Верховної Ради, його перший заступник і заступник обираються таємним голосуванням. Названі посадові особи, а також голови постійних комісій здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Правовий статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, правові і соціальні гарантії здійснення ним депутатських повноважень визначено Законом України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 22 грудня 2006 року.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, згідно зі ст. 136 Конституції України, у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання на території автономії. Постанови приймаються з питань, що мають нормативно-правовий характер, а рішення – з питань організаційно-розпорядчого характеру. Названі акти приймаються Верховною Радою АРК на її засіданні відкрито або таємним голосуванням більшістю голосів депутатів від її загального складу.

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради автономії Конституції України та законам України Президент України може призупинити дію цих нормативно-правових актів з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Якщо Конституційний Суд визнає їх такими, що суперечать Конституції України, вони підлягають обов'язковому скасуванню Верховною Радою Автономної Республіки Крим.

Стосовно конституційності нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим, крім Президента України, до Конституційного Суду

можуть звернутися 45 народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У всіх цих випадках рішення Конституційного Суду України є остаточним і обов'язковим для виконання.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів АРК. Рада міністрів АРК здійснює виконавчі функції та повноваження в межах своєї компетенції. Голова Ради міністрів АРК призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою АРК за погодженням із Президентом України. Рада міністрів АРК формується Верховною Радою АРК на термін її повноважень, відповідальна перед нею і очолюється Головою Ради міністрів АРК.

Повноваження, порядок організації та діяльності Ради міністрів АРК визначаються Конституцією України, Конституцією АРК, законами України і нормативно-правовими актами Верховної Ради АРК.

З позиції Конституційного Суду України, Рада міністрів АРК у межах своєї компетенції здійснює виконавчі функції та повноваження, а також державні виконавчі функції і повноваження, делеговані законами. При цьому для здійснення делегованих державних виконавчих функцій і повноважень АРК передаються відповідні фінансові та матеріальні ресурси, об'єкти державної власності. В питаннях виконання державних функцій і повноважень Рада міністрів АРК, її голова, його заступники, керівники відповідних міністерств і республіканських комітетів АРК підзвітні і підконтрольні Кабінету Міністрів України.

Рада міністрів АРК у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, обов'язкові до виконання на всій території республіки. Акти Ради міністрів АРК скасовуються Президентом України.

Верховна Рада АРК, Рада міністрів АРК мають право скасувати свої акти цілком або частково.

Керівники місцевих державних адміністрацій в АРК призначаються на посади і звільняються з посад Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України, погодженим з Головою Верховної Ради АРК і Головою Ради міністрів АРК, постійним представником Президента України в АРК.

Правосуддя в АРК здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України. Місцеве самоврядування в АРК здійснюється згідно з Конституцією України і законами.

В АРК діє Представництво Президента України, статус якого визначається Законом України «Про Представництво Президента України в АРК» від 02 березня 2000 року. Представництво Президента України в

АРК є державним органом, утвореним відповідно до Конституції України з метою сприяння виконанню в АРК повноважень, покладених на Президента України.

Відповідно до Конституції України Представництво: вивчає стан виконання законодавства України Верховною Радою АРК і Радою міністрів АРК, районними державними адміністраціями і органами місцевого самоврядування в АРК; сприяє додержанню конституційних прав і свобод людини і громадянина та досягненню міжнаціональної злагоди, соціально-економічної і політичної стабільності в АРК; аналізує нормативно-правові акти Верховної Ради АРК та Ради міністрів АРК щодо їх відповідності Конституції та законам України і в разі потреби вносить пропозиції про зміни, скасування або зупинення їх дії; готує і подає на розгляд Президентів України аналітичні матеріали з питань розвитку соціально-економічних та політичних процесів в АРК; сприяє Президентів України у вирішенні кадрових питань в АРК; аналізує практику діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, сприяє їх взаємодії з органами державної влади України, а також узагальнює відомості про громадську думку щодо економічної та соціальної ситуації в АРК, інформує Президента України з цих питань.

93. Поняття місцевого самоврядування та його політико-правова природа

Ключові поняття: місцеве самоврядування; системи місцевого самоврядування; принципи місцевого самоврядування; риси місцевого самоврядування.

Поняття «самоврядування» розглядається як синонім терміна «*місцеве самоврядування*», тобто як самоврядування територіальної громади (територіальне самоврядування).

Ідея і практика самоврядування зародились ще до виникнення держави; його витoki сягають часів середньовічних міст, що боролись із феодалними сеньйорами за розширення комунальних прав і свобод, але повноцінно ідея місцевого самоврядування втілилась тільки в період буржуазних революцій. Поява терміна «самоврядування» пов'язана з історією Англії. Починаючи з кінця XVIII ст. цей термін в англійській науці конституційного права використовується для характеристики особливостей організації англійського державного ладу як стану народу,

який самоврядується за допомогою парламенту і місцевих представницьких органів, за діяльністю яких немає будь-якої адміністративної опіки зовні. За такого підходу поняття «самоврядування» можна розглядати у двох значеннях: у широкому (коли під самоврядною організацією розуміється держава, у структурі механізму якої парламент виступає органом самоврядування) та вузькому (як власне місцеве самоврядування).

Юридичною наукою поняття місцевого самоврядування активно розробляється вже більше двохсот років. Так, теоретичні основи вчення про місцеве самоврядування були закладені ще в кінці XVIII – першій половині XIX ст. представниками французької, бельгійської та німецької юридичних шкіл. Саме тоді виникли дві класичні теорії місцевого самоврядування, що базувалися на двох суттєво відмінних один від одного концептуальних підходах:

- уява про місцеве самоврядування як самостійний інститут відносно державної влади;

- розглядом місцевого самоврядування як інституту, тісно пов'язаного з державною владою, її поширення на місцевий рівень.

У науці конституційного права прийнято виділяти такі чотири основні системи місцевого самоврядування:

Англо-американська (англосаксонська) система характеризується тим, що на всіх рівнях управління функціонують органи місцевого самоврядування, а місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції не створюються (США, Велика Британія, Канада, Австралія).

Континентальна (романо-германська, або європейська) система будується на поєднанні місцевого самоврядування і місцевого управління. Така система має два різновиди. На всіх субстанціональних рівнях, за винятком низового, одночасно функціонують виборні органи територіальної громади та призначені представники центральної влади (місцеві державні адміністрації), які здійснюють адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування.

Змішана (Австрія, Російська Федерація, Федеративна Республіка Німеччина) – поєднує у собі ознаки континентальної й англосаксонської моделей.

Іберійська система (Бразилія, Португалія, Мексика) передбачає, що управління на всіх субнаціональних рівнях здійснюють обрані населенням представницькі органи місцевого самоврядування (ради) та відповідні головні посадові особи місцевого самоврядування (мери, префекти тощо). Ці посадові особи стають головами відповідних рад і одночасно затверджуються центральними органами державної влади в адміністра-

тивно-територіальних одиницях.

Радянська система (система рад та їх виконавчих комітетів) базується на запереченні поділу влади і визнанні повновладдя представницьких органів знизу доверху. Всі ради є органами державної влади на своїй території, всі інші органи держави прямо або опосередковано підпорядковані радам. Система рад характеризується ієрархічною підпорядкованістю всіх її елементів. Сьогодні подібна система збереглася лише в деяких країнах, зокрема в Китаї та Північній Кореї.

Спільними рисами різних форм і систем місцевого самоврядування є:

- автономність у своїй діяльності від держави (державний нагляд здійснюється лише на предмет законності прийнятих рішень органів місцевого самоврядування, а не на предмет їх доцільності);
- первинним суб'єктом самоврядування є громада – територіальний колектив громадян, що спільно мешкають на певній території;
- реалізується громадою через обраних представників до колегіального представницького органу;
- має відокремлене від державного та приватного майно і фінансові ресурси, якими від імені громади розпоряджаються сформовані нею органи;
- наділяється правами запроваджувати та справляти місцеві податки, збори, платежі для використання їх в інтересах громади;
- надає місцевому населенню адміністративні, соціальні, економічні послуги;
- виконує притаманні лише йому функції та здійснює делеговані йому державою повноваження державної адміністрації.

Відповідно до Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., *місьцеве самоврядування в Україні* – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місьцеве самоврядування в Україні здійснюється за *принципами*:

- народовладдя;
- законності;
- гласності;
- колегіальності;

- поєднання місцевих і державних інтересів;
- виборності;
- правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності у межах повноважень, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. та іншими законами;
- підзвітності й відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб;
- державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;
- судового захисту прав місцевого самоврядування.

94. Основні наукові концепції місцевого самоврядування

Ключові поняття: державницька теорія; громадівська теорія; теорія муніципального дуалізму.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад. Таким чином, первинним суб'єктом місцевого самоврядування Конституція проголошує не адміністративно-територіальну одиницю, а територіальну громаду як певну самоорганізацію громадян, об'єднаних за територіальною ознакою з метою задоволення в межах законодавства своїх колективних потреб і захисту своїх законних прав та інтересів.

Місцеве самоврядування, його гарантування з боку Української держави є не тільки правом територіальної громади, а й принципом засад конституційного ладу України. Це знайшло своє закріплення у ст. 7 Конституції України.

У теорії місцевого самоврядування є різні підходи щодо його юридичної природи. Існують теорії: державницька, громадівська, теорія муніципального дуалізму. На процес становлення місцевого самоврядування в Україні найбільший вплив мають державницька і громадівська теорії.

Державницька теорія місцевого самоврядування – проголошує тісний зв'язок органів самоврядування із загальними засадами державного устрою і виходить із необхідності включення цих установ до загальнодержавної системи. На думку творців цієї теорії – німецьких вчених Л. Штейна і Р. Гнейста, місцеве самоврядування є частиною державного

механізму. Справи передаються у відання органів самоврядування законом, але за своєю природою вони залишаються справами державними.

В основі цієї теорії – теорія децентралізації частини державної виконавчої влади, її передачі на рівень територіальних спільнот громадян та тих органів, які вони обирають. Місцеве самоврядування розглядається як засіб здійснення державних функцій за допомогою недержавних за своєю суттю суб'єктів права (місцевого населення та його органів). Органи місцевого самоврядування при цьому мають діяти за принципом: «Дозволено лише те, що передбачено законом». Місцеве самоврядування може функціонувати на рівні територіальних громад, регіонів, районів, областей, оскільки держава може визнавати їх теж місцевими колективами, тобто первинними суб'єктами місцевого самоврядування.

Найбільшого поширення державницька теорія набула в Європі, її витоки йдуть від Магдебурзького права. Ця теорія знайшла втілення в Європейській хартії місцевого самоврядування.

Громадівська теорія місцевого самоврядування – розглядає первинні суб'єкти – громади як самостійне джерело такої публічної влади, яка не належить державі, а є самостійною, так званою муніципальною. За такого підходу місцеве самоврядування можливе лише на рівні населених пунктів. На інших рівнях адміністративно-територіального поділу держави (райони, області), на думку прихильників громадівської теорії, місцеве самоврядування можливе лише у формі добровільних об'єднань територіальних громад сіл, селищ і міст – асоціацій. Відповідно місцеве самоврядування, його органи мають вирішувати питання лише місцевого значення, а здійснення повноважень державної влади має покладатися на місцеві органи державної виконавчої влади. На думку прихильників цієї теорії, право на самоврядування є природним і невід'ємним від самої громади, а тому держава лише його визнає і гарантує. При вирішенні питань місцевого значення, органи місцевого самоврядування мають діяти за принципом: «Дозволено все, що не заборонено законом». Громадівська теорія місцевого самоврядування була започаткована практикою державотворення у США.

Теорія муніципального дуалізму проголошує органи місцевого самоврядування незалежними від держави тільки в суто громадівських справах, до яких держава байдужа, а у сфері політичній вони розглядаються як органи держави, що виконують її функції і повноваження. Справи, які покликані вирішувати органи місцевого самоврядування, мають поділятися на так звані власні і делеговані. При вирішенні власних справ

органи місцевого самоврядування можуть діяти незалежно і самостійно від державних органів, дотримуючись лише закону, то, вирішуючи «делеговані» повноваження, вони повинні діяти під контролем та адміністративною опікою.

Конституційно-правове регулювання статусу місцевого самоврядування в Україні несе на собі відбиток зазначених теоретичних підходів. Так, згідно з частиною першою ст. 140 Конституції України, територіальна громада розглядається як первинний суб'єкт місцевого самоврядування. Це відповідає громадській концепції місцевого самоврядування, так як місцеве самоврядування обмежується самостійним вирішенням питань місцевого значення в межах Конституції і законів України та зосереджене лише в селах, селищах та містах, а населення районів і областей не визнається самостійним суб'єктом місцевого самоврядування.

Положення частини третьої ст. 143 Конституції України: «Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади» та частини четвертої ст. 143: «Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади» побудовані на основі моделі муніципального дуалізму.

Разом з тим найбільш суттєві положення Конституції України виконані в аспекті державницької теорії місцевого самоврядування. Так, згідно зі ст. 5 Конституції, «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи місцевого самоврядування». Відповідно до частини другої ст. 19 Конституції, «органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України», тобто за принципом: «Дозволено лише те, що передбачено законом».

Вищезазначені теорії місцевого самоврядування суттєво вплинули на конституційно-правове закріплення місцевого самоврядування та його органів в Україні.

95. Європейська Хартія місцевого самоврядування: загальна характеристика

Ключові поняття: Європейська Хартія місцевого самоврядування; ознаки місцевого самоврядування.

Європейська Хартія місцевого самоврядування (далі – ЄХМС) – основний міжнародно-правовий документ для країн – членів Ради Європи, що містить стандарти щодо організації управління на місцях на засадах місцевого самоврядування, які є обов’язковими для держав – членів Ради Європи. Даний документ прийнято Радою Європи 15 жовтня 1985 р., а Україною ратифіковано 15 липня 1997 р., коли Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Європейської Хартії місцевого самоврядування». Відповідно до ст. 9 Конституції України, це означає, що Хартія стала частиною національного законодавства України, а всі її положення у повному обсязі мають обов’язкову юридичну силу. Цей міжнародний документ орієнтує всі демократичні держави стосовно тих принципів і рис, яким повинна відповідати організація та діяльність місцевого самоврядування в демократичних країнах, співвідношення в цих країнах місцевого самоврядування з місцевим управлінням, що здійснюється на державній основі.

Хартія складається з преамбули, трьох частин, що вміщують 18 статей.

У преамбулі до ЄХМС зазначено, що місцеве самоврядування – одна з основ демократичного ладу; право громадян брати участь в управлінні суспільними справами є одним з демократичних принципів, які підтримують всі держави – члени Європейського Союзу; з метою забезпечення ефективного, наближеного до громадянина управління мають бути створені органи місцевого самоврядування, наділені реальною владою; збереження і закріплення місцевого самоврядування в різних країнах Європи є важливим вкладом у будівництво Європи на принципах демократії і децентралізації влади; місцеві органи влади, наділені правом прийняття владних рішень, мають бути створені демократичним шляхом, мати широку автономію стосовно своєї компетенції та порядку її здійснення; права територіальних громад та органів місцевого самоврядування мають бути надійно захищені.

Європейська Хартія місцевого самоврядування у ст. 3 дає визначення *місцевого самоврядування* – це право і реальна здатність органів міс-

цевого самоврядування, в межах закону, здійснювати регулювання й управління значною частиною публічних справ, що належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Дане право здійснюється як виборними та виконавчими органами, так і безпосередньо територіальною громадою шляхом використання різних форм прямої демократії.

З цього визначення випливає, що об'єктом місцевого самоврядування виступає частка публічних (державних) справ, яку становлять питання місцевого значення, тобто такі питання, що мають локально-територіальний характер і виникають у процесі функціонування територіальної громади, задоволення потреб її членів. Ці питання мають комплексний характер, оскільки пов'язані з реалізацією інтересів членів територіальної громади в усіх сферах місцевого життя: економіка, освіта, культура, громадський порядок тощо. Але чітко визначити коло питань місцевого значення, відмежувати їх від питань загальнодержавного чи регіонального значення надзвичайно важко; Європейська Хартія не містить яких-небудь критеріїв такого розмежування, надаючи повну свободу з цього питання національному законодавству.

Європейська Хартія місцевого самоврядування чітко окреслює місце представницького органу в системі місцевого самоврядування, віддає їм пріоритет з-поміж інших органів місцевого самоврядування: місцеве самоврядування здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи (ст. 3).

Це положення Хартії дістало логічний розвиток у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», який закріплює пріоритетне значення представницьких органів серед інших органів місцевого самоврядування встановленням їхньої виняткової компетенції (ст. 26).

Як ознаки місцевого самоврядування слід виділити:

- самостійність місцевого самоврядування стосовно органів державної влади; місцеве самоврядування та його органи є самостійними і незалежними, але в межах, установлених чинним законодавством;
- виборність органів і посадових осіб місцевого самоврядування як прояв самостійності у рішенні місцевих питань;
- органи і посадові особи місцевого самоврядування виступають від імені населення відповідної територіальної громади;
- відсутня ієрархічна підпорядкованість, з одного боку, між муніципалітетами, з другого – між органами державної влади й органами

96. Концепція місцевого самоврядування в Конституції та законах України

Ключові поняття: *місцеве самоврядування як засада конституційного ладу України; місцеве самоврядування як форма народовладдя; місцеве самоврядування як право громади на самостійне вирішення питань місцевого значення; право на участь у місцевому самоврядуванні.*

Організація та функціонування місцевого самоврядування отримали детальну регламентацію в Конституції України. Конституція України розглядає місцеве самоврядування як багатогранне і комплексне політико-правове явище.

На основі аналізу конституційних положень можна дійти висновку, що місцеве самоврядування, як об'єкт конституційно-правового регулювання, виступає:

- однією із засад конституційного ладу України;
- специфічною формою народовладдя;
- є правом жителів відповідної територіальної одиниці (територіальної громади) на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Місцеве самоврядування, як засада конституційного ладу України – це один із найважливіших принципів організації та функціонування публічної влади в суспільстві та державі; необхідний атрибут будь-якого демократичного ладу. Ст. 2 Європейської хартії місцевого самоврядування проголошує: «Принцип місцевого самоврядування повинен бути визнаний у законодавстві країни і, за можливістю, в конституції країни».

Конституція України 1996 у ст.7 декларує принцип визнання та гарантованості місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування, як місцева влада, це публічна влада територіальної громади, складова частина конституційного ладу, характеризується дотриманням прав і свобод людини і громадянина, а органи і посадові особи місцевого самоврядування мають діяти відповідно до Конституції та законів держави.

Віднесення інституту місцевого самоврядування до засад конституційного ладу означає неможливість його скасування чи обмеження. Визнання місцевого самоврядування як засади конституційного ладу України означає встановлення демократичної децентралізованої системи управління, яка базується на самостійності територіальних громад, органів місцевого самоврядування у вирішенні всіх питань місцевого зна-

чення.

Місцеве самоврядування, як форма народовладдя, отримало закріплення у ст. 5 Конституції України, в якій вказано, що народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Отже, Конституція України встановлює, що органи місцевого самоврядування не входять до системи органів державної влади; місцеве самоврядування посідає окреме місце в політичній системі (в механізмі управління суспільством і державою), це окрема форма реалізації народом належної йому влади, самостійна (поряд з державною владою) форма публічної влади – публічна влада територіальної громади.

Місцеве самоврядування – це специфічне соціальне явище, що тісно пов'язане з державою, державною владою, але відрізняється від останньої за низкою ознак: а) місцеве самоврядування – особлива форма публічної влади, яка має принципово інший характер, аніж влада державна, що характеризується суверенітетом (верховенством, самостійністю і незалежністю). Місцеве самоврядування – влада підзаконна, що діє в межах і в порядку, визначених законом;

б) сфера компетенції місцевого самоврядування, порівняно з державною владою, суттєво обмежена. Зазвичай це лише питання місцевого значення, пов'язані із задоволенням повсякденних потреб населення, та обмежене коло питань загальнодержавного значення, повноваження з вирішення яких делегуються органам місцевого самоврядування;

в) місцеве самоврядування – це публічна влада територіальної громади (жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста), вона має локально-просторовий характер, здійснюється в інтересах територіальної громади і функціонує лише в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, тоді як державна влада – це влада всього народу, що поширюється на всю державну територію.

Але органи місцевого самоврядування не є повністю автономними в державі, стосовно державної влади. Їх взаємозв'язок знаходить свій прояв у тому, що: а) місцеве самоврядування і державна влада мають єдине джерело – народ (ч. 1 ст. 5 Конституції України); б) органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади (ст. 143 Конституції України) і стан їх реалізації контролюється відповідними органами виконавчої влади.

Місцеве самоврядування як право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення. Конституцією України

(ст. 140) місцеве самоврядування визначено як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи.

Конституційне нормативне визначення місцевого самоврядування дещо відрізняється від того, що сформульоване в Європейській Хартії місцевого самоврядування. На відміну від Хартії, Конституція України на перше місце ставить не місцеві власті (органи місцевого самоврядування), а територіальну громаду – первинний суб'єкт місцевого самоврядування. Це впливає з положень громадівської теорії місцевого самоврядування та зумовлює певну специфіку конституційної концепції. Основний Закон визнає право самостійно вирішувати питання місцевого значення лише за первинними територіальними громадами – жителями «природних» адміністративно-територіальних одиниць, тобто поселень або населених пунктів (сіл, кількох сіл, селищ і міст).

Право територіальної громади на місцеве самоврядування забезпечується правом кожного громадянина України брати участь у місцевому самоврядуванні. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», громадяни України реалізують своє *право на участь у місцевому самоврядуванні* за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження цього права залежно від їхніх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються.

Громадянам України конституційно гарантовано право: обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування, брати участь у місцевих референдумах, рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування, направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Під «самостійністю» територіальної громади слід розуміти не лише право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування без втручання будь-яких інших владних структур вирішувати питання місцевого значення, а й необхідність вирішення їх відповідно до Конституції та законів України. Отже, місцеве самоврядування виступає як своєрідна єдність прав та обов'язків територіальної громади з вирішення пи-

тань місцевого значення. Діяльність під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування передбачає, що наслідки за вирішення питань місцевого значення повністю лягають на систему місцевого самоврядування. При цьому органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть потрійну відповідальність:

- а) перед територіальною громадою (жителями відповідного населеного пункту);
- б) перед державою;
- в) перед фізичними та юридичними особами.

97. Принципи, завдання та функції місцевого самоврядування в Україні

Ключові питання: загальні принципи місцевого самоврядування; спеціальні принципи місцевого самоврядування; завдання місцевого самоврядування; функції місцевого самоврядування.

Принципи місцевого самоврядування – це основні засади, базуючись на яких здійснюються організація та функціонування місцевого самоврядування в нашій державі. Вони встановлені Конституцією України та Європейською хартією місцевого самоврядування, деталізовані та конкретизовані в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 4). За ступенем узагальнення принципи можна поділити на дві групи – загальні (основні) та спеціальні. Загальні принципи здійснюють визначальний вплив у всіх сферах місцевого самоврядування, спеціальні – притаманні лише окремо взятим сферам місцевого самоврядування.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» до *загальних принципів* місцевого самоврядування відносить: народовладдя; законність; гласність; колегіальність; поєднання місцевих і загальнодержавних інтересів; виборність; правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність територіальних громад та їхніх органів у межах повноважень, визначених законом; підзвітність і відповідальність перед територіальними громадами їхніх органів і посадових осіб; державну підтримку та гарантії місцевого самоврядування; судовий захист прав місцевого самоврядування; принципи дотримання прав і свобод людини і громадянина та самостійного вирішення територіальною громадою питань місцевого значення.

Кожен із цих принципів, з одного боку, має самостійне значення, з іншого – тісно взаємодіє з іншими принципами. Сукупно вони станов-

лять єдину, цілісну систему принципів, які визначають організацію та функціонування місцевого самоврядування.

Особливо слід підкреслити роль принципу законності та специфіку його застосування в системі місцевого самоврядування – всі елементи системи місцевого самоврядування зобов'язані точно й неухильно дотримуватися вимог закону, інших нормативно-правових актів державної влади. Всі акти, що приймаються в системі місцевого самоврядування, мають відповідати вимогам закону.

Конституцією України передбачено і власні повноваження місцевого самоврядування, які реалізуються самостійно та незалежно від державної влади. Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (ст. 144). Ці акти можуть мати нормативно-правовий характер. Аналіз конституційних положень щодо самостійності й незалежності місцевого самоврядування дозволяє зробити висновок про пріоритет актів місцевого самоврядування, що видаються в межах компетенції відповідного органу місцевого самоврядування, над актами будь-якого органу виконавчої влади.

Згідно з Конституцією України, рішення органів місцевого самоврядування зупиняються в установленому законом порядку з одночасним зверненням до суду лише з мотивів їхньої невідповідності Конституції чи законам України (ст. 144).

До *спеціальних принципів* у сфері місцевих фінансів можна віднести: збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів; фінансування державою витрат, пов'язаних зі здійсненням органами місцевого самоврядування наданих законом повноважень органів виконавчої влади; самостійність місцевих бюджетів; фінансову підтримку місцевого самоврядування державою тощо.

З принципами місцевого самоврядування тісно пов'язані його завдання та функції. *Основними завданнями* місцевого самоврядування є:

- зміцнення засад конституційного ладу України;
- забезпечення реалізації конституційних прав людини і громадянина;
- створення умов для забезпечення життєво важливих потреб і законних інтересів населення;
- розвиток місцевої демократії.

Відповідно до цих завдань визначаються і *функції місцевого самоврядування* – основні напрямки діяльності територіальних громад, органів місцевого самоврядування з вирішення завдань місцевого самоврядування (муніципальної діяльності). Основними з них є:

- залучення населення до участі у вирішенні питань місцевого та

загальнодержавного значення;

- володіння, використання та управління комунальною власністю;
- забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку відповідної території:
- надання соціальних послуг населенню;
- забезпечення законності, громадської безпеки, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян;
- соціальний захист населення, сприяння працевлаштуванню громадян;
- захист прав місцевого самоврядування.

Функції місцевого самоврядування отримали юридичне закріплення в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» у вигляді предметів відання органів місцевого самоврядування.

98. Конституційно-правова основа місцевого самоврядування в Україні

***Ключові поняття:** конституційно-правові основи місцевого самоврядування.*

Систему нормативно-правових актів, що регламентують організацію і функціонування місцевого самоврядування в Україні складають: Конституція України, закони України, відповідні акти Президента України і Кабінету Міністрів України, акти органів місцевого самоврядування та акти, які прийняті на місцевих референдумах.

Питання організації та функціонування місцевого самоврядування регламентують: Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., Закони України «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення» тощо.

У юридичній науці *конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні* визначаються як норми-принципи Конституції України, що закріплюють найважливіші відносини, котрі виникають у процесі організації та функціонування місцевого самоврядування в Україні, зокрема територіальну організацію місцевого самоврядування, порядок і форми його здійснення, порядок формування й використання комунальної власності, гарантії самоврядних прав територіальних громад.

Ці норми, що містяться у більш як двадцяти статтях Конституції України, науковець поділяє на групи.

1. Норми, в яких закріплюються засади конституційного ладу, на-

родовладдя, рівність усіх форм власності, гарантується місцеве самоврядування. А саме норми щодо:

- визнання і гарантування місцевого самоврядування (ст. 7);
- здійснення народом влади безпосередньо і через органи місцевого самоврядування (ст. 5);
- самостійності місцевого самоврядування (його органи не входять до системи органів державної влади) (статті 5, 140);
- рівного захисту всіх форм власності, зокрема й комунальної (ст. 13);
- обов'язковості для органів місцевого самоврядування діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19).

2. Норми, що регламентують діяльність місцевого самоврядування із забезпечення прав і свобод людини і громадянина:

- право громадян знайомитися в органах місцевого самоврядування з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (ст. 32);
- право громадян на участь у місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування (ст. 38);
- право громадян на рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38);
- право громадян проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про які завчасно сповіщаються органи місцевого самоврядування (ст. 39);
- право громадян на індивідуальні чи колективні звернення (петиції) до органів місцевого самоврядування (ст. 40);
- право громадян користуватися для задоволення своїх потреб об'єктами права комунальної власності (ст. 41);
- обов'язок органів місцевого самоврядування надавати житло громадянам, які потребують соціального захисту (ст. 47);
- безоплатне надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я (ст. 49);
- право громадян на освіту, яке забезпечується доступністю і безоплатністю освіти в комунальних навчальних закладах (ст. 53);
- право громадян на відшкодування за рахунок місцевого бюджету матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56).

3. Норми, що закріплюють правові, організаційні, матеріальні та фінансові основи місцевого самоврядування. Вони визначають:

- порядок призначення чергових і позачергових виборів до органів

місцевого самоврядування (ст. 85);

- підзвітність та підконтрольність місцевих державних адміністрацій радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами (ст. 118);

- обов'язок місцевих державних адміністрацій забезпечувати взаємодію з органами місцевого самоврядування та реалізацію повноважень, делегованих відповідними радами (ст. 119);

- склад представницьких органів місцевого самоврядування та принципів їх формування (ст. 141);

- матеріальну та фінансову основи місцевого самоврядування (ст. 142);

- державну підтримку місцевого самоврядування (ст. 142);

- предмети відання та повноваження місцевого самоврядування (ст. 143);

- можливості делегування органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади (ст. 143);

- права органів місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймати рішення, які є обов'язковими на відповідній території (ст. 144);

- необхідність законодавчого врегулювання питань організації місцевого самоврядування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування (ст. 146).

4. Норми, в яких закріплено правові гарантії місцевого самоврядування. Ці норми стосуються:

- підстав і порядку зупинення рішень органів місцевого самоврядування та звернення до суду з метою їх оскарження (ст. 144);

- судового захисту прав місцевого самоврядування (ст. 145).

99. Матеріальна та фінансова основи місцевого самоврядування

***Ключові поняття:** комунальна власність; місцеві бюджети; дотації; субвенції; місцеві податки і збори.*

Матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування становлять матеріальні і фінансові ресурси, якими розпоряджається територіальна громада.

Стаття 142 Конституції України до матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування відносить рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, землю, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а та-

кож об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних та обласних рад.

Провідне місце у структурі матеріальної основи місцевого самоврядування займає *комунальна власність* – самостійна форма власності, суб'єктами якої є територіальні громади села (кількох сіл у разі добровільного об'єднання в сільську громаду їхніх жителів), селища, міста, району в місті. Перелік об'єктів права комунальної власності територіальної громади визначає відповідна сільська, селищна, міська рада.

Спільну власність територіальних громад можуть становити об'єднані на договірних засадах на праві спільної власності об'єкти права комунальної власності; кошти місцевих бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування комунальних підприємств, установ та організацій.

У структурі об'єктів права спільної власності можна виділити:

а) спільну сумісну власність – об'єкти, що задовольняють спільні потреби територіальних громад і перебувають в управлінні районних та обласних рад без визначення часток територіальних громад;

б) спільну часткову власність – об'єкти права комунальної власності, кошти місцевих бюджетів, які за рішенням територіальних громад, відповідних органів місцевого самоврядування об'єднуються на договірних засадах для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій з визначенням часток територіальних громад.

Територіальна громада безпосередньо або через органи місцевого самоврядування володіє, користується і розпоряджається належним їй на основі права комунальної власності рухомим і нерухомим майном, коштами та іншими об'єктами з метою забезпечення надання населенню передбачених законом громадських послуг.

Правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності від імені та в інтересах територіальних громад здійснюють відповідні органи місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування виконують усі майнові операції щодо об'єктів права комунальної власності, можуть здійснювати з ними будь-які господарські операції – передавати їх у постійне або тимчасове користування фізичним та юридичним особам, здавати в оренду, вносити як частку до статутного фонду акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, кооперативів, фінансово-кредитних установ та інших підприємств і організацій, продавати, купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах і договорах умови використання та фінансування об'єктів комунальної власності, що приватизуються або переда-

ються в користування та оренду, тощо (ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Фінансову основу місцевого самоврядування складають місцеві бюджети, місцеві податки і збори, позабюджетні кошти, кошти комунальних підприємств тощо.

Бюджети місцевого самоврядування розробляють, затверджують і виконують відповідні органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах. Втручання інших органів та організацій у процес складання, затвердження та виконання місцевого бюджету не допускається, крім винятків, установлених законами України.

Дохідну частину місцевих бюджетів можуть складати і кошти з Державного бюджету України, що надаються державою з метою фінансової підтримки місцевого самоврядування. Це гарантує органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб. Фінансова допомога місцевому самоврядуванню з боку держави може здійснюватись у формі дотацій або субвенцій.

Дотації – кошти, що передаються з державного бюджету до місцевого у випадках, коли власних коштів і доходів недостатньо для формування мінімального розміру місцевого бюджету. Використання дотацій не має цільового призначення, вони виділяються державою на безвідплатній та безповоротній основі.

Субвенції – кошти, що виділяються з державного бюджету до місцевого на певний строк для фінансування конкретних програм з метою соціально-економічного вирівнювання відповідних територій.

Органи місцевого самоврядування відповідно до Податкового кодексу України встановлюють *місцеві податки і збори*. Місцеві податки і збори зараховуються до відповідних місцевих бюджетів у порядку, встановленому Бюджетним кодексом України з урахуванням особливостей, визначених Податковим кодексом України.

100. Система, органи та посадові особи місцевого самоврядування

Ключові поняття: система місцевого самоврядування; територіальна громада; форми участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування; сільська, селищна, міська рада; обласна та районна ради; сільський, селищний, міський голова; органи самоорганізації населення; орган місцевого самоврядування.

Відповідно до Конституції України, право територіальної громади на місцеве самоврядування здійснюється поєднанням прямої та представницької демократії: як безпосередньо громадою (через місцевий референдум, місцеві вибори, загальні збори тощо), так і шляхом представницької демократії (через діяльність виборних та інших органів місцевого самоврядування).

Система місцевого самоврядування – це сукупність різних організаційних форм та інститутів місцевої демократії, через які здійснюються функції та повноваження місцевого самоврядування. У широкому значенні – це сукупність всіх організаційно-правових форм та інститутів, через які здійснюється місцеве самоврядування в Україні. У вузькому значенні – це організаційно-правовий механізм здійснення місцевого самоврядування в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста. На відміну від органів державної влади, які становлять єдину загальнодержавну систему, місцеве самоврядування не являє єдину систему в масштабі всієї країни. Система місцевого самоврядування, що склалася в межах окремого села, селища, міста, є повністю незалежною від аналогічної системи в будь-якому іншому населеному пункті.

Таким чином, термін «система місцевого самоврядування» означає організаційно-правовий механізм здійснення місцевого самоврядування в межах окремої самоврядної адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста, територіальні громади яких виступають самостійними суб'єктами місцевого самоврядування.

Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 6), *система місцевого самоврядування охоплює:*

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

У містах із районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради, відповідно до вищезазначеного Закону, можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Такі елементи як територіальна громада; сільська, селищна, міська рада; сільський, селищний, міський голова; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради мають обов'язковий для всіх систем місцевого самовря-

дування характер, інші – районні в місті ради та їхні виконавчі органи; органи самоорганізації населення притаманні лише окремим із них.

Територіальна громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування, основний носій його функцій і повноважень. Право територіальної громади на місцеве самоврядування забезпечується правом кожного громадянина України брати участь у місцевому самоврядуванні. Громадяни України реалізують це право за ознакою належності до відповідних територіальних громад. Забороняються обмеження права громадянина на участь у місцевому самоврядуванні залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками.

До основних форм участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування належать:

- місцевий референдум;
- вибори депутатів відповідної місцевої ради та передбачених законом посадових осіб місцевого самоврядування (місцеві вибори);
- загальні збори (конференції) громадян за місцем проживання;
- колективні та індивідуальні звернення до органів і посадових осіб міського самоврядування;
- громадські слухання;
- місцева ініціатива;
- участь у роботі органів місцевого самоврядування та робота на виборних посадах міського самоврядування тощо.

Правову основу місцевого референдуму, місцевих виборів, інших форм безпосередньої участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування становлять Конституція України, закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р., «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», Положення про загальні збори громадян за місцем проживання, затверджене постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р., статuti територіальних громад, рішення відповідних місцевих рад.

Сільська, селищна, міська рада – це органи місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції й повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України та законодавством.

Обласні та районні ради – це органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст у межах повноважень, визначених Конституцією України та законодавством, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, мі-

ськими радами.

Сільський, селищний, міський голова – головна посадова особа територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста, що обирається відповідною територіальною громадою у порядку, визначеному законом, та здійснює свої повноваження на постійній основі.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи.

Органи самоорганізації населення – представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин для вирішення окремих питань місцевого значення.

Специфічні риси органу місцевого самоврядування:

1) орган місцевого самоврядування не входить до системи органів державної влади, він є самостійним (організаційно відокремленим) елементом системи місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування не утворюють також і власної системи органів, органи місцевого самоврядування різного територіального рівня в принципі не можуть бути підпорядковані по вертикалі;

2) орган місцевого самоврядування утворюється з метою виконання завдань і функцій місцевого самоврядування (як самостійної форми публічної влади), що не виключає участі органів місцевого самоврядування в реалізації завдань і функцій держави (виконанням делегованих повноважень);

3) орган місцевого самоврядування становлять фізичні особи – лише громадяни України, які наділяються згідно з законом спеціальним статусом – депутата місцевої ради або службовця місцевого самоврядування;

4) владними повноваженнями орган місцевого самоврядування наділяється з метою вирішення питань місцевого значення (самоврядні повноваження) в інтересах територіальної громади (територіальних громад) та від її (їх) імені;

5) фінансування діяльності органу місцевого самоврядування здійснюється з бюджету місцевого самоврядування, з районного, обласного бюджету.

Отже, *орган місцевого самоврядування* – це організаційно самостійний елемент системи місцевого самоврядування, що являє собою колектив громадян України – депутатів місцевої ради або службовців органів місцевого самоврядування, заснований у встановленому законом порядку для вирішення питань місцевого значення, утримується за рахунок коштів бюджетів місцевого самоврядування, районних, обласних бюджетів.

101. Компетенція органів і посадових осіб місцевого самоврядування

Ключові поняття: повноваження виконавчих органів сільських, селищних та міських рад; повноваження сільського, селищного та міського голови; повноваження районних та обласних рад.

Органи місцевого самоврядування є юридичними особами, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами вони наділяються владними повноваженнями, в межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону. Згідно з законодавством органам місцевого самоврядування можуть надаватись (делегуватись) окремі повноваження органів виконавчої влади, у здійсненні яких вони підконтрольні відповідним органам виконавчої влади.

З метою врахування історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей здійснення місцевого самоврядування представницький орган місцевого самоврядування може прийняти статут територіальної громади села, селища, міста, який підлягає державній реєстрації в органах Міністерства юстиції України.

Державний контроль за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування не має призводити до втручання органів державної влади чи їхніх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм владних повноважень.

Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть мати власну символіку (герб, прапор); з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування сіл, селищ, міст може бути затверджено символіку відповідно району, області.

На будинках, де працюють ради та їх виконавчі комітети, піднімається Державний Прапор України.

Чинне законодавство України встановлює обсяг компетенції сільських, селищних, міських рад. Так, тільки на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються питання:

- 1) затвердження регламенту ради;
- 2) утворення і ліквідації постійних та інших комісій ради, затвердження та зміни їхнього складу, обрання голів комісій;
- 3) утворення виконавчого комітету ради, визначення його чисельності, затвердження персонального складу; внесення змін до складу виконавчого комітету та його розпуск;
- 4) обрання за пропозицією сільського, селищного, міського голови

на посаду та звільнення з посади секретаря ради;

5) затвердження за пропозицією сільського, селищного, міського голови структури виконавчих органів ради, загальної чисельності апарату ради та її виконавчих органів, витрат на їхнє утримання та інше.

Виключно на пленарних засіданнях міських рад (міст з районним поділом), крім вищезазначених повноважень, вирішуються такі завдання:

1) визначення обсягу і меж повноважень, які здійснюють районні у містах (у разі їх створення) ради та їх виконавчі органи в інтересах територіальних громад районів у містах;

2) встановлення нормативів централізації коштів від земельного податку на спеціальних бюджетних рахунках районів міста.

Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад поділяються на власні (самоврядні) і делеговані. Вони поширюються:

1) на сферу соціально-економічного і культурного розвитку, планування та облік;

2) у галузі бюджету, фінансів і цін;

3) на управління комунальною власністю;

4) в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту та зв'язку;

5) у галузі будівництва;

6) у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту.

До повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад також належать:

- сфера регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища;

- сфера соціального захисту населення;

- сфера зовнішньоекономічної діяльності;

- галузь оборонної роботи;

- вирішення питань щодо адміністративно-територіального устрою;

- забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;

- щодо відзначення державними нагородами;

- інші повноваження, що надані їм законом.

Організація управління районами у містах належать до компетенції міських рад. Районні у містах ради (у разі їх створення) та їх виконавчі органи, згідно з чинним законодавством, здійснюють управління рухомим і нерухомим майном та іншими об'єктами, що належать до комунальної власності територіальних громад районів у містах, формують, затверджують, виконують відповідні бюджети та контролюють їх вико-

нання тощо.

Повноваження сільського, селищного, міського голови:

- забезпечує здійснення у межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на відповідній території, додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України та відповідних органів виконавчої влади;

- відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» організовує роботу відповідної ради та її виконавчого комітету;

- підписує рішення ради та її виконавчого комітету;

- вносить на розгляд ради пропозицію щодо кандидатури на посаду секретаря ради;

- вносить на розгляд ради пропозиції про кількісний і персональний склад виконавчого комітету відповідної ради;

- скликає сесії ради, вносить пропозиції та формує порядок денний сесій ради і головує на пленарних засіданнях тощо.

Сільський, селищний, міський голова несе персональну відповідальність за здійснення наданих йому законом повноважень; при здійсненні наданих повноважень є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед територіальною громадою, відповідальним перед відповідною радою, а з питань здійснення виконавчими органами ради повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольним відповідним органам виконавчої влади.

Сільський, селищний, міський голова не рідше одного разу на рік звітує про свою роботу перед територіальною громадою на відкритій зустрічі з громадянами, а на вимогу не менше половини депутатів відповідної ради голова зобов'язаний прозвітувати перед радою про роботу виконавчих органів ради в будь-який визначений ними строк.

Районна, обласна ради виключно на пленарних засіданнях вирішують питання:

1) обрання голови ради, заступника голови ради, звільнення їх з посади;

2) утворення, обрання і ліквідація постійних та інших комісій ради, зміна їх складу, обрання голів комісій;

3) утворення президії (колегії) ради, затвердження положення про неї;

4) затвердження за пропозицією голови ради структури, чисельності виконавчого апарату ради, витрат на утримання ради та її виконавчого апарату;

5) затвердження регламенту ради тощо.

Районні та обласні ради на пленарних засіданнях можуть розглядати й вирішувати інші питання, віднесені до їх відання.

102. Служба в органах місцевого самоврядування

Ключові поняття: служба в органах місцевого самоврядування; посади в органах місцевого самоврядування; принципи служби в органах місцевого самоврядування; обов'язки посадових осіб місцевого самоврядування.

Згідно з Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р., *служба в органах місцевого самоврядування* – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

Відповідно до цього посадова особа місцевого самоврядування: працює в органах місцевого самоврядування; має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій; отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету.

Посади в органах місцевого самоврядування: 1) виборні посади, на які особи обираються територіальною громадою; 2) виборні посади, на які особи обираються або затверджуються відповідною радою; 3) посади, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Принципи служби в органах місцевого самоврядування: 1) служіння територіальній громаді; 2) поєднання місцевих і державних інтересів; 3) верховенство права, демократизм і законність; 4) гуманізм і соціальна справедливість; 5) гласність; 6) пріоритет прав та свобод людини і громадянина; 7) рівні можливості доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їх ділових якостей та професійної підготовки; 8) професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі та інші.

На посаду можуть бути призначені громадяни України, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою в обсязі, достатньому для виконання службових обов'язків.

До основних *обов'язків посадових осіб місцевого самоврядування належать:* 1) дотримання Конституції і законів України, інших нормативно-правових актів, актів органів місцевого самоврядування; забезпечення відпо-

відно до їх повноважень ефективної діяльності органів місцевого самоврядування; 2) дотримання прав та свобод людини і громадянина; 3) збереження державної таємниці, інформації про громадян, що стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також іншої інформації, яка згідно із законом не підлягає розголошенню; 4) постійне вдосконалення організації своєї роботи, підвищення професійної кваліфікації; 5) сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків, ініціативність і творчість у роботі; б) шанобливе ставлення до громадян та їх звернень до органів місцевого самоврядування та інші.

Посадова особа місцевого самоврядування має права, що визначені Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

Прийняття на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється:

- на посаду сільського, селищного, міського голови в порядку, встановленому Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

- на посаду голови та заступників голови районної, районної у місті, обласної ради, заступника міського голови – секретаря Київської міської ради, секретаря сільської, селищної, міської ради, голови постійної комісії з питань бюджету обласної, Київської та Севастопольської міських рад шляхом обрання відповідною радою;

- на посади заступників сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради, керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті ради шляхом затвердження відповідною радою;

- на посади керівника секретаріату (керуючого справами) районної, обласної ради, керуючого справами виконавчого апарату обласних і районних рад, керівників відділів, управлінь та інших працівників органів місцевого самоврядування шляхом призначення відповідно сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Громадяни України, які вперше приймаються (обираються) на службу в органи місцевого самоврядування, складають Присягу.

На службу в органи місцевого самоврядування не можуть бути прийняті особи, які: 1) визнані судом недієздатними; 2) мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку; 3) відповідно до закону позбавлені права обіймати посади в органах державної влади та їх апараті або в органах місцевого самоврядування протягом установленого строку; 4) у разі прийняття на службу в органи місцевого самоврядування будуть безпосередньо підпорядковані або підлеглі особам, що є близькими ро-

дичами чи свояками.

В органах місцевого самоврядування встановлюються категорії посад. При прийнятті на службу в органи місцевого самоврядування у межах відповідної категорії посад присвоюються ранги.

Граничний вік перебування на службі в органах місцевого самоврядування становить 62 років для чоловіків і 60 років для жінок. Ці обмеження не поширюються на посадових осіб місцевого самоврядування, які обираються на відповідні посади. Після досягнення граничного віку перебування на службі в органах місцевого самоврядування посадові особи місцевого самоврядування за рішенням відповідного голови можуть бути залишені на посадах радників чи консультантів (патронатна служба), якщо такі посади передбачені штатним розписом, на умовах строкового трудового договору.

Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» визначає підстави припинення служби в органах місцевого самоврядування, а також відповідальність за порушення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування.

103. Органи самоорганізації населення

Ключові поняття: органи самоорганізації населення; принципи органів самоорганізації населення; повноваження органу самоорганізації населення.

Правовий статус органів самоорганізації населення в Україні визначається Конституцією України, Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про органи самоорганізації населення».

Конституція України (ст. 140) передбачає можливість створення органів самоорганізації населення, що наділяються сільськими, селищними, міськими радами частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Закон України «Про органи самоорганізації населення» до органів відносить будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети.

Органи самоорганізації населення – це представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення окремих завдань місцевого значення.

Основними завданнями органів самоорганізації населення є:

1) створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції та законів України;

2) задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг;

3) участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм.

Їхні організація та діяльність базуються *на принципах*: законності; гласності; добровільності щодо взяття окремих повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті (у разі її створення) ради; територіальності; виборності; підзвітності, підконтрольності й відповідальності перед відповідними радами; підзвітності, підконтрольності й відповідальності перед жителями, які обрали орган самоорганізації населення; фінансової та організаційної самостійності.

У розділі II Закону України «Про органи самоорганізації населення» визначено *порядок створення органу самоорганізації населення*.

Орган самоорганізації населення обирається терміном на строк повноважень відповідної ради, якщо інше не передбачено рішенням ради чи положенням про орган самоорганізації населення, у складі керівника, заступника (заступників) керівника, секретаря, інших членів. Обраними до складу органу самоорганізації населення вважаються особи, які одержали більше половини голосів учасників зборів (конференції) жителів за місцем проживання.

Орган самоорганізації населення діє згідно з положенням, що затверджується зборами (конференцією) жителів на підставі рішення сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради про створення органів самоорганізації населення.

Орган самоорганізації населення вважається таким, що діє лише після його легалізації (реєстрації або повідомлення про заснування, яке здійснюється відповідним виконавчим комітетом сільської, селищної, міської, районної у місті (в разі її створення) ради). Статусу юридичної особи орган самоорганізації населення набуває лише після його реєстрації виконавчим комітетом відповідної місцевої ради (тієї, що дала дозвіл на його утворення).

Закон визначає дві групи *повноважень органу самоорганізації населення* – власні та делеговані повноваження сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради.

Власними вважаються такі повноваження органу самоорганізації населення, які були йому надані під час утворення. Закон України «Про органи самоорганізації населення» відносить до цих повноважень такі: представляти разом із депутатами інтереси жителів будинку, вулиці, мікрорайону, села, селища, міста у відповідній місцевій раді та її органах, місцевих органах виконавчої влади; сприяти додержанню Конституції та законів України, реалізації актів Президента України та органів ви-

конавчої влади, рішень місцевих рад та їхніх виконавчих органів, розпоряджень сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті (в разі її створення) ради, рішень, прийнятих місцевими референдумами; вносити в установленому порядку пропозиції до проектів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць і проектів місцевих бюджетів; організовувати на добровільних засадах участь населення у здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, проведення робіт із благоустрою, озеленення та утримання в належному стані садиб, дворів, вулиць, площ, парків, кладовищ, братських могил, обладнанні дитячих і спортивних майданчиків, кімнат дитячої творчості, клубів за інтересами тощо.

Фінансову основу діяльності органу самоорганізації населення становлять:

- кошти відповідного місцевого бюджету, які надаються йому сільською, селищною, міською, районною у місті (в разі її створення) радою для здійснення наданих органу самоорганізації населення повноважень;

- добровільні внески фізичних та юридичних осіб; інші надходження, не заборонені законодавством.

Матеріальною основою діяльності органу самоорганізації населення є майно, передане йому радою в оперативне управління.

Члени органу самоорганізації населення виконують свої обов'язки на громадських засадах. За рішенням зборів (конференції) жителів за місцем проживання керівник і секретар цього органу можуть працювати в ньому на постійній основі з оплатою їхньої праці за рахунок коштів, переданих органу самоорганізації населення.

Формою роботи органу самоорганізації населення є засідання, що скликаються його керівником або заступником керівника в міру необхідності, але не рідше одного разу на квартал.

Орган самоорганізації населення очолює його керівник – особа, яка обирається зборами (конференцією) жителів за місцем проживання та очолює орган самоорганізації населення і наділена відповідними повноваженнями у здійсненні організаційно-розпорядчих функцій в порядку, передбаченому положенням про цей орган.

Контроль за фінансовою діяльністю органу самоорганізації населення в межах своїх повноважень здійснюють:

1) сільська, селищна, міська, районна у місті (в разі її створення) рада та її виконавчі органи;

2) виконавчий комітет, який здійснив реєстрацію органу самоорганізації населення;

3) збори (конференція) жителів за місцем проживання;

4) органи державної влади.

Повноваження органу самоорганізації населення можуть бути достроково припинені в разі:

1) невиконання рішень сільської, селищної, міської, районної у місті (в разі її створення) ради, її виконавчого комітету – за рішенням відповідної сільської, селищної, міської, районної у місті (в разі її створення) ради, яка дала дозвіл на його створення;

2) невиконання рішень зборів (конференції) жителів за місцем проживання або невиконання своїх повноважень, а також саморозпуску – за рішенням зборів (конференції) жителів за місцем проживання;

3) порушення Конституції та законів України, інших актів законодавства – за рішенням суду.

Орган самоорганізації населення припиняє свої повноваження при перебудові чи реорганізації будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів, районів у містах, сіл, селищ, у межах яких вони діють, якщо така перебудова, реорганізація пов'язана з відселенням (переселенням) жителів, які брали участь у зборах (конференції), що заснували цей орган.

104. Організація роботи сільських, селищних, міських рад

Ключові поняття: місцеві вибори депутатів рад; сесії рад; постійні комісії рад; тимчасові контрольні комісії рад.

Організація і порядок проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів – місцевих виборів – регулюються Конституцією України та Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

Депутати сільських і селищних рад та сільські, селищні, міські голови обираються громадянами України, які належать до відповідних територіальних громад. Вибори депутатів сільських, селищних рад та сільських, селищних, міських голів проводяться за *мажоритарною системою відносної більшості* в одномандатних виборчих округах.

Вибори депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за змішаною (*пропорційно-мажоритарною*) системою, за якою половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради обирається за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно області, району, міс-

та, району в місті; половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради обирається за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно області, району, міста, району в місті.

Сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення), районна, обласна рада проводять свою роботу сесійно. Сесія складається з пленарних засідань ради, а також засідань постійних комісій ради. Перша сесія новообраної сільської, селищної, міської, районної у місті ради скликається відповідною територіальною виборчою комісією не пізніше ніж через місяць після обрання ради у правомочному складі, її відкриває і веде голова цієї виборчої комісії. Наступні сесії ради скликаються головою відповідної ради у разі потреби, але не рідше ніж один раз на квартал. Сесії ради проводяться гласно.

Не пізніше як на другій сесії затверджується регламент роботи відповідної ради, а також положення про постійні комісії ради. Порядок скликання сесії ради, підготовки і розгляду нею питань, прийняття рішень ради про затвердження порядку денного сесії та з інших процедурних питань, а також порядок роботи сесії визначаються регламентом ради.

Постійні комісії ради є органами ради, що обираються з числа її депутатів, для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, які належать до її відання, здійснення контролю за виконанням рішень ради, її виконавчого комітету. Постійні комісії обираються радою на строк її повноважень у складі голови і членів комісії. До складу постійних комісій не можуть бути обрані сільський, селищний, міський голова, секретар сільської, селищної, міської ради, голова районної у місті (у разі її створення), районної, обласної ради, їхні заступники.

Депутати працюють у постійних комісіях на громадських засадах. За рішенням обласних рад голови постійних комісій з питань бюджету можуть працювати в раді на постійній основі. Постійні комісії є підзвітними раді та відповідальними перед нею.

Тимчасові контрольні комісії ради є органами ради, які обираються з її депутатів для здійснення контролю з конкретно визначених радою питань, що належать до повноважень місцевого самоврядування. Контрольні комісії подають звіти і пропозиції на розгляд ради. Засідання тимчасових контрольних комісій ради проводяться, як правило, закрито. Депутати, які входять до складу тимчасової контрольної комісії, та залучені комісією для участі в її роботі фахівці, експерти, інші особи не повинні розголошувати інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з її роботою.

105. Організація роботи виконавчих органів місцевих рад

Ключові поняття: виконавчі комітети сільських, селищних, міських, районних у містах рад; склад виконавчого комітету ради; повноваження виконавчого комітету ради; засідання.

Провідне місце в системі виконавчих органів місцевого самоврядування посідають *виконавчі комітети сільських, селищних, міських, районних у містах рад*. Вони є колегіальними органами загальної компетенції, що очолюють всю систему виконавчих органів відповідної ради, спрямовують та координують їх діяльність.

Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», виконавчим органом сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради є *виконавчий комітет ради*, що утворюється відповідною радою на строк її повноважень. Після закінчення повноважень ради, сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті ради її виконавчий комітет здійснює свої повноваження до сформування нового складу виконавчого комітету. Кількісний склад виконавчого комітету визначається відповідною радою. Персональний склад виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради затверджується радою за пропозицією сільського, селищного міського голови, районної у місті ради – за пропозицією голови відповідної ради.

Виконавчий комітет ради утворюється у складі:

- 1) сільського, селищного, міського голови, районної у місті ради – голови відповідної ради;
- 2) заступника (заступників) сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради;
- 3) керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету;
- 4) керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради;
- 5) інших осіб.

До складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради входить також за посадою секретар відповідної ради.

Сільський, селищний, міський голова, районної у місті ради – голова відповідної ради, очолюють виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради відповідно. У виконавчому комітеті сільської ради функції секретаря виконавчого комітету за рішенням ради може здійснювати секретар відповідної ради. Члени виконавчого комітету, крім тих, хто працює у виконавчих органах ради на постійній основі, на час засідань виконавчого комітету та здійснення повноважень в інших випадках звільняються від виконання виробничих або службових обов'язків з відш-

кодуванням їм середнього заробітку за основним місцем роботи та інших витрат, пов'язаних з виконанням обов'язків члена виконавчого комітету, за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету. На осіб, які працюють у виконавчому комітеті на постійній основі, поширюються вимоги щодо обмеження сумісності їх діяльності з іншою роботою (діяльністю), встановлені законодавством про місцеве самоврядування для сільського, селищного, міського голови. До складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у міс ради не можуть входити депутати відповідної ради, крім секретаря ради.

Виконавчий комітет ради є підзвітним і підконтрольним раді, що його утворила, а з питань здійснення ним повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольним відповідним органам виконавчої влади.

Повноваження виконавчого комітету ради:

1) попередньо розглядає проекти місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку, цільових програм з інших питань, місцевого бюджету, проекти рішень з інших питань, що вносяться на розгляд відповідної ради;

2) координує діяльність відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідної територіальної громади, заслуховує звіти про роботу їхніх керівників;

3) має право змінювати або скасовувати акти підпорядкованих йому відділів, управлінь, інших виконавчих органів ради, а також їх посадових осіб.

Сільська, селищна, міська рада може прийняти рішення про розмежування повноважень між її виконавчим комітетом, відділами, управліннями, іншими виконавчими органами ради та сільським, селищним, міським головою в межах повноважень, наданих законодавством про місцеве самоврядування виконавчим органам сільських, селищних, міських рад.

Засідання – основна форма роботи виконавчого комітету сільської, селищної, міської районної у місті (у разі її створення) ради. Вони скликаються відповідно сільським, селищним, міським головою (головою районної у місті ради), а за його відсутності чи неможливості здійснення ним цієї функції – заступником сільського, селищного, міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради (районної у місті ради – заступником голови ради) за потребою, але не рідше одного разу на місяць. Засідання є правомочними за умови участі у них більше половини від загального складу виконавчого комітету.

Сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада

у межах затверджених нею структури і штатів може створювати відділи, управління та інші виконавчі органи для здійснення повноважень, що належать до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Відділи, управління та інші виконавчі органи ради є підзвітними і підконтрольними раді, яка їх утворила, підпорядкованими її виконавчому комітетові, сільському, селищному, міському голові, голові районної у місті ради. Керівники відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради призначаються на посаду і звільняються з посади сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті ради одноособово, а у випадках, передбачених законом, – за погодженням з відповідними органами виконавчої влади.

106. Особливості організації роботи органів і посадових осіб місцевого самоврядування у районах, областях, районах у містах

Ключові поняття: голова районної, обласної та районної у місті ради; президія (колегія) ради; виконавчий апарат районної, обласної ради.

Голова районної, обласної, районної у місті (у разі її створення) ради обирається відповідною радою з числа її депутатів у межах строку повноважень ради таємним голосуванням. *Повноваження голови:*

- виконує свої обов'язки до обрання голови ради нового скликання, крім випадків дострокового припинення повноважень голови ради;
- працює у раді на постійній основі, не може мати іншого представницького мандата, суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, у тому числі на громадських засадах, крім викладацької, наукової та творчої в позаробочий час, займатися підприємницькою діяльністю, одержувати від цього прибуток;
- у своїй діяльності є підзвітним раді і може бути звільнений з посади радою, якщо за його звільнення проголосувало не менше ніж 2/3 депутатів від загального складу ради шляхом таємного голосування. Питання про звільнення голови ради може бути внесено на розгляд ради на вимогу не менше ніж третини депутатів від загального складу ради.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», голова районної, обласної, районної у місті ради:

- скликає сесії ради, повідомляє депутатам і доводить до відома населення інформацію про час і місце проведення сесії ради, питання, які передбачається внести на розгляд ради, веде засідання ради;

- забезпечує підготовку сесій ради і питань, що вносяться на її розгляд, доведення рішень ради до виконавців, організовує контроль за їх виконанням;

- представляє раді кандидатури для обрання на посаду заступника голови ради; вносить на затвердження ради пропозиції щодо структури органів ради, її виконавчого апарату, витрат на їхнє утримання;

- вносить раді пропозиції щодо утворення та обрання постійних комісій ради;

- координує діяльність постійних комісій ради, дає їм доручення, сприяє організації виконання їх рекомендацій;

- організовує подання депутатам допомоги у здійсненні ними своїх повноважень;

- організовує відповідно до законодавства проведення референдумів та виборів до органів державної влади і місцевого самоврядування;

- організовує роботу президії (колегії) ради (у разі її створення);

- призначає і звільняє керівників та інших працівників структурних підрозділів виконавчого апарату ради;

- здійснює керівництво виконавчим апаратом ради;

- є розпорядником коштів, передбачених на утримання ради та її виконавчого апарату;

- підписує рішення ради, протоколи сесій ради;

- забезпечує роботу з розгляду звернень громадян; веде особистий прийом громадян;

- забезпечує гласність у роботі ради та її органів, обговорення громадянами проектів рішень ради, важливих питань місцевого значення, вивчення громадської думки, оприлюднює рішення ради;

- представляє раду у відносинах з державними органами, іншими органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, трудовими колективами, адміністрацією підприємств, установ, організацій та громадянами, а також у зовнішніх зв'язках відповідно до законодавства;

- за рішенням ради звертається до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад у сфері їх спільних інтересів, а також повноваження районних, обласних рад та їх органів;

- звітує перед радою про свою діяльність не рідше одного разу на рік, а на вимогу не менше третини депутатів – у визначений радою термін;

- вирішує інші питання, доручені йому радою.

Голова районної, обласної, районної у місті ради видає розпорядження у межах повноважень своїх.

Заступник голови районної, обласної, районної у місті (у разі її створення) ради:

- обирається відповідною радою в межах строку її повноважень з числа депутатів цієї ради шляхом таємного голосування і здійснює свої повноваження до обрання заступника голови ради нового скликання, крім випадків дострокового припинення його повноважень;

- може бути достроково звільнений з посади за рішенням ради, що приймається шляхом таємного голосування. Питання про його звільнення може бути внесено на розгляд ради на вимогу не менше третини депутатів від загального складу ради або голови ради;

- за відсутності голови ради або неможливості виконання ним своїх обов'язків з інших причин здійснює повноваження голови відповідної ради;

- працює в раді на постійній основі. На нього, як і на голову ради, поширюються вимоги щодо обмеження сумісності його діяльності з іншою роботою (діяльністю).

Районна, обласна рада може утворювати *президію (колегію) ради*, що складається з голови ради; заступника голови ради; голів постійних комісій ради; уповноважених представників депутатських фракцій. Президія (колегія) ради є дорадчим органом, який попередньо готує узгоджені пропозиції і рекомендації з питань, що передбачається внести на розгляд ради. Рішення президії (колегії) ради мають дорадчий характер.

Президія (колегія) ради діє на основі Положення про неї, що затверджується радою.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідною радою утворюється *виконавчий апарат районної, обласної ради*. Він забезпечує здійснення радою повноважень, наданих їй Конституцією та законодавством України, а саме – здійснює організаційне, правове, інформаційне, аналітичне матеріально-технічне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів, сприяє здійсненню відповідною радою взаємодії і зв'язків з територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади, органами та посадовими особами місцевого самоврядування.

Його структура і чисельність, витрати на утримання встановлюються радою за поданням її голови. За посадою виконавчий апарат ради очолює голова відповідної ради.

107. Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування

Ключові поняття: *акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування; рішення; розпорядження.*

Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування – це владний припис уповноваженого суб'єкта місцевого самоврядування, який, згідно з чинним законодавством, регулює відносини у сфері місцевого самоврядування шляхом встановлення, зміни чи відміни норм нормотворчої діяльності.

Рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі *рішень*. Рішення приймається на пленарному засіданні після обговорення більшістю депутатів від її загального складу. Рішення ради приймається відкритим (у тому числі поіменним) або таємним голосуванням. Таємне голосування обов'язково проводиться у випадках:

1) обрання за пропозицією сільського, селищного, міського голови на посаду секретаря ради;

2) прийняття рішення щодо дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови;

3) обрання голови ради, заступника голови ради, звільнення їх з посади та інших.

Рішення сільської, селищної, міської ради у п'ятиденний строк з моменту його прийняття може бути зупинено сільським, селищним, міським головою і внесено на повторний розгляд відповідної ради із обґрунтуванням зауважень. Рада зобов'язана у двотижневий строк повторно розглянути рішення. Якщо рада відхилила зауваження сільського, селищного, міського голови і підтвердила попереднє рішення 2/3 депутатів від загального складу ради, воно набирає чинності. Рішення ради нормативно-правового характеру набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо радою не встановлено пізніший строк введення цих рішень у дію.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради у межах своїх повноважень приймає *рішення*. Рішення приймаються на його засіданні більшістю голосів від загального складу виконавчого комітету і підписуються сільським, селищним, міським головою, головою районної у місті ради. При незгоді сільського, селищного, міського голови (голови районної у місті ради) з рішенням виконавчого комітету ради він може зупинити дію цього рішення своїм розпорядженням та внести це питання на розгляд відповідної ради.

Сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної, обласної ради у межах своїх повноважень видає *розпорядження*.

Рішення виконавчого комітету ради з питань, віднесених до власної компетенції виконавчих органів ради, можуть бути скасовані відповідною радою.

Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними у судовому порядку.

Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування доводяться до відома населення. На вимогу громадян їм може бути видано копію відповідних актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

108. Гарантії діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування

Ключові поняття: гарантії здійснення місцевого самоврядування; правові гарантії; гарантії організаційної самостійності місцевого самоврядування; фінансово-економічні гарантії; гарантії захисту прав місцевого самоврядування.

Гарантії здійснення місцевого самоврядування – це система економічних, політичних, правових умов та засобів всебічної і ефективної реалізації територіальними громадами, органами місцевого самоврядування завдань і функцій місцевого самоврядування.

Виділяють *загальні* гарантії місцевого самоврядування: економічні (економічна система, засади якої отримали закріплення в Конституції України); політичні (демократичний державний режим України, відносно децентралізована система територіальної організації влади), соціальні та духовні гарантії (наявна в Україні система культурних та ідеологічних цінностей, загальний рівень суспільної свідомості, стан усвідомлення широкими верствами населення природи та призначення місцевого самоврядування).

Спеціальні або *правові* гарантії – це правові засоби, що забезпечують нормальну організацію та функціонування місцевого самоврядування. Вони встановлені в Конституції та законах України і спрямовані на забезпечення й захист прав місцевого самоврядування, його самостійність та ефективність.

Найважливіші правові гарантії місцевого самоврядування закріплені в Конституції України та Законі України «Про місцеве самовряду-

вання в Україні». Вони поділяються на гарантії організаційної самостійності місцевого самоврядування, фінансово-економічні гарантії, гарантії захисту прав місцевого самоврядування.

Гарантіями організаційної самостійності місцевого самоврядування є:

- положення Конституції України про те, що органи місцевого самоврядування не входять до єдиної системи органів державної влади (ст. 5), а служба в органах місцевого самоврядування виступає самостійним видом публічної служби (ст. 38);

- віднесення питань обрання органів місцевого самоврядування, обрання чи призначення посадових осіб місцевого самоврядування до повноважень місцевого самоврядування;

- встановлення Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 71) заборони органам виконавчої влади та їхнім посадовим особам втручатися в законну діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування;

- заборона обмежувати права територіальних громад на місцеве самоврядування, за винятком умов воєнного чи надзвичайного стану (ст. 21 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Фінансово-економічні гарантії самостійності місцевого самоврядування:

- встановлення Конституцією України (ст. 142) матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування;

- положення Конституції України щодо захисту законом права комунальної власності на рівних умовах із правами власності інших суб'єктів (ст. 13);

- обов'язок держави фінансувати здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих органам місцевого самоврядування (ст. 143 Конституції України);

- заборона втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів, за винятком випадків, передбачених законом (ст. 61 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- обов'язок держави фінансово підтримувати місцеве самоврядування, брати участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснювати контроль за законним, доцільним, економічним, ефективним витрачанням коштів і належним їх обліком, гарантувати органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб (ст. 62 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- право органів місцевого самоврядування мати позабюджетні кошти, встановлювати місцеві податки і збори, випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери тощо (статті 68–70 Закону України «Про місцеве

самоврядування в Україні»).

Гарантії захисту прав місцевого самоврядування:

- обов'язковість до виконання на відповідній території актів органів місцевого самоврядування та актів, прийнятих шляхом місцевого референдуму (ст. 144 Конституції України);

- судовий порядок захисту права місцевого самоврядування (ст. 145 Конституції України);

- підзвітність і підконтрольність місцевих державних адміністрацій районним, обласним радам (ст. 72 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальними громадами, юридичними і фізичними особами (ст. 75, ст. 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- заборона для органів виконавчої влади, їхніх посадових осіб втручатися в законну діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування та обов'язок місцевих державних адміністрацій повідомляти відповідні органи місцевого самоврядування про розгляд ними питань, що зачіпають інтереси місцевого самоврядування (ст. 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- право органів і посадових осіб місцевого самоврядування звертатися до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, органів і посадових осіб місцевого самоврядування (ст. 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Отже, правові гарантії спрямовані на:

1) створення умов, що унеможливають будь-які порушення прав і законних інтересів місцевого самоврядування з боку органів державної влади, підприємств, організацій тощо, а також органів і посадових осіб місцевого самоврядування;

2) припинення порушень прав і законних інтересів місцевого самоврядування;

3) поновлення порушених прав і законних інтересів місцевого самоврядування.

Охорона, захист, припинення порушень і поновлення порушених прав місцевого самоврядування може здійснюватися за допомогою багатьох засобів правового захисту, проте провідне місце в системі правових гарантій захисту прав місцевого самоврядування посідає судовий захист (ст. 145 Конституції України, ст. 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Тестові завдання до модуля V «Територіальний устрій України та місцеве самоврядування»

1. Територія держави – це:

- А) простір, зафіксований Конституцією України, на який поширюється суверенітет держави;
- Б) простір, зафіксований державним кордоном, на який поширюється суверенітет держави;
- В) простір, зафіксований суб'єктами міжнародного права, на який поширюється суверенітет держави;
- Г) простір, зафіксований національним кордоном, на який поширюється суверенітет держави.

2. Особливий правовий режим, що регулюється в першу чергу міжнародним правом, мають:

- А) внутрішні морські води і територіальне море;
- Б) простір над сухопутною і водною територіями;
- В) простір під сухопутною і водною територіями до технічно доступної глибини;
- Г) континентальний шельф і виключна (морська) економічна зона.

3. Територіальний устрій – це:

- А) внутрішній поділ території держави на окремі регіони, статус цих одиниць і форма їхніх правових відносин між собою та з державою в цілому;
- Б) внутрішній поділ території держави на окремі територіальні одиниці, статус цих одиниць і форма їхніх правових відносин між собою та з державою в цілому;
- В) внутрішній поділ території держави на окремі райони, статус цих одиниць і форма їхніх правових відносин між собою та із суспільством у цілому;
- Г) внутрішній поділ території області на окремі райони, статус цих одиниць і форма їхніх правових відносин між собою та з державою в цілому.

4. Самоврядні територіальні одиниці – це такі одиниці, що слугують просторовою (територіальною) основою для:

- А) органів місцевої державної влади;
- Б) місцевого самоврядування;
- В) органів публічної влади;
- Г) місцевих державних адміністрацій.

5. Адміністративно-територіальні одиниці – це штучно створені центральною владою одиниці з метою визначення просторових меж для діяльності:

- А) місцевого самоврядування;
- Б) органів публічної влади;
- В) центральних органів державної влади;
- Г) місцевих органів державної влади.

6. До середнього рівня адміністративно-територіальних одиниць віднесено:

- А) 24 області та міста зі спеціальним правовим статусом;
- Б) райони в містах та міста районного значення;
- В) райони, міста республіканського (Автономної Республіка Крим) та обласного значення;
- Г) селища та села.

7. Не є адміністративно-територіальними одиницями України:

- А) райони та міста обласного значення;
- Б) селища і села;
- В) міста зі спеціальним правовим статусом;
- Г) квартали та житлові масиви.

8. До основних ознак унітарної держави не належать:

- А) єдина система законодавства і єдина судова система;
- Б) у міжнародних відносинах держава виступає одноособово;
- В) власна територія, яка є єдиною, неподільною;
- Г) подвійне громадянство.

9. Політична автономія – це:

А) територіальна одиниця держави, органи якої не мають права видавати закони, але наділяються ширшими правами у галузі управління, ніж органи у звичайних адміністративно-територіальних одиницях;

Б) державоподібне утворення у складі відповідної держави, органи якого мають право видавати закони з питань місцевого значення;

В) автономія, яка поширюється не на певну територіальну одиницю держави, а на представників певного етносу (національності), що проживають у межах всієї державної території;

Г) самоврядування однієї або кількох територіальних одиниць держави, які характеризуються особливостями національного складу населення, культури, традицій, побуту тощо.

10. Корпоративна автономія – це:

А) автономія, що була утворена внаслідок певних історичних подій та обставин;

Б) автономія, що утворюється при розрізненому проживанні відповідних етнічних груп чи національних меншин, які створюють свої об'єднання, що займаються питаннями культури, побуту, мови і можуть мати своє представництво при деяких центральних органах державної влади;

В) автономія, що утворюється з огляду на існування лінгвістичних спільнот, для яких резервуються місця в державному апараті;

Г) автономія, що утворилася внаслідок реалізації загального принципу територіальної організації влади.

11. Автономна Республіка Крим є:

А) політичною автономією;

Б) адміністративно-територіальною автономією;

В) екстериторіальною автономією;

Г) корпоративною автономією.

12. Зміни до Конституції АРК приймаються:

А) Верховною Радою України;

Б) Верховною Радою АРК;

В) Президентом України;

Г) Радою міністрів АРК.

13. Система, що будується на поєднанні місцевого самоврядування і місцевого управління має назву:

А) англо-американська;

Б) континентальна;

В) іберійська;

Г) змішана.

14. Теорія місцевого самоврядування, що розглядає первинні суб'єкти – громади як самостійне джерело публічної влади, яка не належить державі, а є самостійною, називається:

А) державницька;

Б) громадівська;

В) муніципального дуалізму;

Г) демократична.

15. Первинним суб'єктом місцевого самоврядування в Україні є:

А) територіальна громада;

Б) сільська, селищна, міська рада;

- В) органи самоорганізації населення;
- Г) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради.

16. Вибори депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за:

- А) мажоритарною системою відносної більшості;
- Б) мажоритарною системою абсолютної більшості;
- В) пропорційною системою;
- Г) пропорційно-мажоритарною (змішаною) системою.

17. Основною формою роботи виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті ради є:

- А) сесія;
- Б) збори;
- В) засідання;
- Г) нарада.

Орієнтовний перелік питань до іспиту

1. Конституційне право як галузь національного права.
2. Предмет і метод галузі конституційного права України.
3. Роль і місце конституційного права в національній системі права.
4. Поняття та види конституційно-правових інститутів.
5. Конституційно-правові норми: поняття, види та структура.
6. Поняття та склад конституційно-правових відносин.
7. Конституційно-правова відповідальність та її особливості.
8. Поняття джерел конституційного права. Джерела конституційного права України.
9. Конституційне право як юридична наука.
10. Конституційне право України як навчальна дисципліна.
11. Поняття конституції, її сутність та функції.
12. Класифікація конституцій.
13. Зміст та функції Конституції України.
14. Порядок внесення змін до Конституції України.
15. Правова охорона Конституції України.
16. Конституціоналізм в Україні: основні етапи.
17. Історія Конституції України 1996 року.
18. Новітній етап конституційного розвитку України.
19. Засади конституційного ладу в Україні.
20. Народ – носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні.
21. Конституційне закріплення форми правління Української держави.
22. Україна – унітарна держава.
23. Україна – демократична правова держава.
24. Державна мова в Україні.
25. Державна символіка України.
26. Правовий статус людини і громадянина як інститут конституційного права.
27. Принципи правового статусу особи в Україні.
28. Громадянство України: поняття, ознаки, принципи
29. Визнання громадянства та підстави набуття громадянства України
30. Припинення громадянства України. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.

31. Особисті права та свободи людини і громадянина в Україні.
32. Політичні права і свободи людини і громадянина в Україні.
33. Соціально-економічні та культурні права людини і громадянина.
34. Конституційні обов'язки людини і громадянина.
35. Права та свободи людини і громадянина в умовах надзвичайного стану.
36. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні.
37. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.
38. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні
39. Правове закріплення статусу біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні
40. Поняття та суть безпосередньої демократії, її форми.
41. Форми здійснення народовладдя в Україні.
42. Принципи виборчого права.
43. Види виборів та виборчих систем.
44. Виборчий процес і його стадії.
45. Конституційно-правові основи референдної демократії в Україні.
46. Поняття і види референдумів в Україні.
47. Предмет референдуму. Принципи і порядок проведення референдумів в Україні.
48. Конституційна система державних органів України. Принципи їх організації та діяльності.
49. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні.
50. Склад та структура Верховної Ради України.
51. Функції, повноваження та форми діяльності Верховної Ради України
52. Поняття правового статусу народного депутата України.
53. Конституційне закріплення порядку набуття та припинення повноважень народного депутата України.
54. Конституційно-правові гарантії діяльності народних депутатів.
55. Акти Верховної Ради України.
56. Органи Верховної Ради України.
57. Керівні посадові особи Верховної Ради України.
58. Комітети Верховної Ради України: порядок формування, повноваження.

59. Законодавчий процес в Україні та його стадії.
60. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: порядок призначення, повноваження, акти реагування.
61. Загальна характеристика конституційно-правового статусу Президента України.
62. Порядок обрання Президента України та вступу його на пост.
63. Функції та компетенція Президента України. Акти Президента України.
64. Правовий статус Ради національної безпеки і оборони України.
65. Адміністрація Президента України.
66. Відповідальність Президента України.
67. Поняття виконавчої влади і система її органів в Україні.
68. Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади, його склад, порядок формування та підстави припинення діяльності.
69. Функції та повноваження Кабінету Міністрів України.
70. Організація роботи Кабінету Міністрів України. Акти уряду.
71. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади.
72. Правовий статус виконавчої влади в Автономній Республіці Крим.
73. Місцеві органи виконавчої влади, їх конституційно-правовий статус.
74. Судова влада в системі державної влади в Україні.
75. Засади правосуддя в Україні.
76. Система судів загальної юрисдикції, їх функції та повноваження.
77. Конституційно-правовий статус суддів України.
78. Вища рада правосуддя: склад, порядок формування, функції і повноваження.
79. Конституційний Суд України, його склад та порядок формування.
80. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
81. Порядок діяльності Конституційного Суду України. Акти Конституційного Суду України.
82. Конституційно-правовий статус прокуратури України.
83. Система органів прокуратури.
84. Поняття територіального устрою та його різновиди.
85. Поняття та система адміністративно-територіального устрою України.
86. Автономія: поняття та види.
87. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим.

88. Конституція Автономної Республіки Крим: загальна характеристика.
89. Органи влади в Автономній Республіці Крим.
90. Столиця України – місто-герой Київ: особливості політико-правового статусу.
91. Поняття та політико-правова природа місцевого самоврядування.
92. Основні теорії походження місцевого самоврядування.
93. Європейська Хартія місцевого самоврядування: загальна характеристика.
94. Концепція місцевого самоврядування в Конституції та законах України.
95. Принципи, завдання та функції місцевого самоврядування.
96. Система, органи та посадові особи місцевого самоврядування.
97. Матеріально-фінансова основа місцевого самоврядування.
98. Компетенція органів і посадових осіб місцевого самоврядування.
99. Служба в органах місцевого самоврядування.
100. Організація роботи сільських, селищних, міських рад.
101. Організація роботи виконавчих органів місцевих рад.
102. Особливості організації роботи органів і посадових осіб місцевого самоврядування у районах, областях, районах у містах.
103. Органи самоорганізації населення.
104. Гарантії діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні акти

Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10-11. – Ст. 73.

Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. в редакції Закону від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 20-21. – Ст. 291.

Про всеукраїнський референдум: Закон України від 06 листопада 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 92. – Ст. 3729.

Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.

Про Державний Гімн України: Закон України від 6 березня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 24. – Ст. 163.

Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим: Закон України від 23 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 23, № 24-25. – Ст. 202.

Про засади державної мовної політики: Закон України від 03 липня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 61. – Ст. 2471.

Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41. – Ст. 197.

Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – Ст. 1.

Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.

Про центральні органи виконавчої влади від 17 березня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.

Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.

Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.

Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня

1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.

Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 37-38. – Ст. 366.

Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 254.

Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

Про закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 343.

Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.

Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08 липня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – Ст. 146.

Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – Ст. 12.

Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.

Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 38. – Ст. 249.

Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14-15, № 16-17. – Ст. 133.

Про рахункову палату: Закон України від 2 квітня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 36. – Ст. 360.

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.

Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.

Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.

Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України від 15 січня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 79.

Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31. – Ст. 545.

Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) // Офіційний вісник України. – 2014. – №26. – Ст. 766

Кодекс цивільного захисту від 2 жовтня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458.

Навчальна література

Байрачна Л.К., Журавський В.С., Колісник В.П. та ін. Конституційне право України : підручник для студ. вищих навч. закл. / Ю.М. Годика (ред.), В.С. Журавський (ред.). – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 542 с.

Ієрусалімов О.І., Стахурський М.Ф., Ієрусалімова І.О. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина : Курс лекцій, навчально-методичні та довідкові матеріали до них / За заг. ред. засл. юриста України, д.ю.н., проф. І.П. Голосніченка. - К. : ГАН, 2004. – 352 с.

Калиновський Б.В., Кінах Б.С., Солоненко О.М. Державне будівництво та муніципальне право : Словник термінів та визначень. – К. : Київськ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 228 с.

Колодій А.М., Олійник А.Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : підручник / 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 504 с.

Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : Підручник. – К. : КНТ, 2007. – 358 с.

Конституційне право України : Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008. – 416 с.

Кравченко В.В. Конституційне право України : Навчальний посібник. – Вид. 4-е, виправ. та доп. – К. : Атіка, 2007. – 568 с.

Муніципальне право України : Підручник / кол. авт.; за ред.

В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.

Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Прецедент, 2009. – 344 с.

Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : навч. посібник. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.

Серьогін В.О. Конституційне право України : навч. посібник. – Х. : ХНУВС, 2010. – 368 с.

Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України : Навч. посібник. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 632 с.

Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

Теорія держави і права. 2-е вид. перероб. й доп.: Підручник / кол.авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 471 с.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	3
-----------------	---

Модуль I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА.

ОСНОВИ ВЧЕННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЮ

1. Поняття, предмет і метод галузі конституційного права України	5
2. Система галузі конституційного права України	8
3. Конституційно-правові норми: поняття та види	10
4. Конституційно-правові відносини: суб'єкти, об'єкти, зміст	12
5. Конституційно-правова відповідальність та її особливості	15
6. Джерела галузі конституційного права	17
7. Поняття, предмет, метод науки конституційного права	19
8. Конституційне право України як навчальна дисципліна	21
9. Поняття конституції, її сутність та функції. Класифікація конституцій	22
10. Структура Конституції України	25
11. Конституціоналізм в Україні: зародження та основні етапи	27
12. Новітній етап конституційного розвитку України	29
13. Внесення змін до Конституції України	33
14. Юридичні властивості та правова охорона Конституції України	36
<i>ПЕРЕВІР СЕБЕ. Тестові завдання до модуля I «Загальна характеристика галузі конституційного права. Основи вчення про конституцію»</i>	<i>39</i>

Модуль II. ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ.

ОСНОВИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ

I ГРОМАДЯНИНА

15. Поняття конституційного ладу і його співвідношення з державним ладом	44
16. Засади конституційного ладу в Україні	45
17. Народ – єдине джерело влади в Україні.....	48
18. Форми здійснення народовладдя в Україні	50
19. Конституційне закріплення форми правління Української держави	51
20. Форма державного територіального устрою України.....	54
21. Характеристика державного режиму в Україні	56
22. Характеристика України як конституційної держави	57

23. Державна символіка України	60
24. Державна мова в Україні	61
25. Правовий статус людини і громадянина як загальний конституційно-правовий інститут	64
26. Громадянство України: поняття, ознаки, принципи громадянства ...	66
27. Визнання громадянства та підстави набуття громадянства України	68
28. Припинення громадянства України. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства	71
29. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні	73
30. Особисті права та свободи людини і громадянина в Україні	75
31. Політичні права і свободи людини і громадянина.....	77
32. Соціально-економічні та культурні права людини і громадянина ...	78
33. Конституційні обов'язки людини і громадянина	80
34. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина	81
35. Права та свободи людини і громадянина в умовах надзвичайної ситуації, воєнного та надзвичайного стану	83
36. Забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....	86
37. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні	89
38. Правове закріплення статусу біженців та осіб, які потребують додатково- го або тимчасового захисту в Україні.....	92

<i>ПЕРЕВІР СЕБЕ. Тестові завдання до модуля II «Засади конституційного ладу України. Основи правового статусу людини і громадянина»</i>	<i>95</i>
---	-----------

**Модуль III. НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ В УКРАЇНІ
(ВИБОРИ, РЕФЕРЕНДУМИ)**

39. Поняття та види виборів, їх соціальна функція	100
40. Поняття та принципи виборчого права	101
41. Поняття та види виборчих систем. Виборчі системи в Україні.....	103
42. Виборчий процес в Україні: поняття та етапи	105
43. Поняття і види референдумів, їх соціальна функція	108
44. Правова регламентація питань організації та проведення референдумів в Україні	109
<i>ПЕРЕВІР СЕБЕ. Тестові завдання до модуля III «Народне волевиявлення в Україні (вибори, референдуми)»</i>	<i>113</i>

Модуль IV. КОНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ
УКРАЇНИ

45. Конституційно-правове регулювання питань організації і діяльності державних органів.....	116
46. Конституційна система органів державної влади України. Принципи їх організації та діяльності	118
47. Місце Верховної Ради України в системі органів державної влади	121
48. Порядок формування, конституційний склад та структура Верховної Ради України	123
49. Функції та компетенція Верховної Ради України	124
50. Принципи правового статусу народного депутата України	128
51. Конституційне закріплення порядку набуття та припинення повноважень народного депутата України	130
52. Права та обов'язки народного депутата України	131
53. Гарантії діяльності народного депутата. Депутатська недоторканність	134
54. Акти Верховної Ради України	136
55. Органи Верховної Ради України	138
56. Керівні посадові особи Верховної Ради України	139
57. Комітети Верховної Ради України: порядок формування, повноваження	141
58. Порядок роботи Верховної Ради України	143
59. Законодавчий процес в Україні та його стадії	146
60. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: порядок призначення, повноваження, акти реагування	151
61. Місце та роль Президента України в конституційній системі органів державної влади	153
62. Порядок обрання Президента України	154
63. Строк повноважень Президента України, підстави і порядок дострокового припинення його повноважень.	156
64. Функції та повноваження Президента України	158
65. Акти Президента України	161
66. Адміністрація Президента України	162
67. Рада національної безпеки і оборони України	163
68. Система органів виконавчої влади в Україні	165
69. Місце та роль Кабінету Міністрів України у механізмі державної влади	167
70. Склад, порядок формування та підстави припинення діяльності Кабінету Міністрів України	168

71. Повноваження Кабінету Міністрів України	170
72. Організація роботи Кабінету Міністрів України	172
73. Акти Кабінету Міністрів України	173
74. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади: система, порядок формування	175
75. Правовий статус виконавчої влади в Автономній Республіці Крим	177
76. Місцеві органи виконавчої влади, їх конституційно-правовий статус	181
77. Поняття, функції та ознаки судової влади	184
78. Засади правосуддя в Україні	186
79. Система судів загальної юрисдикції	190
80. Конституційно-правовий статус суддів та присяжних при здійсненні правосуддя.....	194
81. Вища рада правосуддя: порядок формування, склад, основні функції і повноваження	200
82. Конституційний Суд України, його склад та порядок формування	201
83. Функції та повноваження Конституційного Суду України	203
84. Форми звернення до Конституційного Суду України. Акти Конституційного Суду України.....	205
85. Конституційний статус прокуратури в Україні	208
86. Система органів прокуратури України.....	209
<i>ПЕРЕВІР СЕБЕ. Тестові завдання до модуля IV «Конституційна система органів державної влади України»</i>	<i>211</i>

**Модуль V. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ
ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ**

87. Поняття та система адміністративно-територіального устрою України	222
88. Столиця України – місто-герой Київ: особливості конституційно-правового статусу	223
89. Автономія: поняття та види	227
90. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим	229
91. Конституція Автономної Республіки Крим: загальна характеристика	232
92. Органи влади в Автономній Республіці Крим.....	233
93. Поняття місцевого самоврядування та його політико-правова природа	237
94. Основні наукові концепції місцевого самоврядування	240

95. Європейська Хартія місцевого самоврядування: загальна характеристика	242
96. Концепція місцевого самоврядування в Конституції та законах України	245
97. Принципи, завдання та функції місцевого самоврядування в Україні	248
98. Конституційно-правова основа місцевого самоврядування в Україні.....	250
99. Матеріальна та фінансова основи місцевого самоврядування	253
100. Система, органи та посадові особи місцевого самоврядування.....	255
101. Компетенція органів і посадових осіб місцевого самоврядування	259
102. Служба в органах місцевого самоврядування	262
103. Органи самоорганізації населення	264
104. Організація роботи сільських, селищних, міських рад	267
105. Організація роботи виконавчих органів місцевих рад	269
106. Особливості організації роботи органів і посадових осіб місцевого самоврядування у районах, областях, районах у містах	271
107. Акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування	272
108. Гарантії діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування	273
<i>ПЕРЕВІР СЕБЕ. Тестові завдання до модуля V «Територіальний устрій України та місцеве самоврядування»</i>	276
ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ІСПИТУ.....	280
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	284

Навчальне видання

**Боняк Валентина Олексіївна
Завгородній Віталій Анатолійович
Самотуга Андрій Валерійович
Філянїна Людмила Анатоліївна**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

*Навчальний посібник
для підготовки до іспиту
за кредитно-модульною системою навчання*

Друге видання, доповнене і перероблене

Редактор *Л.В. Омельченко*
Коректор *Т.В. Толошина*
Дизайн *В.А. Ситник*

Підп. до друку 14.02.2017 р. Формат 60x84/16. Друк RISO. Гарнітура Times.
Умов.-друк. арк. 18,00. Обл.-вид. арк.. 18,30. Тираж 300 прим.

Редакційно-видавниче відділення ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59